

Een 'hondenleven' achter de tralies

Kwaliteitssysteem voor bedrijven en organisatie die werken met asielhonden binnen een penitentiaire inrichting.

Bijlagen bij de scriptie

In opdracht van:
Lectoraat Welzijn van Dieren
Van Hall Larenstein
University of applied sciences

Auteurs:
Thirza Rianne van Rijssel
Viola Raissa Kern

Een 'hondenleven' achter de tralies -

Kwaliteitssysteem voor bedrijven en organisaties die werken met asielhonden binnen een penitentiaire inrichting

Bijlagen bij de scriptie

Leeuwarden, 02 september 2013

Auteurs:

Thirza Rianne van Rijssel
Email: thirzavanrijssel@wur.nl Studentnummer: 880419003

Viola Raissa Kern
Email: viola.kern@wur.nl Studentnummer: 890523002

Studenten Diermanagement Hogeschool Van Hall Larenstein

Opdrachtgever:

Lectoraat Welzijn van Dieren
Onderdeel van Van Hall Larenstein University of Applied Sciences

Begeleiders:

Marko Ruis
Onderzoeker en docent Hogeschool Van Hall Larenstein en projectmedewerker Lectoraat Welzijn van Dieren

Susan Ophorst
Majorcoördinator Dieren in de Zorg Hogeschool Van Hall Larenstein

Uitgever:

Mediatheek Hogeschool Van Hall Larenstein

Disclaimer:

In deze bijlagen van het afstudeerrapport is gestreefd naar juistheid en volledigheid van de aangeboden informatie. De schrijvers noch de opleiding of de organisatie als geheel zijn in geen geval aansprakelijk voor enige directe of indirecte schade welke ontstaat door gebruikmaking van dit rapport.

Inhoudsopgave

Bijlage I.	Lijst van benodigdheden en hulpmiddelen voor het programma	3
Bijlage II.	Deelnemerscontract	4
Bijlage III.	Gedragscode.....	5
Bijlage IV.	Beschrijving kerntaken vakbekwaam dierverzorger	7
Bijlage V.	Specificaties en uitwerkingen eindtermen KKI, KKII en KI	13
Bijlage VI.	Tabellen met betrekking tot de begeleiding van gedetineerden	19
Bijlage VII.	Gedetailleerd overzicht over de verzorging van honden.....	22
Bijlage VIII.	Gestructureerde beschrijving van mogelijke gezondheidsaantastingen bij honden	25
Bijlage IX.	Lijst van hondenrassen en karaktereigenschappen.....	45
Bijlage X.	Duur en intensiteit van trainingen en wandelingen voor jonge honden	48
Bijlage XI.	Controle van welzijn en gezondheid van de hond	49
Bijlage XII.	Checklist welzijn controles	58
Bijlage XIII.	Rosenberg's schaal voor de beoordeling van het zelfrespect.....	62
Bijlage XIV.	De CES schaal voor het meten van depressie	63
Bijlage XV.	De schaal voor het meten van eenzaamheid van de UCLA	64
Bijlage XVI.	De schaal voor het meten van zelfvertrouwen en interpersoonlijke controle	65
Bijlage XVII.	Status Inventarisatie in de Penitentiaire Inrichting	67
Bijlage XVIII.	Voorbeelden voor de enquêtes.....	70
Bijlage XIX.	Leidraad voor semi-gestructureerde interviews	75
Bijlage XX.	Ontvangen questionnaires vanuit andere projecten	78

Bijlage I. Lijst van benodigdheden en hulpmiddelen voor het programma

Naam deelnemer: _____ Hond: _____

Datum: _____ Uitgeleend door: _____

Toestel	Datum uitgeleend	Toestand	Datum ingeleverd	Toestand	Opmerkingen
Riem					
Lange riem					
Flexi riem					
Hulp lijn					
Halsband					
Borstel					
Kam					
Nagelknipper					
Bench					
Waterbak					
Voerbak					
Rugzak					
Tuig					
Blikvoer					
Brok					
Hondensnoep					
Speelgoed					
Kleed					
Vlooienkam					
Tekentang					

Bijlage II. Deelnemerscontract

(Art. 1, 2 en 5 algemene wet gelijke behandeling; art. 1.3 Wet dieren; art. 9, 13 en 20 besluit gezelschapsdieren; art. 1.3 en 3.2 besluit houders van dieren; Assitance Dogs International, 2013; Correctional Service Canada, 1998; Currie, 2008; Evans, 2012)

Het voorliggende contract wordt afgesloten tussen de/het _____ (*naam organisatie/bedrijf*) en _____ (*naam gedetineerde; vanaf nu de 'vrijwillige' genoemd*), met betrekking tot de deelname van de gedetineerde aan het hondentrainingsprogramma van de _____ (*naam en locatie penitentiaire inrichting*).

- De vrijwillige is op de hoogte van het feit dat de deelname aan het project niet vergoed wordt.
- De vrijwillige accepteert de regels die opgesteld zijn in de gedragscode.
- De vrijwillige gaat akkoord met het dagelijkse uitoefenen van de taken en opdrachten die hem opgegeven worden door de projectbeheerder, de vakbekwame dierversorger of de professionele hondentrainer.
- De vrijwillige gaat akkoord met de deelname aan de door de projectbeheerder aangekondigde trainingssessies.
- De vrijwillige belooft de in de gedragscode opgestelde regels na te komen bij de uitoefening van zijn taken, gedurende de trainingssessies, bij de omgang met de honden en bij de omgang met andere deelnemers van het project.
- De vrijwillige gaat akkoord met het ondertekenen van de gedragscode.

Wijzigingen van dit contract dienen schriftelijk verklaard te worden en behoeven de schriftelijke toestemming (handtekening) van de projectbeheerder en de vrijwillige.

Met dit contract wordt de deelname van de vrijwillige aan het hondenprogramma geïntroduceerd.

Vrijwilliger

Datum: ____/____/____

Handtekening: _____

Projectbeheerder

Datum: ____/____/____

Handtekening: _____

Bijlage III. Gedragscode

(Art. 1, 2 en 5 algemene wet gelijke behandeling; art. 1.3 Wet dieren; art. 9, 13 en 20 besluit gezelschapsdieren; art. 1.3 en 3.2 besluit houders van dieren; Assitance Dogs International, 2013; Correctional Service Canada, 1998, Currie, 2008; Evans, 2012)

Ik, _____ ben het er mee eens de volgende regels te allen tijde na te leven, gedurende het hondenprogramma (ingesloten de afspraken die ik met de projectbeheerder ga maken).

1. Iedereen die bij het project betrokken is wordt behandeld volgens de wet gelijke behandeling. Er wordt geen onderscheid gemaakt in de behandeling van verschillende personen op grond van verschillen in ras, uiterlijk, geslacht, leeftijd, geloof of persoonlijkheid.
2. Alle vrijwilligers die zich in dezelfde fase bevinden (fase 1, 2 en 3) hebben basaal dezelfde rechten en plichten. De projectbeheerder beoordeelt iedere vrijwillige op grond van zijn individueel gedrag en zijn ontwikkeling. Aan de hand daarvan kan de projectbeheerder de vrijwilligers bepaalde privileges of beperkingen inruimen.
3. De deelnemers respecteren elkaar, elkaars trainingsmethodes, omgang met de honden, prestaties en vooruitgang.
4. De deelnemers helpen en ondersteunen elkaar bij de training en de opvoeding van de honden.
5. De deelnemers mogen alle activiteiten met de honden gemeenschappelijk uitvoeren; hiervoor kunnen zelfs bepaalde privileges ingeruimd worden.
6. In aanwezigheid van de honden mag niet hard worden gegild, geschreeuwd of gescholden.
7. De vrijwilligers houden zich te allen tijde aan alle aanwijzingen van de projectbeheerder, de vakbekwame dierverzorger en de professionele hondentrainer.
8. Er wordt met positieve middelen getraind en er wordt geen gebruik gemaakt van correctie, behalve negeren.
9. Buiten de trainingssessies en de speeltijden dienen de honden altijd aangelijnd te zijn.
10. De activiteiten van de honden worden te allen tijde door de deelnemers bewaakt.
11. De honden die niet over nacht in de PI worden gehouden, verblijven maximaal drie uur per dag op de PI.
12. De honden worden niet door een onbevoegde persoon (anders dan de deelnemers van het project, het gevangenispersoneel, de professionele hondentrainer, de vakbekwame dierverzorger, de projectbeheerder, dierenartsen of een medewerker van asiel waar de hond vandaan komt) gehanteerd.
13. De kennels en verblijven van de honden worden dagelijks schoongemaakt en wekelijks ontsmet.
14. De honden worden nergens vastgezet.
15. De honden worden niet opgetild.
16. De honden mogen andere mensen niet ter last vallen. Blaffen, huilen, graven en ander ongewenst gedrag wordt zo goed mogelijk voorkomen en afgeleerd.
17. De training van de honden vindt uitsluitend onder toezicht van de professionele hondentrainer plaats.
18. De honden krijgen dagelijks uitloop en de gelegenheid met elkaar te spelen.
19. De honden worden volgens het schema gevoerd dat opgesteld wordt door de vakbekwame dierverzorger.
20. De honden krijgen nooit voer dat voor mensen of andere diersoorten bestemd is.
21. Zonder schriftelijke toestemming van de projectbeheerder zijn honden alleen op de plekken toegestaan die vrij toegankelijk zijn voor de gedetineerden. De honden zijn niet toegestaan in hygiënische ruimtes, zoals de keuken, sanitaire ruimtes en behandelkamers van de gevangenisarts.
22. De honden mogen zich alleen ontlasten op de daarvoor bestemde en aangewezen locaties. Bij ongelukken dient de vrijwillige de ontlasting direct hygiënisch te verwijderen.
23. De borstel, de kam en de locatie waar de hond geborsteld of gekamd werd, worden na gebruik direct schoongemaakt en van haren bevrijd.
24. Modderige voetafdrukken worden direct schoongemaakt.
25. De honden worden zo schoon mogelijk gehouden.
26. De honden brengen zo veel mogelijk tijd aan de buitenlucht door.
27. Op de trainingslocatie en op de locatie van de kennels of de verblijven van de honden mogen zich alleen de betrokkenen van het project bevinden.

28. Niet-deelname aan een aangekondigde trainingssessie wordt niet getolereerd, tenzij de vrijwillige dat van tevoren meldt en een goede reden heeft voor zijn afwezigheid.
29. Iedere vrijwillige die aan het project deelneemt, draagt de verantwoording voor 'zijn eigen' hond. De deelnemer dient de activiteiten van 'zijn eigen' hond te allen tijde te bewaken. Hij mag bij uitzondering de hond voor een periode van maximaal tien minuten zonder toezicht in een kennel of verblijf laten, waar geen mensen aanwezig zijn.
30. De verantwoording voor een hond mag alleen in bijzondere gevallen, na geredeneerd overleg en met toestemming van de projectbeheerder voor elke tijdperiode afgegeven worden aan een andere betrokkene van het project.
31. Alleen honden die goed met elkaar kunnen opschieten mogen samen in een kennel of verblijf worden geplaatst. De projectbeheerder zal in samenwerking met de vakbekwame diervorzorger en de professionele hondentrainer een schema opstellen waaruit blijkt welke honden samen ergens gehouden kunnen worden. De vrijwilligers houden zich aan dit schema.
32. De honden mogen alleen met speelgoed spelen en op objecten kauwen of bijten die daarvoor bestemd zijn. Als een hond een ander object kapot maakt dient de vrijwillige dit te vervangen of te restitueren.
33. De vrijwillige gebruikt uitsluitend materialen en voedingsmiddelen voor de hond die uitgegeven zijn door de projectbeheerder, de vakbekwame diervorzorger of de professionele hondentrainer.

Ik heb bovenstaande regels volledig gelezen en begrepen en weet dat ik privileges kan verliezen of van het hondengramma uitgesloten en gestraft kan worden als ik me niet aan deze regels hou.

Deelnemer

Datum

Projectbeheerder

Datum

Hondentrainer

Datum

Bijlage IV. Beschrijving kerntaken vakbekwaam dierversorger

Kerntaken vakbekwaam dierversorger met werkprocessen en de daarbij benodigde vak kennis en vaardigheden

Kerntaak	Werkprocessen	Benodigde vak kennis en vaardigheden
1. Verzorgt dieren en de leef- en werkomgeving	1.1 Voert dieren	• Kennis en toepassen voermethoden • Kennis van biologische en scheikundige aspecten rondom voeren en voer • Kennis van de kwaliteitseisen in de keten van verantwoordelijkheden ten aanzien van dierenwelzijn en diergezondheid • Kennis van de specifieke voerbehoefte van dieren • Kennis van de werking van voerapparatuur • Rekenen
	1.2 Verzorgt dieren	• Assisteren bij gezondheidszorg • Eerste hulp bij dieren • Hanteren en fixeren van dieren • Herkennen en benoemen verschillende diersoorten • Herkennen verschillende visies en methoden dierenwelzijn in de praktijk • Kennis en toepassen van preventieve en curatieve gezondheidszorg • Kennis van de kwaliteitseisen in de keten van verantwoordelijkheden ten aanzien van dierenwelzijn en diergezondheid • Kennis van de specifieke verzorgingsbehoefte van dieren • Raadplegen betrouwbare informatiebronnen • Toedienen medicatie • Vaardig in het benaderen, leiden en verplaatsen van dieren • Vaardigheden ten aanzien van het hanteren van materialen voor de verzorging • Verzorgen van zieke dieren • Voorkoming van besmettelijke dierziekten
	1.3 Hanteert en socialiseert dieren	• Hanteren en fixeren van dieren • Herkennen stressgedrag en voorkomen ervan • Kennis en toepassen acclimatiseren • Kennis en toepassen quarantaine • Kennis en toepassen van socialisering van dieren • Kennis van de fysieke behoeften van dieren • Kennis van specifiek diergedrag in natuurlijke omgeving • Kennis van veel voorkomende ziekten en afwijkingen • Vaardig in het benaderen, leiden en verplaatsen van dieren • Vervoeren van dieren
	1.4 Monitort dieren	• Herkennen verschillende visies en methoden dierenwelzijn in de praktijk • Kennis en gebruik van registratiesystemen • Kennis van specifiek diergedrag in natuurlijke omgeving • Kennis van veel voorkomende ziekten en afwijkingen • Observeren dieren en diergedrag
	1.5 Reinigt en ontsmet leef- en werkomgeving	• Kennis en toepassen van persoonlijke hygiëne maatregelen • Kennis van hygiënische maatregelen • Kennis van reinigings- en ontsmettingstechnieken
	1.6 Richt leef- en werkomgeving in en onderhoudt deze	• Kennis over klimaatfactoren en klimaatbeheersing • Kennis van materialen voor inrichting leefruimten • Kennis van wet- en regelgeving inrichting diervverblijven • Vaardig in het uitvoeren van eenvoudig onderhoud
	1.7 Begeleidt voortplanting dieren	• Herkennen vruchtbare periode dieren • Kennis van fokmethoden • Vaardigheid in het analyseren van vruchtbaarheidsgegevens • Wet- en regelgeving omtrent selecteren fokdieren
2. Begeleidt voortplanting dieren	2.1 Begeleidt voortplantingsproces	• Kennis van geboorteprocessen • Kennis van specifieke verzorgingsbehoefte van dieren na de geboorte
	2.2 Begeleidt geboorte	• Kennis en toepassen van socialisering van dieren
3. Draagt zorg voor klanten en/of publiek	2.3 Socialiseert jonge dieren	• Kennis en toepassen van socialisering van dieren
	3.1 Informeert en adviseert klanten	• Beheersing van Nederlandse taal • Kennis van de specifieke verzorgingsbehoefte van dieren • Kennis van de specifieke voerbehoefte van dieren • Kennis van specifiek diergedrag in natuurlijke omgeving • Kennis van veel voorkomende ziekten en afwijkingen
	3.2 Verkoopt	• Kennis van de specifieke verzorgingsbehoefte van dieren • Kennis van de specifieke voerbehoefte van dieren • Berekent het verkoopbedrag
	3.3 Behandelt klachten	• Kennis en toepassen van administratieve handelingen • Kennis en toepassen van klachtenprotocol • Voeren van een klachtgesprek met de klant volgens de klachtenprocedure
3. Draagt zorg voor klanten en/of publiek	3.4 Organiseert publiekgerichte activiteiten	• Organisatorische vaardigheden • Presentatievaardigheden • Vaardigheid in het begeleiden van groepen • Informeert mondeling op wervende wijze bezoekers en/of klanten over de activiteit

		• Vaardig in het schrijven van een promotionele tekst
4. Managet het bedrijf (onderdeel) Alleen niveau 4	4.1 Plant en verdeelt werkzaamheden	• Kennis en toepassen van planningssystemen • Kennis van de organisatie
	4.2 Stuurt medewerkers aan	• Kennis van de kwaliteitseisen in de keten van verantwoordelijkheden ten aanzien van dierenwelzijn en diergezondheid • Kennis van de organisatie • Voert functionerings- en coaching gesprekken
	4.3 Bewaakt de voortgang van werkzaamheden	• Kennis en gebruik van registratiesystemen • Kennis van de kwaliteitseisen in de keten van verantwoordelijkheden ten aanzien van dierenwelzijn en diergezondheid • Kennis van de organisatie
	4.4 Zorgt voor informatie naar de medewerkers	• Informeert en stimuleert medewerkers
	4.5 Bepaalt personeelsbehoefte	• Kennis en toepassen van personeelsbeleid • Kennis van de organisatie • Kennis van personeelsontwikkeling • Opstellen van een kosten-batenanalyse
5. Onderneemt Alleen niveau 4	5.1 Bepaalt vestigingsplaats	• Kennis van de markt • Kennis van de ontwikkelingen in de sector • Kennis van wet- en regelgeving
	5.2 Onderzoekt ondernemingsvorm	• Kennis van de markt • Kennis van de ontwikkelingen in de sector • Kennis van wet- en regelgeving
	5.3 Stelt marketingplan op	• Kennis van de markt • Kennis van de ontwikkelingen in de sector
	5.4 Innoveert de onderneming	• Inzicht in mogelijkheden voor verbreding van het bedrijf • Kennis en toepassen van zorgsystemen • Kennis van de ontwikkelingen in de sector • Kennis van de organisatie • Spreekt met potentiële leveranciers en afnemers • Inschatten van inkoopverwerking, verkoop en marge
	5.5 Verzorgt financiële administratie	• Kennis van financiële aspecten van de organisatie • Kennis van wet- en regelgeving • Stelt nota's op • Controleert nota's
	5.6 Analyseert de financiële situatie	• Kennis van financiële aspecten van de organisatie • Kennis van financiën • Kennis van wet- en regelgeving • Inschatten van financieel resultaat
	5.7 Bepaalt het beleid op het gebied van kwaliteit, veiligheid, milieu en Arbo	• Kennis en toepassen van kwaliteitsmanagement • Kennis en toepassen van zorgsystemen • Vaardig in het duidelijk op papier zetten van werkzaamheden, planningen en instructies
	5.8 Profileert en promoot de onderneming	• Effectief netwerken • Kennis van de markt • Vaardig in het schrijven van teksten ten behoeve van een promotieplan
	5.9 Beheert voorraad	• Inzicht in logistieke processen • Kennis en toepassen van administratieve handelingen • Kennis en toepassen van voorraadbeheer • Kennis van de keten
	5.10 Berekent tarieven	• Berekent de marge

Kerntaak 1, Verzorgt dieren en de leef- en werkomgeving

Beschrijving kerntaak:

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren draagt volgens een afgestemd voerschema zorg voor de voer- en watervoorziening voor de dieren. Hij voert de dieren en bedient daarbij in voorkomende gevallen de voerapparatuur. Hij controleert de voer- en vochtopname en neemt maatregelen bij afwijkingen. Hij bepaalt het voerschema en ook welke voedselsoorten en -kwaliteit worden gebruikt. Hij zorgt voor de juiste werking van voerapparatuur en watervoorziening.

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren draagt zorg voor gezondheid en welzijn van de dieren. Hij verzorgt het exterieur van de dieren. Hij assisteert deskundigen bij specialistische (be)handelingen en voert preventieve en curatieve gezondheidszorg uit. In geval van spoed verleent de dierversorger eerste hulp bij ongevallen voor dieren, eventueel in overleg met de dierenarts. Eventueel toegediende medicatie wordt geregistreerd.

De ondernemer/manager recreatiedieren bepaalt welke verzorgingswerkzaamheden nodig zijn en hij zorgt ervoor dat deze worden uitgevoerd.

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren hanteert en socialiseert dieren. Hij verplaatst dieren, zet dieren vast. Hij stimuleert gewenst gedrag, corrigeert ongewenst gedrag van dieren en voorkomt stress bij dieren. Hij plaatst en introduceert nieuwe dieren volgens de voor het bedrijf geldende procedures. Indien er onrust bij de dieren ontstaat neemt de diervorzorger op adequate wijze actie. In sommige gevallen vervoert de beroepsbeoefenaar dieren.

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren monitort de dieren waarbij hij de conditie van de (groepen) dieren controleert en afwijkingen in exterieur, gedrag en ziekten signaleert. Hij raadpleegt indien nodig deskundigen over gesignaleerde afwijkingen en stelt de verzorging bij op basis van gesignaleerde afwijkingen.

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren neemt hygiënische maatregelen. Hij reinigt en ontsmet ruimten, apparatuur, materialen en vervoermiddelen. Hij verzorgt persoonlijke hygiëne, informeert bezoekers over hygiënische maatregelen en neemt indien nodig extra maatregelen ter voorkoming van (verspreiding van) ziekten.

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren richt de leef- en werkomgeving in en onderhoudt deze. Hij treft maatregelen ter voorkoming van ongedierte, onderhoudt en verzorgt het bedrijfsterrein, gebouwen en materialen. Hij verzorgt het binnenklimaat en de mestafvoer. Hij onderhoudt en repareert machines, gebouwen, apparatuur en vervoermiddelen.

Toelichting:

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren is in staat om op adequate wijze procedures en wet- en regelgeving toe te passen, zodat de bedrijfsvoering voldoet aan de gestelde eisen. Voor alle werkprocessen geldt dat de beroepsbeoefenaar gegevens registreert, onder andere met betrekking tot de voer- en wateropname en diergezondheid en dierenwelzijn.

De gezondheid en het welzijn van dieren staat te allen tijde voorop.

Voor de beroepsbeoefenaar recreatiedieren is socialisatie belangrijk. Een goede begeleiding van het socialisatieproces voorkomt in belangrijke mate dat dieren op een later moment onaangepast gedrag, stress en angst als tekenen van verminderd welzijn vertonen of zelfs agressief gedrag ontwikkelen. De lengte van de socialisatieperiode is per diersoort verschillend en kan ook binnen diersoorten enigszins variëren.

Kerntaak 2, Begeleidt voortplanting dieren

Beschrijving kerntaak:

De beroepsbeoefenaar begeleidt het fokproces van de dieren. Hiertoe stelt hij een fokplan op. Hij bewaakt diergezondheid, diervoeding en hygiëne in relatie tot vruchtbaarheid. Hij interpreteert diergedrag in relatie tot vruchtbaarheid en stelt brongstigheid vast. Hij past indien nodig de planning aan. Hij assisteert bij dekking en inseminatie en assisteert deskundigen (dierenarts) bij onderzoek en vruchtbaarheids- en voortplantingsbehandelingen van de dieren.

De beroepsbeoefenaar begeleidt zo nodig de geboorte en draagt zorg voor het moederdier en de nakomeling(en). Indien nodig schakelt hij hierbij een deskundige in. Gegevens omtrent de dekking, dracht en geboorte worden geregistreerd. Hij geeft speciale nazorg aan moederdier en nakomelingen.

De beroepsbeoefenaar socialiseert de jonge dieren. Hij verricht werkzaamheden ten behoeve van de socialisatie van de dieren, afhankelijk van het diersoort en fokdoel. Hierbij let hij op zowel de lichamelijke als geestelijke ontwikkeling van het dier passend bij de leeftijd en ontwikkelingsfase van het dier.

Toelichting:

De beroepsbeoefenaar is in staat om op adequate wijze procedures en wet- en regelgeving toe te passen, zodat de bedrijfsvoering voldoet aan de gestelde eisen.

Bij alle werkzaamheden die de beroepsbeoefenaar uitvoert staat het welzijn van de dieren voorop. Het is de verantwoordelijkheid van de beroepsbeoefenaar om bij selectie van de ouderdieren te bepalen of deze fokdieren mentaal en fysiek geschikt zijn voor de fok en afgestemd op fokdoel. Zo zal er een spanningsveld liggen tussen bedrijfsresultaat en welzijn van het moederdier (intensiteit van de dracht). Het is aan de fokker hierop verantwoorde wijze mee om te gaan. De beroepsbeoefenaar dient in zijn fokprogramma aantoonbaar bezig te zijn met de bestrijding van erfelijke gebreken. Hij maakt daarbij gebruik van de voor het ras beschikbare testen. De gezondheid en/of levenskansen van moederdier en nakomeling(en) worden mede bepaald door de keuzes die de beroepsbeoefenaar maakt.

Het begeleiden bij de voortplanting van de dieren wordt gekenmerkt door het maken van afwegingen ten aanzien van het tijdstip van voortplanting, het bepalen van het tijdstip van geboorte, het inschatten van de zorg die het moederdier en de nakomeling(en) nodig hebben en het al dan niet inschakelen van deskundigen. Afwijkingen bij de dieren of in de omgeving kunnen om een aangepaste aanpak vragen. Hij dient inzicht te verkrijgen in de conditie van de dieren ten einde die afwegingen goed te kunnen maken.

Indien de beroepsbeoefenaar werkt met honden dient er voldoende aandacht besteed te worden aan de socialisatie van de dieren. Het is van groot belang dat de dieren overeenkomstig hun gebruiksdoel gesocialiseerd worden. Dit betekent in veel gevallen dat de dieren goed kunnen omgaan met allerlei voorkomende situaties, mensen en andere dieren. De fokker dient de dieren dit op adequate wijze bij te brengen. Voor alle werkprocessen geldt dat hij afwijkingen en bijzonderheden registreert.

Kerntaak 3, Draagt zorg voor klanten en/of publiek

Beschrijving kerntaak:

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren ontvangt klanten en/of publiek in het bedrijf. Hij informeert en/of adviseert klanten en geeft waar nodig persoonlijk advies aan de klant over het verantwoord houden van dieren.

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren verkoopt dieren en/of dierbenodigdheden en/of sluit een contract met de klant af over te leveren diensten. Hij informeert naar de wensen en mogelijkheden van de klant en komt tot een gedegen advies, waarbij hij ook het dierenwelzijn in het oog houdt. Hij sluit de verkoop af door vast te stellen hoeveel de klant moet betalen en rekent af. Hij informeert de klant over service, ruil-, retour- en garantiebepalingen en de leverings- en betalingsvoorwaarden.

Verkochte dieren maakt hij op passende wijze gereed voor transport door de klant; producten verpakt hij volgens de wens van de klant. Tevens geeft hij de klant instructies mee over de verzorging van het dier.

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren handelt klachten op een klantvriendelijke wijze af. Hij luistert naar de klacht en stelt vragen aan de klant om de oorzaak en/of ontevredenheid te achterhalen. Hij beoordeelt of klachten gegrond zijn en onderneemt actie volgens het bedrijfsbeleid. Hij registreert de klacht en de wijze van klachtafhandeling.

De beroepsbeoefenaar recreatiedieren organiseert publieksgerichte activiteiten. Hij inventariseert wensen van klanten/bezoekers en vertaalt de wensen van de klant/bezoekers (pro-actief) naar reële mogelijkheden van het bedrijf. Hij verzorgt voorlichting en pr.

De ondernemer/manager ontwikkelt PR-beleid en voert dat uit. Hij stemt de communicatie af op de doelgroep, zorgt voor voorlichtingsmateriaal en ondersteunt indien nodig de geboden informatie met een demonstratie.

Indien nodig overlegt hij met de collega's en/of deskundigen.

Toelichting:

Afhankelijk van het type bedrijf heeft de beroepsbeoefenaar te maken met klanten dan wel publiek.

In het geval van een bedrijf waar dieren worden verkocht dan wel geplaatst bij een particulier maakt de beroepsbeoefenaar een inschatting over de geschiktheid van het dier voor het doel waarvoor de klant het dier wil gebruiken en adviseert de klant hierin. Hierbij houdt hij te allen tijde het welzijn van het dier en de veiligheid van de mens in het oog.

Bijvoorbeeld bij de aanschaf van een hond geeft de beroepsbeoefenaar advies over het voeren, verzorgen en opvoeden van het dier en verwijst hem eventueel door naar een specialist, zoals een dierenarts of puppycursus.

Kerntaak 4, Managet het bedrijf(sonderdeel)

Beschrijving kerntaak:

De ondernemer/manager recreatiedieren maakt een planning voor de inzet van de medewerkers en kent werkzaamheden en verantwoordelijkheden en bevoegdheden toe aan de medewerker(s).

De ondernemer/manager recreatiedieren stuurt de medewerkers aan. Hij informeert en instrueert de medewerker(s) over de te verrichten taken, prioriteiten, productiviteitsnormen, kwaliteitsnormen en te behalen resultaten. Hij ziet erop toe dat de medewerker(s) de werkzaamheden uitvoeren volgens procedures en werkinstructies. Hij stuurt medewerker(s) bij waar nodig. Hij geeft de medewerker heldere en constructieve feedback en motiveert en stimuleert de medewerker zich verder te ontwikkelen.

De ondernemer/manager recreatiedieren bewaakt de uitvoering van de werkzaamheden en grijpt in bij afwijkingen. Hij signaleert knelpunten in de werkuitvoering en rapporteert en/of administreert het verloop van de werkzaamheden. Hij fungeert als aanspreekpunt bij problemen en vragen.

De ondernemer/manager recreatiedieren organiseert periodiek werkoverleg met de medewerker(s) om bedrijfsgelateerde en werkgerelateerde zaken te bespreken. Hij legt de afspraken vast en bewaakt de naleving van deze afspraken.

De ondernemer/manager recreatiedieren stelt (eventueel in overleg met zijn leidinggevende) de behoefte aan personeel vast. Hij gaat na aan welke eisen medewerkers moeten voldoen. Hij maakt op basis van een afweging tussen de kosten en de baten van het in dienst nemen van personeel. Hij participeert in het werven van kandidaten voor de betreffende functie of is betrokken bij het uitbesteden ervan. Hij voert (mede) een sollicitatiegesprek en selecteert (mede) een medewerker.

Toelichting:

Binnen de beroepscontext van het kwalificatiedossier is er een grote verscheidenheid aan bedrijven.

De werkprocessen moeten geplaatst worden in de context van de beroepsuitoefening waarbij rekening gehouden wordt met het bedrijf en de kaders van de taak, werkzaamheden en verantwoordelijkheden.

De ondernemer/manager recreatiedieren in *loondienst* is ondersteunend aan de ondernemer. Hij overlegt indien noodzakelijk en binnen de kaders van zijn functie met de ondernemer over besluiten aangaande de organisatie. De ondernemer/manager recreatiedieren die tevens *eigenaar* is van een bedrijf zal zeker als startend beroepsbeoefenaar op de arbeidsmarkt externe deskundigen raadplegen over de organisatie.

Kerntaak 5, Onderneemt

Beschrijving kerntaak:

De ondernemer/manager recreatiedieren onderzoekt wat de meest geschikte vestigingsplaats is. Hij weegt de mogelijkheden en beperkingen tegen elkaar af en kiest een vestigingsplaats. Hij regelt juridische, financiële en organisatorische aspecten voor het huren of kopen.

De ondernemer/manager recreatiedieren onderzoekt de meest geschikte ondernemingsvorm. Hierbij weegt hij mogelijkheden en beperkingen tegen elkaar af. Hij voert de administratieve handelingen uit om een onderneming te starten.

De ondernemer/manager recreatiedieren beschrijft de marketingmix door de gemaakte keuzes weer te geven. Hij stemt de marketinginstrumenten op elkaar af en wijzigt deze wanneer ze niet bij elkaar aansluiten.

De ondernemer/manager blikt regelmatig en systematisch terug op de resultaten van de onderneming en de manier waarop het beleid en de plannen zijn uitgevoerd. Hij signaleert ontwikkelingen en verbetermogelijkheden voor de onderneming. Hij overlegt eventueel met een externe deskundigen over verbeteracties, zoals nieuwe werkmethoden, producten en/of diensten en voert deze door.

De ondernemer/manager recreatiedieren stelt een jaarrekening op en controleert en bewaakt de financiële administratie. Hij houdt de financiële administratie bij en archiveert financiële gegevens of besteedt dit uit. Hij stelt indien van toepassing nota's op voor geleverde producten of diensten en controleert en verwerkt inkoopnota's. Hij betaalt indien van toepassing facturen op tijd en verzorgt de salarisadministratie en levert financiële gegevens op tijd aan bij relevante partijen.

De ondernemer/manager analyseert periodiek de financiële informatie en bewaakt budgetten. Hij past, eventueel in overleg met een externe deskundige, begrotingen aan.

De ondernemer/manager recreatiedieren stelt het beleid op het gebied van kwaliteit, arbo, milieu en veiligheid vast. Hij selecteert voor het eigen bedrijf passende zorgsystemen. Hij houdt rekening met de geldende wetten, regelgeving, de voorschriften uit zorgsystemen en het bedrijfsbeleid. Hij werkt de zorgsystemen uit in concrete procedures of werkinstructies. Hij bewaakt of er gewerkt wordt volgens deze procedures en werkinstructies. Waar nodig past hij procedures en werkinstructies aan.

De ondernemer/manager recreatiedieren maakt een promotieplan voor naamsbekendheid en zet marketing en publiciteitsinstrumenten in. Hij doet dit in overleg met en na opdracht van zijn leidinggevende/externe deskundige.

De ondernemer/manager recreatiedieren controleert de voorraad kwalitatief en kwantitatief en registreert de voorraad. Hij bepaalt welke producten en/of diensten moeten worden ingekocht en stelt het inkoopbudget en het inkoopvolume vast. Hij vraagt offertes op voor de gewenste producten en maakt een keuze uit de inkoopkanalen en leveranciers. Hij onderhandelt met leveranciers over inkooprijzen, kwaliteit, leveringsvoorwaarden en leveringstijden. Hij bestelt de producten tijdig.

De ondernemer/manager recreatiedieren berekent de kostprijs. Hij berekent op basis van de winstmarge en de kostprijs het tarief/de verkoopprijs.

Toelichting:

Binnen de beroepscontext van dit kwalificatiedossier is er een grote verscheiden aan bedrijfstype en bedrijfsgrootte. Alle werkprocessen worden uitgewerkt in de context van het bedrijf.

De ondernemer/manager recreatiedieren kan als (zelfstandig) ondernemer of als manager binnen een groter bedrijf/team werkzaam zijn. De ondernemer/manager recreatiedieren in *loondienst* is ondersteunend aan de ondernemer. Hij overlegt met en/of adviseert de ondernemer over besluiten aangaande de bedrijfsvoering. De ondernemer/manager recreatiedieren die tevens *eigenaar* is van een bedrijf zal zeker als startend beroepsbeoefenaar op de arbeidsmarkt externe deskundigen raadplegen.

Indien de ondernemer/manager recreatiedieren niet zelf de ondernemer is ondersteunt hij de ondernemer in de in deze kerntaak beschreven werkprocessen. Hij is echter niet zelf verantwoordelijk voor de keuzes en/of beslissingen. De bij het werkproces behorende competenties moet hij wel beheersen.

Bijlage V. Specificaties en uitwerkingen eindtermen KKI, KKII en KI

Kynologische Kennis I

Eindterm	Opsplitsing eindterm	Benodigde kennis
1. Kandidaat kent de structuur en samenstelling van het bestuur, de ledenvergadering, verenigingsstructuur en de doelstelling van de georganiseerde kynologie	K. kent de structuur van de kynologie Kent de doelstellingen van de RvB	Kent de structuur van de Raad en van de diverse verenigingen
	K. kent de opzet stamboek houding	Regelgeving, opzet en indeling, stambomen, logboek, namen, naamwijziging en de procedures.
	K. kent de reglementen betreffende de gang van zaken op de verschillende exposities	Regelgeving, catalogi, inschrijvingen, entree, benching, ringpersoneel, indeling keuringen, klassenindelingen, kwalificaties, plaatsingen, cac's, cacib's, reserves, bos, bob, groepskeuringen, eindkeuring, bis, kampioenschappen, kwalificaties voor Hond van 't Jaarshow, prijzen
	K. kent algemene bepalingen met betrekking tot hondenactiviteiten en wedstrijden	Regelgeving, veldwedstrijden en jachthondenproeven, windhondenrennen, werk -, reddings-, en lawnehonden. G en G, behendigheid, flyball
	K. kent globaal het tuchtrecht van de Raad van Beheer	Regelgeving, tuchtcollege, bijzondere verboden, straffen, schorsing, procedure, bezwaar en beroep(s) procedure, geschillencommissie.
	K. kent bepalingen m.b.t. aanvraag kennelnaam	Regelgeving, procedure en voorwaarden toekenning en wijzigingen. (Kennelcriteria KR. art. 49 en verder van hoofdstuk 3)
2. Kandidaat heeft een degelijke kennis van hondenrassen	K. kent en herkent de meest voorkomende hondenrassen.	Algemeen op de Nederlandse tentoonstellingen voorkomende rassen, zoals vastgelegd op een lijst van de RvB.
	K. kent de rasgroep waartoe bovengenoemde rashonden behoren	F.C.I. rasgroep indeling
	K. kent het gebruiksdoel waartoe bovengenoemde rassen zijn gefokt	Oorspronkelijk gebruiksdoel
	K. kent de rassen die binnen een bepaalde rasgroep nauw met elkaar verwant zijn.	Gezamenlijke oorsprong, verwante voorouders.
3. Kandidaat heeft kennis van (nutriënten in de) hondenvoeding, kent voor en nadelen en kent het spijsverteringsproces bij honden	K. kent de nutriënten in de hondenvoeding en hun voedingswaarde	Koolhydraten, vetten, eiwitten, mineralen, vitamines, ruwvezel en water.
	K. Kent het belang en nut van deze nutriënten	Energie, reserve voedsel, bouwstoffen, hulpstoffen, verbrandingsstoffen
	K. kent begrippen binnen de voedingsleer	Basaalmetabolisme, onderhoudsmetabolisme, energie, stikstofbalans, biologische waarde
	K. kent de wijze van spijsvertering bij honden	Mechanische vertering, chemische vertering (m.u.v. enzymen en enzymatische reacties)
	K. kent verschillende voedingsmiddelen, de wijze van aanbidding alsmede voor- en nadelen	Dierlijke oorsprong, plantaardige oorsprong. Droogvoer, natvoer, soft – moist voeders, diepvriesproducten, complete maaltijden
	K. heeft kennis van verschillende voedingspatronen bij bijzondere omstandigheden en levensfasen	Speciale diëten, speciale voedingsbehoefte van drachtige en zogende teven. Energierijk voor speciale, zware werkprestaties
	K. kent voedingschema voor opgroeiende pups	Voeding pups, moedermelkvervanging, bijvoeren, spenen
4. Kandidaat kent voortplanting bij honden	4a. K. Kent anatomie en functionaliteit van geslachtsorganen	Penis, scrotum, testes, zaadleiters zaadvorming, relevante hormoonklieren, vagina, baarmoeder, eierstokken, eileiders, eivorming
	4b. K. kent cyclus bij de teef en uitwendige verschijnselen	Pro- oestrus, oestrus, Met – oestrus, An – oestrus. Uitwendige verschijnselen en het gedrag hierbij.
	4c. K. kent gang van zaken bij dekking en dracht	Loopsheid, dektijdstop, tijdstipbepaling, ovulatiecyclus, embryo, ontwikkelingsfasen
	4d. K. kent verloop van partus	Geboortesignalen, gang van zaken bij geboorte
	4e. K. kent de theorie van het omgaan met pasgeboren pups.	Hygiëne, temperatuur, huisvesting
	4f. K. kent het belang van het colostrum	Afweer, darmwerking, melkklieren
	K. kent de ontwikkelingsfasen van jonge honden.	Neonatale-, socialisatie- en juveniele fase
5. Kandidaat kent de ontwikkelingsfasen bij honden en het hierbij behorende gedrag	K. kent het belang en de theorieën over het omgaan met honden in verschillende leeftijdsfasen	Leerproces, reuk, zicht, gedrag, ervaringen
	K. kent de algemene bouw en functies van cellen en de celdeling	Celmembraan, kern, cytoplasma, celorganen. Lichaamsbouwstenen, stofwisseling, groei, voortplanting, bewegen en specialisatie. Meiose, mitose
6. Kandidaat kent de algemene bouw van cellen en de basisprincipes van erfelijkheid		

	K. Kent de basisprincipes van erfelijkheid	Celdeling, doorgifte erfelijke eigenschappen Wetten van Mendel
	K. kent terminologie en de betekenis hiervan met betrekking tot vererving	Genotype, fenotype, homozygoot, heterozygoot, dominantie en recessiviteit, incomplete dominantie, mutaties, geslachtsgebonden vererving
7. Kandidaat kent de binnen de kynologie gebruikte terminologie		Recente lijst Raad van Beheer.
8. Kandidaat heeft een globale kennis van de gezondheidsleer bij honden	K. kent preventie en behandeling van de meest voorkomende in en uitwendige parasieten	Vlooien, luizen, vliegen, teken, mijten en wormen. Vormen van preventieve bestrijding
	K. kent de meest voorkomende infectieziekten bij honden, de preventieve maatregelen hiertoe en behandelingen hiervan	Hondenziekte, HCC, leptospirose, kennelhoest, parvoen rabiës. Preventie-entingen, lichaamseigen verdedigingsmechanismen, antibiotica, symptomatische behandelingen
	K. kent en herkent veel voorkomende uiterlijk waarneembare, erfelijke, anatomische afwijkingen	Knikstaart, gebitsfouten, entropion, ectropion, meertenigheid, gespleten gehemelte
9. Kandidaat kent de verzorgingsaspecten van honden	K. kent verschillende vachtstructuren en hun verzorging	Korthaar, stokhaar, langhaar, ruwhaar, krulhaar. Knippen, trimmen, plukken, wassen, ontklitten
	K. kent de theorieën met betrekking tot de verzorging van gebit, nagels, oren en ogen	Reinigen, knippen, reinigingsmiddelen en de risico's hierbij
	K. kent de bouw en de taken van de huid en de vacht	Diverse huidlagen. Bescherming vocht, temperatuur, ziekteverwekkers, uitdroging. Beharingstypen, groei, rui, verzorging
10. Kandidaat kent de Nederlandse wetgeving voor zover de hond hierin een rol speelt	Burgerlijk Wetboek. Gezondheids en Welzijns Wet voor Dieren (GWWD). Wet op dierenbescherming. Algemene Plaatselijke Verordening. Flora en Faunawet. Wegenverkeerswet. Destructiewet	Hond als zaak, ophitsing. Honden en kattenbesluit (art. 56 van de GWWD), huisvesting, mishandeling, verwaarlozing. Handel en verzorging. Houden van honden, belasting, uitlaten. Honden in het buitengebied. Geleiden van honden. Stoffelijk overschot

Kynologische Kennis II

Eindterm	Opsplitsing eindterm	Benodigde kennis
1. Kandidaat kent de beginselen van cytologie die volgen op de basisprincipes	K. kent de algemene opbouw van cellen en vormen van celdeling	Celmembraan, celkern, cytoplasma, celorganen, meiose, mitose
	K. kent werking en belang van DNA en RNA	Drager erfelijk materiaal. Boodschapper, eiwitstructuren
	K. kent bouw en functie van weefselsoorten	Dek -, klier -, bind -, spier-, steun-, en zenuwweefsel
	K. kent samenstelling en functie van bloed	Rode -, witte bloedcellen, bloedplaatjes, plasma. Transporteur, bescherming, intern milieu functie
	K. kent de samenstelling en functie van het zenuwstelsel	Willekeurig en onwillekeurig zenuwstelsel. Lichaamsfuncties regelen en coördineren
2. Kandidaat kent de anatomie van de hond	K. kent het skelet en de opbouw hiervan bij de hond. K. kan de onderdelen van het skelet noemen en de plaats duiden	Kent onderdelen en plaats van beenderen. Kent de taak en functie van het skelet
	K. kent de gewrichten in het hondenlichaam, kan de plaatsen duiden en de werking uitleggen	Opbouw en de werking
	K. kan de verschillen in bouw en functie tussen verschillend spierweefsel benoemen	Dwars en glad spierweefsel, hartspier
	K. kan de loop (ligging) van de belangrijkste skeletspieren van de voorhand, achterhand en de middenhand benoemen	Spieren volgens lijst RVB
	K. kent de functie en de beweging bij de instandhouding van de skeletconstructie	Constructie van de botdelen, spierconstructie, pezen en banden
3. Kandidaat kent de fysiologie van de hond	K. kent de taken van het ademhalingsstelsel	Aanvoer zuurstof, verbranding, afvoer koolzuurgas
	K. kan de lichtsamenstelling aangeven	Stikstof, zuurstof, koolzuurgas, verzameling edelgassen en waterdamp
	K. kent de anatomie en de fysiologie van het luchtwegenstelsel en longweefsel	Neusholte, keelholte, strottenhoofd, luchtpijp, longen. Borstademhaling, buikademhaling

	K. kent taak en samenstelling van bloed	Transport functie, bescherming, internmilieu functie. Bloedcellen, plasma
	K. kent de bouw en de functie van het hart en bloedvaten, de milt	Anatomie, hartcyclus, zuivering
	K. kent de anatomie en fysiologie van het spijsverteringskanaal	Fysische voedselbewerking. Chemische voedselbewerking
	K. kent de wijze van vertering en de enzymen en enzymatische reacties, de taak van de darmwand, de lever en de alveesklier, hierbij	Mechanische vertering, chemische vertering, darmwandpassage, galproductie, ontgiften, stapeling reserves, afbouw / opbouw aminozuur en vitamines, hormonen
	K. kent de anatomie en fysiologie van alle bij de uitscheiding betrokken organen	Anatomie uitscheidingsorganen nieren, lever, blaas, darmen, longen en klieren. Aangeven van de werking en de daarbij horende samenhang
	K. kent de functies en taken van de lever	Productie, ontgiften, reserve voorraad, afbraak en opbouw hulpstoffen
	K. kent de bouw en de taken van de huid en de vacht. K. kent de taak en de werking van de diverse lichaamsopeningen	Diverse huidlagen. Bescherming vocht, temperatuur, ziekteverwekkers, uitdroging, opslag. Beharingstypen, groei, rui, verzorging, nagels, voeding. Oren, ogen, neus, mond, anus, urinebuis
	K. kent de bouw en de taken van het animaal zenuwstelsel, de grote - en de kleine hersenen, de verlengde merg, ruggenmerg en het perifere zenuwstelsel.	Willekeurig stelsel, centrale zenuwstelsel, perifeer zenuwstelsel
	K. kent de taken en de functie van het autonome zenuwstelsel en de raakpunten met het hormoonstelsel. K. kent de taken en de functie van het autonome zenuwstelsel en de raakpunten met het hormoonstelsel	Onwillekeurig zenuwstelsel, sympathische stelsel, para – sympathische stelsel, Fysische – chemische processen
	K. kent de anatomie en de fysiologie van de zintuigen, zoals oog, oor, evenwichtsorgaan, reuk -, smaak -, en tastzintuigen	Anatomie, functie en werking
	K. kent de anatomie en fysiologie van het hormoonstelsel	Hypofyse, schildklieren, bijschildklieren, alveesklier, bijnielen, gonaden
	K. heeft inzicht in de relatie tot en het belang bij het totale fysiologische gebeuren	De taak en de functie van het leven, voortplanting, bewegen
	K. kent de fysiologie van de voortplanting en de invloed van hormonen op de vrouwelijke cyclus, de dracht en de geboorte	FSH, LH, oestrogeen, progesteron, prolactine, oxytocine
4. Kandidaat kent de belangrijkste aspecten van erfelijkheidsleer	K. kent de interacties van genen (niet zijnde allelen)	Complementaire genen, epistasie, hypostasie, cryptomerie, koppeling, crossing over, multiple allelen
	K. kan aangeven hoe de vererving van de haarkleur bij de hond verloopt	Kleurfactoren, loci, multiple allelenreeksen. Verdunning, additieve genetica
	K. kent de invloeden van het milieu en klimaat op het genotype t.a.v. het fenotype	Voeding, modificeren, straling, couperen. Chemische invloeden
	K. kent de beginselen van de populatie genetica	Variabiliteit, kwantitatieve eigenschappen, kwalitatieve polygenen, vererving eigenschappen, erfelijkheidsgraad, gen frequentie, inteelt, lijnteelt, outcross, heterosis
	K. kan het verschil aangeven tussen natuurlijke en kunstmatige selectie, en hun invloed op het voorkomen van erfelijke gebreken	Zelfregulering, sturend selecteren
5. Kandidaat kent het bewegingsapparaat bij de hond	K. kent het gangwerk van honden	Stap, telgang, draf en galop
	K. kent en herkent “zwaartepunten” tijdens het voortbewegen	Verplaatsing zwaartepunt bij het gaan tijdens de verschillende gangen
6. Kandidaat heeft enige kennis van embryologie	K. kent summier de ontwikkeling van de foetus in de vroeg embryonale fase	Ontwikkeling van de drie kiembladen, ectoderm, endoderm en mesoderm, de differentiatie hieruit van de verschillende weefsels en organen

7. Kandidaat kent de algemene regelgeving betrekking hebbend op het ambt van keurmeester		Opleiding, benoemingen, ethiek. Internationale (FCI) regels van het keurmeesterschap
8. . Kandidaat kent de samenhang van punten 1 t/m 7 en kan deze toelichten	K. kent de samenhang van de leerstof en kan deze benoemen en toelichten	Voorbeelden: Wat kunnen gevolgen zijn van goede of slechte voeding en waarom? Wat kunnen gevolgen zijn van onvoldoende beweging en waarom?
9. Kandidaat is zich bewust van zijn/haar kynologische kennis en kan een mening of standpunt met argumenten onderbouwen	K. kan op een mening of standpunt met argumenten onderbouwen	Verdedigen van standpunten met relevante argumenten

Kynologisch Instructeur

Eindterm	Opsplitsing eindterm	Benodigde kennis
1. De kandidaat kent en herkent de meest voorkomende rassen, rasgroepen, de doelen waarvoor deze oorspronkelijk voor zijn gefokt en mogelijke gedragsconsequenties hiervan	De kandidaat kent en herkent de meest voorkomende rassen, rasgroepen, de doelen waarvoor deze oorspronkelijk voor zijn gefokt	Herkent diverse (veel voorkomende) rassen aan de hand van duidelijke foto's en kan aangeven tot welke rasgroep deze behoren
	De kandidaat kent de mogelijke (gedrags) consequenties van voor een bepaald doel gefokte honden	Rasgroepen met eigenschappen gerelateerd aan het oorspronkelijke gedrag
1a. De kandidaat kent hondengedrag, oorzaken en gevolgen	De kandidaat kent hondengedrag, oorzaken en gevolgen. De kandidaat kent beïnvloedingsstrategieën met betrekking tot normaal en nietprobleemgevend gedrag van honden.	Kenmerken, levensbehoeften en problemen behorend bij de neonatale fase, overgangsfase, primaire socialisatiefase, secundaire socialisatiefase, adolescentie, volwassenheid en ouderdom.
	De kandidaat kent de lichaamshoudingen, gedragingen en spanningssignalen van honden en kan deze benoemen en interpreteren.	Lichaamshoudingen: hoog, halfhoog, neutraal, halflaag en laag (staartstand is bepalend). Agressieve gedragingen: verstarren, fixeren, grommen, gromblaffen, lip optrekken, tanden, happen, uitvallen en bijten. Angstgedragingen: bevriezen, vluchten, plassen (kan ook poepen), deïnen, ineenduiken, verstoppert, vermijden, ontwijken, trillen, beven, gedrukt lopen, schokkerig rondkijken; de staartstand is halflaag of lager. Dominante gedragingen: over de snuit bijten, over en in de nek bijten, poot op kop/schoft leggen, bovenstaan, bestijgen. Agressieremmende of kalmerende signalen: actieve submissie, passieve submissie en wegstappen (van de prikkel). Gevolgen van ingrijpen door eigenaren op de onderlinge verhouding tussen honden, dominante handelingen door eigenaren, afhankelijke en onafhankelijke rang, omgaan met conflicten, ganging up, sociale facilitatie (met als gevolg gedragssynchronisatie). Vormen van conflictgedrag: ambivalentie in houding, beweging en gedrag (successief en simultaan ambivalent), intentiebeweging, overspronggedrag, omgericht gedrag en autonome respons. De uitingen van conflictgedragingen worden spanningssignalen genoemd. Spanningssignalen: borstelen, tongelen, pootheffen, hijgen, krabben, stijve kwispel, etc. Gedragssystemen: rust- en slaappgedrag, agonistisch gedrag (agressie en angst), spel, sociaal vriendelijk gedrag, zelfverzorgend gedrag, voortplanting, voedselverwerving en exploratie.
1b. De kandidaat kent beïnvloedingsstrategieën met betrekking tot normaal en niet-probleemgevend gedrag van honden	De kandidaat kent de basisprincipes van opvoeding van honden	Verschil tussen training en opvoeden, rangrelatie en band met de eigenaar. Op welke manier zijn door de mens gedragingen in te zetten met betrekking tot de opvoeding van de hond zoals bijvoorbeeld dominante handelingen. Ongewenst (abnormaal) gedrag versus gewenst

		(normaal) gedrag. Leerprocessen ontwikkeling van gedrag, conditioneringsprocessen, associatieleren, klassieke conditionering, operante conditionering (betrachters en correcties) Fouten bij belonen en straffen, black box
	De kandidaat kent en herkent interactie (problemen) tussen geleider en hond.	Inschatten van de persoonlijkheid van de geleider in relatie tot de hond. Kansen en risico's hieromtrent.
2. De kandidaat herkent persoonlijkheidstypen van mensen die mogelijk het gedrag in het groepsproces kunnen beïnvloeden en kent beïnvloedingsstrategieën met betrekking tot mogelijk groepsprocesverstrend gedrag.	De kandidaat kent en herkent de interactie(problemen) tussen geleider en hond.	Beginselen van groepsprocessen bij personen. Persoonlijkheid in relatie tot de hond
3. De kandidaat kent de beginselen van didactiek, instructie, feedback en evaluatie.	De kandidaat kent de beginselen van didactiek	Wat is leren, het model van onbewust onbekwaam naar onbewust bekwaam. Manieren van leren; imiteren, belonen en straffen, gedragsversterking, zelf ontdekkend leren, door ervaringen, bewust en onbewust leren en leerstijlen
	De kandidaat kent de theorieën voor het geven van feedback	Wat is feedback, waar is feedback voor bedoeld, wat zijn de functies van feedback, aan welke voorwaarden voldoet goede feedback.
	De kandidaat kent de theorieën voor het geven van instructie.	Wat is een leerdoel, aan te leren vaardigheid verdelen in stappen, handelingsstappen en leerstappen, geschikte instructievormen benoemen: zoals beeldende instructie, schriftelijke instructie, mondelinge instructie, combinatie van de vormen
	De kandidaat kent de voorwaarden waaraan een lesopbouw dient te voldoen.	Kan de succesfactoren benoemen voor en goede instructie gericht op kennis en vaardigheden van de geleider, tijd, plaats en sfeer
3a. De kandidaat kent de hulpmiddelen die bij de opvoeding van honden kunnen worden gebruikt		Kan voor- en nadelen benoemen van instructiehulpmiddelen zoals: diverse halsbanden, stroombanden, prikbanden, slipketting, gentle leader, halti, pluche hond, denkbeeldige hond, losse riem, collega-instructeur, levende hond, etc
4. De kandidaat kent de globale beginselen van EHBO voor mens en dier	De kandidaat weet adequaat te handelen bij bijtenden en bloedingen bij mens en dier	Eerste behandeling van bijtenden en bloedingen bij mens en dier. Inschatten van de situatie van een hond aan de hand van hartslag en/of ademhaling en/of temperatuur en/of slijmvliezen Veilig vervoer naar de dierenarts.
4a. De kandidaat kent de actuele enteschema's voor honden en kent de verschillende visies op dat gebied		Leidend is de visie van de faculteit
4b. De kandidaat is bekend met de meest voorkomende erfelijke aandoeningen bij honden en kent de consequenties daarvan voor wat betreft het welzijn van de hond en de gevolgen voor de hond bij het deelnemen aan een les		Bijvoorbeeld E.D., H.D., cataract, P.R.A. etc.
5. De kandidaat kent in grote lijnen de kynologische organisatie in Nederland, kent de op de kynologie betrekking wetgeving en weet waar hij zijn informatie moet halen	De kandidaat kent in grote lijnen de kynologische organisatie in Nederland en weet waar hij benodigde informatie kan halen	Landelijke structuur van de Kynologie. Wat is globaal het cursus- en trainingsaanbod in Nederland. Infobronnen met betrekking tot stand van zaken binnen een ras c.q. discipline.
	De kandidaat kent de wetgeving voor zover deze betrekking heeft op de kynologie	Welke wetgeving heeft betrekking op de kynologie: Burg. Wetboek, Strafrecht, Wet welzijn dieren. Verboden rassen, WA verzekeringen
6. De kandidaat kent de omstandigheden die de veiligheid van geleider en/of hond kunnen beïnvloeden	De kandidaat kent de verschijnselen bij honden op grond waarvan ze wel of niet tot de oefenplaats kunnen worden toegelaten	Hoesten, braken, parasieten etc.
	De kandidaat kent een aantal omstandigheden die tijdens de instructie de veiligheid van mens en hond beïnvloeden	Weersomstandigheden, bodemgesteldheid, afbakening terrein, opstelling. Risico's in relatie tot de honden, de oefening, medische beperkingen etc.
7. De kandidaat kent de algemeen	De kandidaat kent sociaal	Gedrag bij de dierenarts, in een restaurant, aan de

geldende opinie van sociaal aanvaardbaar hondengedrag met betrekking tot de dagelijkse gang van zaken	aanvaardbaar hondengedrag met betrekking tot de dagelijkse gang van zaken voor geleider en hond	fiets, in de auto, huiselijke situatie, straat, bos, poepruimen etc
	Relatie kind/hond	Positie van het kind in de hiërarchische structuur binnen het gezin (afhankelijke rang). Risico's en kansen van het hebben van kinderen en honden in een gezin. Dit alles uitsluitend gericht op de veiligheid en bescherming van het welzijn van zowel het kind als de hond als alle kinderen in de maatschappij
8. De kandidaat kent de algemeen geldende opinie van aanvaardbaar hondengeleidergedrag verband houdend met welzijnsaspecten van honden		Warm/koud, vocht, benchtraining, verzorging, alleen thuisblijven /achterlaten, kind-hond, zindelijkheid, behoeften van de hond, beweging, voldoende prikkels, aanpassing aan leeftijdsfase, alleen zijn etc.
9. De kandidaat kent de basale beginselen van hondenverzorging		Basisregels omtrent voeren en drinken. Basale informatie kunnen geven over vachtverzorging, gebitsverzorging, nagelverzorging, ogen, oren, voetzolen, anaalklieren, loopseheid, ziektepreventie en herkennen wanneer er problemen zijn op dit gebied en weten door te verwijzen. Geven van medicijnen, enten etc. Normale waarden van temperatuur, hartslag, ademhaling kennen en kunnen meten. Slijmvliezen kunnen beoordelen. Basale informatie kunnen geven over de lichamelijke en mentale belastbaarheid en de hormonale ontwikkeling van de hond, gerelateerd aan de leeftijd. Gevolgen van parasieten (wormen, vlooien, teken, etc.)
10. De kandidaat kent zijn grenzen met betrekking tot kennis en vaardigheden op zijn werkgebied en weet wanneer moet worden doorverwezen naar een vakspecialist van een andere discipline		De kandidaat kent en herkent de grenzen van zijn werkgebied. Hij kent en herkent de situaties waaronder cursisten verwezen moeten worden naar capabele deskundigen op betreffend vakgebied, bijvoorbeeld dierenarts, trimmer of gedragstherapie

Bijlage VI. Tabellen met betrekking tot de begeleiding van gedetineerden

Tabel a) Tips voor het omgang met gedetineerden. De linker kolom beschrijft een aantal gedragingen en/of houdingen die de gedetineerden kunnen vertonen. In de rechter kolom staan de tips voor het omgang met de gedetineerden in de betreffende situaties (Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, 2009).

Beschrijving gedrag/houding	Tips
Verstoorde prikkelhuishouding Bepaalde prikkels komen sneller binnen dan ze verwerkt worden of er een betekenis aan wordt gegeven. Mensen met manies of een verslaving zijn vaak zeer prikkelbaar en kunnen daardoor snel opgewonden raken. Bij mensen met een depressie of een stoornis in het autisme spectrum komen prikkels vaak niet binnen. Mensen met een psychose verwerken prikkels zeer langzaam.	Verplaatsen in de cliënt: zich voorstellen hoe het voelt als prikkels te snel of niet binnenkomen of te langzaam verwerkt worden en hierdoor de controle verliezen. De cliënt niet extra stimuleren of prikkelen. Kort en concreet wezen: pas de hoeveelheid en de vorm van informatie aan zodat ze passen bij de mogelijkheden van de cliënt, stel niet meerdere vragen tegelijk of kort achter elkaar, geef de cliënt tijd om de informatie te verwerken en te antwoorden en pas op voor dubbelzinnigheden. Prikkelarme omgeving creëren: wees kalm en richt je aandacht op je cliënt, elimineer zo veel mogelijk prikkels, vraag hem niet om rustiger te worden, maar maak het rustig om hem heen (bijv. door gebruik te maken van een rustige ruimte).
Passiviteit Passieve houding, traagheid (kan ook een vorm van verzet zijn). De oorzaken van passiviteit, naast de detentie, zijn: depressie, stoornis in het autisme spectrum, hersenbeschadiging, verslaving, faalangst etc.	Probeer altijd de oorzaak van de passiviteit te achterhalen en op te lossen (bijv. depressie of faalangst behandelen, begeleiding op maat) of te elimineren (verslavingsmiddelen). Verplaatsen in de cliënt: machteloosheid, opgesloten zijn, lichamelijk ziek zijn, moe en slap zijn, pijn hebben e.d. Als de passiviteit een vorm van verzet is, probeer de oorzaak te achterhalen en te elimineren (d.m.v. communicatie). Collegiaal overleg: de reactie van een passieve cliënt kan erg verschillen, overleg dus met je collega's hoe je het aan gaat pakken. Stimuleren tot meer activiteit kan juist een negatief effect hebben. Hoe beter je de cliënt kent, hoe beter je de juiste aanpak kunt bedenken. Zorgzaamheid: de taken van de cliënt moeten zijn capaciteiten niet overschrijden, stel haalbare doelen, erken kleine vooruitgangen, stem af op de interesses, het karakter en de persoonlijkheid van de cliënt.
Hyperactiviteit Oorzaken: opwindingsstoestand, manie, wanen, hallucinaties, verslaving, angst en meer.	Verplaatsen in de cliënt: je voelt dat aanhoudende opwindings het stuur overneemt. Wees alert: een stemmingsopleving kan zorgwekkend en gevaarlijk zijn. Kalmeren: probeer de opwindings te reduceren en de gevolgen te beperken, d.m.v. communicatie met de cliënt en collegiaal overleg over het juiste aanpak. Probeer niet de emoties van de cliënt af te remmen, erken zijn gemoedstoestand en zoek naar een andere weg om er uiting aan te geven (bijv. door fysieke inspanning of artistieke activiteit, zoals schilderen of modelleren). Samenwerken: stel je in op de karakter van de cliënt, werk met hem samen, wees geen tegenstaander en ga naast hem staan, niet tegenover. Structuur: wees beslist; situatieafhankelijk maak je duidelijk dat jij leiding geeft (ga bijv. voor de cliënt lopen, niet naast hem), stel duidelijke grenzen en bewaak ze goed.

Geslotenheid, vijandigheid Gesloten of vijandige houding, o.g.v. angst of het onvermogen om zijn gedachten en emoties te uiten (bijv. iemand die niet kan praten of moeilijk zijn gevoelens kan verwoorden), of het niet bewust zijn van gedachten en emoties bij zich en/of anderen (bijv. bij ernstig stoornissen in het autisme spectrum, ernstige vormen van schizofrenie, verstandelijke handicaps of dementie/korsakoff syndroom).	Verplaatsen in de cliënt: stel je voor dat een onbekende persoon ineens met je gaat praten alsof die je kent en je vragen stelt; je trekt je terug of valt degene aan. Het is niet altijd nodig dat de cliënt over zijn gedachten en emoties praat, denk erom dat hij/zij je misschien helemaal niets te vertellen heeft. Niet verdedigen: Vijandigheid is vaak een vorm van verdediging. Maak niet dezelfde fout, probeer je niet te verdedigen en probeer de vijandigheid niet persoonlijk te nemen. Bij psychotische belevingen of dementie: als de ervaring voor de cliënt geen fantasie maar werkelijkheid is, ga hem dan niet uitleggen dat hij niet gelijk heeft en ga geen discussies voeren; ga echter (tot op een bepaald punt) met zijn beleving mee en probeer de oorzaak of de te gronde liggende angst te achterhalen en te behandelen. Reflectie: het kan zijn dat je zelf aandeel draagt aan de contactproblemen met je cliënt. Reflecteer daarom over je eigen methodes, onderzoek jezelf, vraag collega's om feedback en help hen ook zichzelf te onderzoeken.
Verwarring Verwarde cliënten denken, voelen, zeggen en doen vreemde dingen; je kunt de gedachten, gevoelens en het gedrag niet volgen en de cliënt kan jou misschien ook niet volgen. De oorzaken van slecht functionerende hersenen kunnen zijn: dementie, stoornis in het autisme spectrum, verstandelijke handicaps, schizofrenie, wanen, hallucinaties etc.	Verplaatsen in de cliënt: haal je situaties voor ogen waarin je zelf verward en onzeker was. Bepaal per situatie en cliënt de juiste opstelling: leidinggevend, zorgzaam, nieuwsgierig, belangstellend, afleidend, ontspannend, volgend, afwachtend e alle combinaties daarvan. Bepaal ook individueel en situatieafhankelijk je toon: vriendschappelijk, warm en meelevend, of koel, rustig en afstandelijk. Fysieke persoonlijke ruimte: communiceer de grenzen van fysieke afstand en nabijheid en lichamelijk contact met je cliënt. Hou je aan de grenzen waarin de cliënt zich veilig voelt en bewaak je eigen grenzen. Communiceer over de achtergronden en bedoelingen van bepaalde gedragingen, als je merkt dat er een vreemde betekenis aan wordt gegeven. Psychologische afstand en nabijheid: je bespreekt geen onderwerpen met je cliënt die schaamte op kunnen wekken. Hulpmiddelen: om de cliënt te helpen situaties te overzien en dingen te onthouden, kan het zinvol zijn om bepaalde hulpmiddelen aan te reiken, zoals bijv. een schriftelijke agenda of afsprakenkaart. Bespreek met je cliënt welke situaties hij beter kan vermijden en welke hij juist op moet zoeken en bespreek de mogelijkheden tot behandeling met het psychologisch overleg. Zorg voor afleiding.
Onder invloed Onder de invloed zijn van bepaalde middelen (alcohol, medicatie, drugs): verlies van grip en overzicht over zichzelf en op situaties.	Verplaatsen in de cliënt: de weg kwijt zijn, zonder dat je het wilt toegeven. Het beleven van de cliënten is echt, neem het dus serieus, hoe theatraal of overdreven het ook lijkt. Bevestiging: de cliënt heeft recht op zijn emoties, erken deze, veroordeel hem niet en ga er niet met hem over in conflict. Ga ook niet in discussie over gelijk of ongelijk, want onder invloed missen de mensen alle redelijkheid; je kunt iemand ook bevestigen zonder hem gelijk te geven. Probeer niet met de cliënt te communiceren zolang hij onder invloed is. Remmingen: mensen onder invloed verliezen vaak remmingen; probeer zo weinig mogelijk in te gaan op zowel sympathieke als antipathieke uitlatingen.

Daarnaast biedt tabel b) een overzicht van mogelijke omgangsvormen voor gespannen situaties en agressieve handelingen of ernstige fysieke conflicten op grond van controleverlies.

Tabel b) Fases van agressie. De tabel toont de fases die iemand doorloopt van een gespannen situatie tot het tijdstip waarop er reëel gevaar bestaat voor de persoon zelf en voor anderen en tot hij de zelfcontrole terug heeft en het lichaam zich weer ontspant. In de kolom helemaal rechts staan daarnaast de aanbevolen omgangsvormen per fase van de crisis (Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, 2009).

Fasen	Signalen cliënt in crisis	Optreden zorgverlener
Fase 1	Gespannen toestand, angst - stemverheffing - verhoogde motorische onrust - wel horen, maar minder luisteren - passief, verzet, boycot setting - zelfvernederend, suïcidegedachten - adrenaline staat in 'startblokken'	Overleg of ruimte bieden - actief luisteren - ingaan op spanning - informeren en exploreren Onderhandelen - suggereren en argumenteren - afleiding bieden - regel aanpassen aan situatie - steunen - oplossing aanbieden
Fase 2	Reëel gevaar voor controleverlies, angst - stemverheffing (-wijziging) ++ - verbale agressie - minder horen en luisteren - hevige motorische onrust - adrenaline +	Grenzen stellen of onderhandelen - begrenzingstechniek - waarschuwen voor en schetsen van consequenties - duidelijk grenzen aangeven - goed gedrag positief bekrachtigen - bijsturen
Fase 3	Controleverlies, angst - stemverheffing (-wijziging) +++ - hevige motorische onrust - minder horen, niet luisteren - destructie van materiaal - zelfvernederend, automutilatie, suïcidepoging - adrenaline ++	Bewegingsvrijheid beperken (Onderhandelen of overtuigen) - verhoogd toezicht - beperking in vrijheden - naar cel of time-out ruimte sturen
Fase 4	Reëel gevaar voor zichzelf en anderen - automutilatie - niet horen en luisteren - vechten, slaan, stampen, boksen - adrenaline +++	Toepassen maatregelen en middelen (Afdwingen) - afzonderen - gebruik van (dwang-) medicatie - fysieke controle
Fase 5	Terug controle - er zijn vragen m.b.t. het gebeurde - motorische onrust nihil - horen en luisteren - stem genormaliseerd - adrenalinepeil genormaliseerd (na ½ - 1 ½ uur)	Contact herstellen - regelmatig gesprekken aangaan - laten verduidelijken van gevoelens - afspraken maken
Fase 6	- productie van noradrenaline - fysieke en psychische vermoeidheid of uitputting door fysiologische veranderingen - agressor ervaart een leeg gevoel - agressor kan gevoel van schuld of schaamte ervaren	- begeleider komt stilstaan tot rust - fysieke en psychische vermoeidheid of uitputting door fysiologische veranderingen - pogingen om het gebeurde te begrijpen - belevingen van het gebeurde worden naar voren gebracht

Bijlage VII. Gedetailleerde overzicht over de verzorging van honden

Vachtverzorging

Niet elke vacht heeft evenveel aandacht nodig om er goed uit te zien. Toch is het belangrijk om ook bij 'gemakkelijke' honden regelmatig de vacht te verzorgen. Niet alleen vinden veel honden het fijn ook kunnen wondjes of andere onregelmatigheden van de vacht en/of huid opgemerkt worden. Er zijn verschillende soorten vachten die een andere behandeling nodig heeft.

Voor stokhaar is een wekelijkse borstelbeurt voldoende. Hiervoor kan het beste een grove kam gebruikt worden. Bij honden die op sommige gebieden langer haar hebben kan een grove borstel gebruikt worden. In de ruiperiode kan dit proces geholpen worden door de onderwol die op dat moment los komt met een fijne borstel of kam te verwijderen. Dit voorkomt het vervilt van de wol in het dekhaar. Hierna de vacht voor een periode van 3-4 weken met rust laten zodat de nieuwe onderwol kan groeien.

Bij honden met gladhaar is regelmatig met een rubberen borstel of zeemlap de vacht van kop tot staart borstelen voldoende. Hierbij moet niet te veel druk uitgeoefend worden omdat hierdoor de gezonde haren ook los gaan laten en de hond meer gaat verharren. Om de hond mooi te laten glanzen kan er nog een borstel met hele fijne haren over de vacht gehaald worden. Dit verdeelt de talg goed.

Honden met langhaar en kroeshaar hebben veel verzorging nodig. Als de vacht korter is dan de tanden van de kam of borstel is het voldoende om de vacht tweemaal per week van kop naar staart helemaal door te kammen of borstelen. Wanneer de vacht langer is moet er vanaf de huid gewerkt worden. Dit gaat het beste door bij de staart te beginnen en met de hand de vacht tegen het haar in te strijken en met een borstel alles onder de hand vandaan te borstelen.

Honden met ruwhaar verschillen onderling ook nogal, een Teckel heeft een andere vacht dan een Bouvier. De overeenkomst zit in het feit dat de vacht in één keer verhaart. Deze kan dan het beste met de hand geplukt worden. Dit is een lastig en zwaar karwei en kan het beste door een professionele trimmer gebeuren. Voor de rest heeft de vacht weinig onderhoud nodig. Indien de hond een baard heeft verdient deze wel wat aandacht. Eén tot tweemaal per week even een kam erdoor voorkomt dat het gaat klitten en ziet er mooi uit.

Er zijn een aantal rassen die vilthaar hebben, hierbij vervilt de vacht en is over het algemeen niet door kambaar of goed te wassen. Uit zichzelf gaat de vacht in grote plakken vilten, dit moet dan in strengen gescheurd worden zodat de hond bewegingsvrijheid heeft.

Ook zijn er een aantal rassen die helemaal of erg weinig vacht hebben. Deze vachthloze honden hebben wel enige verzorging nodig. De huid kan gewoon vies worden en dan is een vochtig washandje vaak al voldoende. Wel kunnen deze honden makkelijker verbranden in de zomer (Schmidt-Roger, 2007).

Honden kunnen regelmatig in bad, één maal per maand is geen probleem. Voor honden zijn speciale shampoos ontwikkeld die gericht zijn op de vachtstructuur van de hond. Belangrijk bij het wassen van honden is er voor zorgen dat er niet te veel water in de oren van de hond komt. Dit kan er maar moeilijk uit en kan voor problemen zoals een oorontsteking zorgen. Besteed hier bij het afdrogen dan ook wat extra aandacht aan. Na een goede wasbeurt verliezen honden vaak wat extra haren en is een grondige borstelbeurt geen overbodige luxe (Fogle, 2002).

Nagels knippen

De nagels van honden hoeven niet altijd genikt te worden. Om te kijken of het nodig is moet gekeken worden of de nagels de grond raken wanneer de hond stil staat. Indien dit niet het geval is hoeven ze niet geknipt te worden. Wanneer ze wel de grond raken is een knipbeurt aan te raden. Vaak is het ook te horen wanneer de hond loopt. Het knippen van de nagels kan iedereen in principe zelf al vinden de meeste honden het niet heel prettig. Indien het niet vertrouwd is laat het dan door de dierenarts doen. Voor het knippen van de nagels zijn er bij dierenspecialisten speciale schaarjes verkrijgbaar.

Om de nagels van de voorpoten te knippen kan de hond het best zitten of liggen. De nagels van de achterpoten kunnen het beste geknipt worden in liggende positie. Dan de poot aan de onderkant vast pakken en de te knippen teen tussen duim en wijsvinger. Bij licht gekleurde nagels is er een duidelijk verschil tussen de nagel zelf en een roze gedeelte, het 'leven' genoemd, dit deel dient vermeden te worden. Knip de nagel op een paar millimeter boven het roze stuk af. Bij donkere nagels is het verschil veel moeilijker te bepalen. Indien aanwezig kan eerst de lichtgekleurde nagels gedaan worden om te zien hoeveel er van de nagels af moet. Een tip om donkere nagels te knippen is om eerst druk te zetten met de schaar voordat deze meteen af geknipt worden. Wanneer de hond zijn poot terug probeert te trekken is dit een duidelijk teken dat het 'leven' er onder zit. Herhaal dit proces totdat de hond zijn poot niet meer terug trekt, op dit punt kan de nagel afgeknipt worden.

Indien er per ongeluk toch in het 'leven' van de hond geknipt is heeft dat een flinke bloeding tot gevolg. Dit ziet er vaak ernstig uit, maar is relatief ongevaarlijk en de bloeding stopt vaak vanzelf (Dierendokters, 2013).

Verzorging oor

Net zoals honden verschillende vachtsoorten hebben verschillen de oren ook. Er zijn grote, kleine, hangoren en rechtop staande oren. Bij alle honden is de gehoorgang redelijk lang en dit zorgt er samen met de zwaartekracht voor dat een opeenhoping van oorsmeer, vuil en vreemde voorwerpen (bv. graszaad) niet makkelijk uit het oor te schudden is. Indien de

oren schoon zijn kunnen deze het beste met rust gelaten worden. Wel is regelmatige controle belangrijk. Zeker nadat de hond is hoog gras is wezen spelen is het goed om even in de oren te kijken of er geen vreemde voorwerpen in gekomen zijn. Om te voorkomen dat vreemde voorwerpen zich gemakkelijk in het oor kunnen nestelen kan het haar net onder de gehoorgang weggeknipt worden.

Om overtollig oorsmeer te verwijderen kan een doekje (liever geen wattenstaafje) bevochtigd worden met een minerale olie en met de vinger alle toegankelijke delen schoonmaken. Heeft zich oorsmeer opgehoopt in het zichtbare deel van de gehoorgang dan kan een beetje minerale olie of babyolie in het oor gedruppeld worden zodat het smeer zachter wordt. Daarna moet het oor uitgespoeld worden met een beetje lauwwater. Hierna kan er een pluk watten in het oor gedaan worden om de overtollige vloeistof op te zuigen. Let er op dat bij het verwijderen van het oorsmeer er nauwelijks druk op het oor uitgeoefend wordt, omdat dit vervelend is voor de hond.

Warmte en vocht maken het micro-organismen aantrekkelijk om in het oor te verblijven die oorinfecties kunnen veroorzaken. Daarom is het belangrijk om ervoor te zorgen dat de hond niet met water in zijn oren blijft rondlopen. Als de oren nat zijn moeten ze zo droog mogelijk gemaakt worden, hiervoor kan een handdoek gebruikt worden. Mocht de hond gevoelig zijn voor oorinfecties dan kan er een pluk watten in zijn oren gedaan worden voordat hij gaat zwemmen of gewassen wordt (Dierendokters, 2013).

Verzorging gebit

Een slecht verzorgd gebit grote problemen veroorzaken. En deze problemen worden in de regel pas laat opgemerkt. Dit is erg vervelend en vaak pijnlijk voor de hond. Wanneer het gebit niet regelmatig veroorzaakt een combinatie van bacteriën, voedselresten en speeksel tandplak wat kan uitharden tot tandsteen. En tussen het tandsteen kunnen voedselresten en bacteriën nestelen die tandvleesontsteking veroorzaken. En indien dit niet behandeld wordt kan de ontsteking doordringen tot in het bot met het uitvallen van kiezen als gevolg. Ook zouden de bacteriën daardoor in de bloedbaan terecht kunnen komen en problemen met het hart, lever en de nieren kunnen veroorzaken.

Als er al tandsteen gevormd is kan dit door de dierenarts verwijderd worden. Om tandsteen te voorkomen kan de hond aangeleerd worden dat de baas één tot tweemaal in de week de tanden poetst en maak gebruik van bijvoorbeeld speciale speeltjes die de tanden gezond en sterk houden (Kong Dental). Ook is er speciaal voer dat de vorming van tandplak voorkomt. Let er bij het tandenpoetsen wel op dat er een tandpasta gebruikt wordt zonder fluor. Honden kunnen hier niet tegen (Dierendokters, 2013).

Dierenartsbezoek

Er wordt aangeraden om (zelfs met een gezonde hond) eenmaal per jaar langs de dierenarts te gaan. Dit is niet alleen om een aantal vaccinaties te herhalen, maar ook om een algemeen onderzoek te laten doen. Tijdens dit onderzoek wordt de algemene gezondheid van de hond bekeken. De volgende punten komen aan bod:

- De hond wordt gewogen, is hij veel aangekomen of juist afgevallen. Dit kunnen de eerste tekenen zijn van een gezondheidsprobleem.
- De dierenarts stelt een aantal vragen over het eten, drinken, plassen, poepen en de loopsheid (bij een niet gecasteerde teef).
- De ademhaling wordt gecontroleerd, gaat deze rustig en zijn er misschien onregelmatigheden te horen?
- De hartslag wordt gecontroleerd, de kracht van de slagen en de regelmaat wordt gevoeld.
- De slijmvliezen worden bekeken. Dit gebeurt door de lip een stukje op te trekken en naar het roze van het tandvlees te kijken. De slijmvliezen kunnen te licht van kleur zijn (bloedarmoede) of zelfs geel zijn (leverproblemen) maar ook kleine bloedinkjes bevatten – een stollingsstoornis. Verder moeten ze gewoon lekker vochtig zijn (bij uitdroging worden ze droger).
- Het gebit wordt bekeken. Zitten alle tanden er nog in (bij oudere honden is dit natuurlijk minder vaak het geval) en is er sprake van te veel tandsteen. Dit kan eventueel verwijderd worden.
- De oppervlakkige lymfeknopen worden gepalpeerd. Wanneer ergens een ontsteking zit kan de lymfeknoop in de buurt vergroot zijn. Als alle voelbare lymfeknopen vergroot zijn is dit reden voor verder onderzoek.
- De huid, vacht en nagels worden bekeken. Is de vacht mooi glanzend en aaneengesloten, is de huid niet te schilferig, zijn de nagels niet te lang.
- De oren worden bekeken. Zijn ze schoon, ruiken ze fris (teken van oormijt) en zit er niet iets in wat voor problemen kan zorgen.

Dit onderzoek kan door een ervaren dierenarts in enkele minuten gedaan worden. Worden er geen onregelmatigheden gevonden dan krijgt de hond de nodige vaccinaties en kan weer een jaartje mee (Sterkliniek, 2013).

Vaccinaties

In Nederland wordt er voor een aantal ziektes preventief gevaccineerd. Als pup zijn dit de vaccinaties tegen Parvo en de ziekte van Weil. Deze worden in het eerste levensjaar van de hond een aantal keren gegeven, dit omdat een enkele injectie niet voldoende bescherming biedt. Tevens wordt een pup gevaccineerd tegen de ziekten Para-influenza en Hepatitis Contagiosa Canis. Indien een hond veel in contact komt met andere honden is het verstandig om tegen kennelhoest te vaccineren. Dit is voor verblijf in een pension steeds vaker verplicht.

Hoewel uit recent onderzoek is gebleken dat sommige entstoffen langer dan een jaar werkzaam zijn is het verstandig om een aantal vaccinaties jaarlijks te herhalen. Hierbij gaat het om de ziekte van Weil en Para-influenza. Ook nu geldt dat de vaccinatie tegen kennelhoest bij intensief contact verstandig is. Deze moet ook jaarlijks herhaald worden. Daarnaast moet er elke drie jaar gevaccineerd worden tegen Parvo en Hepatitis Contagiosa Canis. Bij het reizen naar het buitenland dient de hond tegen rabiës gevaccineerd zijn. Deze is ook drie jaar geldig.

Er mag niet gevaccineerd worden wanneer de hond last heeft van één van de volgende punten:

- Huid klachten.
- Hart klachten.
- Allergieën.
- Wanneer de hond medicijnen gebruikt.
- Tijdens of 30 dagen voor de loopsheid.
- Tijdens de dracht of wanneer de teef pups zoogt.
- Tijdens of binnen 30 dagen van een behandeling met corticosteroïden.

Tevens mag er niet gevaccineerd worden wanneer de hond ziek is of een week tevoren een wormenkuur ontvangen heeft (Dierendokters, 2013^a).

Bijlage VIII. Gestructureerde beschrijving van mogelijke gezondheidsaantastingen bij honden

Stoornissen van het immuunsysteem

Deze zijn onder te verdelen in allergieën en auto-immuunziekten. Een allergie is een ongepaste en onnodige reactie van het afweersysteem op een niet-infectueuze stof. Dit kan een reactie zijn op pollen (hooikoorts), voedsel, medicijnen of chemicaliën. De allergische reacties kunnen zich op verschillende manieren uiten:

- Op de huid wat jeuk veroorzaakt.
- Op de slijmvliezen in de luchtwegen wat niezen, hoesten en een moeizame ademhaling veroorzaakt.
- Op de wanden van het spijsverteringsstelsel wat diarree of braken veroorzaakt.

Er zijn een aantal rassen die gevoeliger zijn voor allergieën, zoals de Shar Pei en de Japanse Akita. Rassen met een overwegend witte vacht zoals de West Highland White Terriër, Bulle Terriër en de Engelse Setter hebben vaker last van huidallergieën. De Golden Retriever en de West Highland White Terriër zijn gevoeliger voor allergieën in het spijsverteringsstelsel. Overgevoeligheid of allergie kan pas op latere leeftijd duidelijk worden. Het vermijden van de allergenen is vaak de beste behandeling. Bij een allergie waarbij histamine (stof die vrij komt en die de spieren laat samentrekken en de bloedvaten doet opzwellen) vrijkomt kan de reactie stopgezet worden door toediening van een antihistamine. Allergieën van de huid kunnen verlicht worden door te wassen met een speciale shampoo.

Auto-immuunziekten ontstaan door het onvermogen van het lichaam om onderscheid te maken tussen lichaamseigen en lichaamsvreemde stoffen. Het immuunsysteem richt zich op een normaal deel van het lichaam in plaats van op de indringer. Het afweersysteem beschadigt of vernietigt essentiële weefsels zoals rode bloedcellen, huidcellen en cellen van de schildklier. Bij sommige auto-immuunziekten bewegen antigenen zich door het lichaam waar antilichamen aan vast zijn gehecht. Deze vestigen zich dan op plaatsten waar ze niet thuis horen en kunnen dan ontstekingen en beschadigingen aan weefsels zoals bloedvaten veroorzaken. Een auto-immuunziekte kan het gevolg zijn van bacteriën, virussen, medicijnen, tumoren en waarschijnlijk een aantal vaccins (Fogle, 2002).

Tumoren

Een tumor is een ophoping van abnormaal weefsel wat ontstaat wanneer cellen zich te snel gaan delen. Ze zijn onder te verdelen in goedaardige en kwaadaardige gezwellen. Kwaadaardige tumoren zaaien zich (vaak) uit in het omringende weefsel via de bloedbaan of lymfevloeistof. Goedaardige tumoren zaaien zich niet uit en groeien maar langzaam. Ze kunnen ontstaan door bijvoorbeeld een virusinfectie, verwondingen of een erfelijke aanleg. Of er nu sprake is van een erfelijke aanleg of niet, de meeste tumoren ontstaan door factoren uit de omgeving. Sommige factoren zoals zonlicht kunnen genen beschadigen (carcinogeen) en andere factoren zoals voeding of stress hebben een indirecte invloed op de vorming van tumoren. Er zijn een aantal rassen die een grotere aanleg hebben voor het ontwikkelen van kwaadaardige tumoren. Dit zijn onder andere de Boxer, Rottweiler, Golden Retriever en de Middenslag Poedel. De Border Collie, Duitse Herder en kruisingen zijn voorbeelden van honden die veel minder vaak een kwaadaardige tumor ontwikkelen. De diagnose en behandeling wordt door een dierenarts gedaan. De behandeling hangt af van verschillende factoren zoals goed of kwaadaardige tumor, locatie, leeftijd van de hond en de grootte van de tumor (Fogle, 2002).

Infectieziekten

Virussen, bacteriën en schimmels (fungi) zijn infectiedragers die een hond ziek kunnen maken. Ze worden ook wel ziektekiemen of microben genoemd. Een hond waarbij het immuunsysteem goed werkt is in staat om deze ziektekiemen te weerstaan en te vernietigen. Honden waarbij dit niet het geval is, hele jonge of ouderen honden en honden met een verminderde afweer kunnen hierdoor ernstig ziek worden.

Virussen vallen onder parasieten en zijn het kleinst, maar ook het meest effectief. Buiten een levende cel kunnen ze niet lang overleven of zich voortplanten. Om te overleven moet een virus een cel binnendringen en daar een genetische verandering op gang brengen. Hierdoor kan hij zich voortplanten. Hierdoor kan de cel kapot gaan en bij dat proces verspreid het virus zich naar andere cellen. Een tweetal voorbeelden van virussen die ziektes veroorzaken zijn het Rhabdovirus en het Adenovirus. Antibiotica heeft geen effect op virussen, maar preventief vaccineren helpt het immuunsysteem om zich er tegen te verzetten.

Een bacterie bestaat net als alle levende cellen uit genetisch materiaal en een celwand. Bacteriën kunnen zich vermenigvuldigen wanneer ze een bepaalde grootte hebben bereikt door zich in tweeën te splitsen. Een drietal voorbeelden van ziekteverwekkende bacteriën zijn Streptokokken, Leptospiren en Mycoplasma. Bacteriën zijn niet bestand tegen antibiotica, maar zijn wel in staat om zich hieraan aan te passen (resistent). Daarom worden er continu nieuwe versies ontwikkeld.

Fungi bestaan meestal uit meercellige, draderige schimmels, maar kunnen ook een eencellige gistvorm aannemen. Gisten kunnen onder sommige omstandigheden pathogeen (ziekteverwekkend) worden. Een voorbeeld van een fungi zijn Blastomycen. Fungi kunnen over het algemeen goed behandeld worden met een antibioticakuur (Fogle, 2002).

Virussen.

Eén van de bekendste virussen is Rabiës (hondsdoelheid), al komt het tegenwoordig veel minder voor. Dit is te danken aan het preventief vaccineren tegen deze virusziekte. De veroorzaker van Rabiës is het Rhabdovirus en in ontwikkelingslanden wordt dit virus voornamelijk door honden verspreid. In andere delen van de wereld gebeurt het voornamelijk door in het wild levende vleeseters zoals vossen, stinkdieren, wasberen en mangoesten. Ook vleermuizen kunnen het virus overdragen.

Het virus wordt verspreid doordat het in het speeksel van een besmet dier gaat zitten. Door een beet en soms door likken wordt het virus doorgegeven. In het lichaam gaat het virus van de wond via de zenuwbanen naar het ruggenmerg en de hersenen. Vanaf daar gaat het virus naar de longen en het spijsverteringsstelsel en dan vooral de speekselklieren. Hoe snel de eerste symptomen zichtbaar worden kan verschillen van een week tot wel een jaar na besmetting. Ook kan een hond al twee weken met besmet speeksel rondlopen voordat er symptomen zichtbaar zijn en kan dus in deze tijd andere dieren (en mensen) besmet hebben. Het eerste teken van besmetting is een gedragsverandering bij de hond. Aanhankelijke honden kunnen geïrriteerd raken en zonderen zich af terwijl nerveuze honden erg druk worden. Rabiës kan zich in twee vormen manifesteren, al lopen ze ook vaak door elkaar heen. De eerste vorm is paralytische rabiës waarbij de hond moeite krijgt met bewegen, ook de spieren in de keel gaan minder goed werken, slikken wordt daardoor bemoeilijkt en de hond gaat kwijlen. De andere variant heeft een razernijstadium waarbij de hond erg agressief gedrag vertoont en geen angst kent. Ook komt vaak overgevoeligheid voor licht voor. Het razernijstadium duurt ongeveer een week en wordt gevuld door verlamming en uiteindelijk de dood. Er bestaat geen behandeling tegen Rabiës. Wanneer de gebeten hond al is gevaccineerd is het aan te raden om door de dierenarts een extra vaccin te laten toedienen en de hond voor een periode van minimaal 45 dagen goed in de gaten te houden voor symptomen. Als de hond niet is gevaccineerd wordt quarantaine aangeraden voor een periode van zes maanden. Indien dit niet uitvoerbaar is zal zaak overgegaan worden op euthanasie (Fogle, 2002, Case, 2005).

Een andere zeer bekend virus is het Parvovirus en dit is een erg hardnekkig virus. Buiten een lichaam kan het wel een halfjaar overleven. Het virus verspreid zich via besmette ontlasting en dring het lichaam binnen via de bek wanneer bijvoorbeeld de kussentjes op de poten gelikt worden. Het virus dringt de amandelen binnen en migreert door het lymfesysteem en de bloedsomloop naar de lymfeklieren, het beenmerg, de ingewanden en de zwezerik. In deze delen van het lichaam is de celdeling erg snel en kan het virus zich snel verspreiden. De symptomen zijn over het algemeen buikpijn, lusteloosheid, eventueel koorts, braken en soms bloederige diarree. De inwendige schade die wordt toegebracht kan een klinische shock veroorzaken die dodelijk kan zijn indien deze niet behandeld wordt. Het virus zelf kan niet gedood worden met een antibioticakuur, maar een secundaire bacteriële infectie die in de bloedbaan terecht komt via de beschadigde ingewanden wel. Verder moet de shock behandeld of voorkomen worden door het toedienen van vocht met eventueel een zoutoplossing. Honden die eenmaal het Parvovirus gehad hebben zijn de rest van hun leven immuun. Vaccinatie is een goede bescherming en kweekt ook immuniteit, maar het virus verandert regelmatig waardoor nieuwe variaties ontstaan waar dan ook weer een nieuw vaccin voor ontwikkeld moet worden.

Het Coronavirus en het Rotavirus zijn vaak subklinisch, wat betekend dat de hond geen symptomen laat zien. Jonge honden zijn nog wel eens vatbaar voor de klinische variant en vertonen symptomen zoals braken, diarree en lusteloosheid. Het is een virus dat niet echt behandeld dient te worden. Wel is het verstandig om extra vloeistoffen toe te dienen wanneer vochttekort optreedt (Fogle, 2002).

Kennelhoest is een verzamelnaam voor een besmettelijke aandoening aan de luchtwegen dat veroorzaakt kan worden door verschillende bacteriën en virussen. Al deze ziektekiemen leveren dezelfde symptomen op, namelijk een droge hoest met een kenmerkende 'toeterende' klank. De oorzaak van het hoesten is dat de pathogenen de kleine cilien vernietigen die zich op de wanden van de larynx, trachea en bronchi bevinden. De virale veroorzakers zijn het para-influenzavirus en het adenovirus type 2. De bacterie *Bordetella bronchiseptica* is een andere veroorzaker van kennelhoest. Deze bacterie is verwant aan de bacterie die bij mensen kinkhoest veroorzaakt. Het virus verspreidt zich het effectiefst op plaatsen waar honden dicht op elkaar zitten en waar de ventilatie niet erg goed is.

De meeste honden die kennelhoest oplopen komen er vanzelf weer van af, maar er zijn ook honden die er tracheobronchitis aan overhouden. Dit komt voornamelijk door andere bacteriën en fungi die profiteren van de verminderde weerstand van de hond. Hierbij zijn de ziekteverschijnselen lusteloosheid, koorts, afscheiding bij de neus en ogen, gebrek aan eetlust en plakkerig speeksel in de mondhoeken. Ook kan de hond heftige hoestaanvallen krijgen die gepaard kunnen gaan met kokhalzen. Tracheobronchitis is niet te genezen, wel kunnen de symptomen onderdrukt worden. Hoestonderdrukkende middelen verminderen het aantal hoestaanvallen. Antibiotica kan toegediend worden als er voor een tweede infectie gevreesd wordt of wanneer de longen zijn aangetast (Fogle, 2002, Case, 2005).

Bacteriën.

Er zijn vier pathogene bacteriën die darminfecties veroorzaken. Dit zijn *Salmonella*, *Campylobacter*, *Escherichia coli* (*E.coli* in de volksmond) en *Helicobacter*. Ze veroorzaken acuut braken, acute diarree, kramp en koorts. Voornamelijk pups, oudere en verzwakte honden zijn vatbaar voor deze bacteriën. Meestal zijn ze er vier tot tien dagen ziek van. De diarree kan wel tot een maand aanhouden. De bacterie zelf is moeilijk te bestrijden, maar vaak is ervoor zorgen dat de hond niet uitdroogt voldoende (Fogle, 2002).

Brucellose wordt veroorzaakt door de *Brucella*-bacterie en kan zich (symptoom vrij) tot wel 2 jaar in de hond handhaven, in deze tijd wordt de hond immuun voor de bacterie. Wanneer de bacterie zich wel manifesteert is een verdikking van de lymfeklieren in de liezen het eerste signaal, ook de klieren onder de kaak kunnen opgezet zijn. Door de bacterie kunnen honden onvruchtbaar worden of een ontsteking in een testikel of prostaat krijgen. Drachtige teefjes kunnen hun worp verliezen in de 6-8^e week van de dracht. Als de pups wel levend geboren worden zijn ze erg zwak en kwijnen binnen een

paar dagen weg. De *Brucella*-bacterie komt het meeste voor bij kennelhonden en verspreidt zich het beste tijdens de dekking. Dit gaat via de urine of het sperma van reuen en vaginaal vocht van teefjes (Fogle, 2002).

De bacterie *Clostridium tetani* veroorzaakt Tetanus (ook wel kaakklem genoemd). Deze bacterie leeft in de darmen van paarden zonder daar problemen te veroorzaken en komt in de grond terecht doordat deze vermengd raakt met de mest. De besmetting gebeurt via een diepe open wond die in contact is gekomen met de besmette grond. Eenmaal in de wond produceert de bacterie door het gebrek aan zuurstof en het dode weefsel een giftige chemische stof die het gehele zenuwstelsel van de hond verstoort. Wanneer de symptomen optreden varieert van enkele dagen tot enkele weken. Dan ontstaan er spierspasmen waardoor als eerst de beenspieren samentrekken en daarna stijf uitstrekken. De kaken gaan op slot zitten en er ontstaat een soort van 'grijns' als resultaat van het samentrekken van de spieren bij de bek en ogen. De spieren in het voorhoofd spanning zich aan waardoor de oren omhoog komen. Het laatste stadium is de dood door een combinatie van uitdroging, ademhalingsproblemen en uitputting. Om te voorkomen dat de bacterie ook echt Tetanus veroorzaakt is het van belang om een diepe wond zo snel mogelijk schoon te maken en te desinfecteren. Als er kans is op een besmetting met de *Clostridium* bacterie is het belangrijk om langs de dierenarts te gaan, deze zal een antibioticakuur voorschrijven om infectie te voorkomen (Fogle, 2002).

Rickettsiosen zijn een relatief nieuwe bacteriegroep Rickettsia, deze microben gedragen zich meer als een virale dan als een bacteriële infectie. Ze zijn even groot als een virus en moeten levende cellen binnendringen om te kunnen overleven. Vaak worden ze doorgegeven via beten van uitwendige parasieten zoals teken, vlooien, luizen en mijten. Ziektes die ze kunnen veroorzaken zijn de Ziekte van Lyme en Rocky Mountain Spotted Fever.

De Ziekte van Lyme wordt veroorzaakt door de bacterie *Borrelia burgdorferi* en wordt door verschillende teken overgedragen terwijl een aantal zoogdieren drager kunnen zijn. Karakteristieke symptomen zijn kreupelheid die gepaard kan gaan met koorts, lusteloosheid en gewichtsverlies. De diagnose kan soms wat lastig zijn, honden die zijn gevaccineerd tegen Lyme kunnen een positieve uitslag krijgen. Ook kan een testresultaat negatief uitvallen in de eerste weken na besmetting. Over het algemeen is de ziekte goed met antibiotica te behandelen.

De Rocky Mountain Spotted Fever wordt veroorzaakt door de bacterie *Rickettsia rickettsii* en komt het meest voor in bosrijke gebieden in het zuidoosten van Noord-Amerika (ver van de Rocky Mountains vandaan). De symptomen zijn gebrek aan eetlust, hoge koorts, lusteloosheid, hoesten, oogontsteking en pijn aan gewrichten en spieren. Ook kunnen neusbloedingen en bloed in de urine en ontlasting optreden. Een antibioticakuur van twee weken is vaak afdoende om de bacterie onder controle te krijgen (Fogle, 2002).

Fungi (schimmels en gisten).

Fungusinfecties zijn in twee categorieën te verdelen; de veel voorkomende huid- en slijmvliesaanandoeningen (ringworm, spruw en aspergillose) en de zeldzamere fungusinfecties die organen zoals lever en longen kunnen aantasten. De laatste categorie komt eigenlijk alleen maar in Amerika voor.

Hoewel de naam het doet vermoeden heeft ringworm helemaal niets met wormen te maken. Het wordt veroorzaakt door fungi die dermatofyten (*Microsporum canis*, *Microsporum gypseum* en *Trichophyton mentagrophytes*) genoemd worden. Ze gedijen goed op keratine (een eiwit dat in dode huidcellen zit en rijk is aan zwavel) en ze brengen schade toe aan de huid. Besmette honden hebben gewoonlijk een huidreactie waarbij kale (vaak rode) rondjes zich manifesteren op de plaats van besmetting. Over het algemeen gaat ringworm niet gepaard met jeuk, maar soms treedt er een secundaire infectie waardoor de hond zich gaat krabben en likken. De behandeling bestaat uit regelmatig het hele lichaam te wassen met een speciale shampoo en de aangetaste plekken op de huid te behandelen met een schimmelwerende lotion of crème voor een periode van twee weken. Bij een ernstige besmetting kan een antibioticakuur gegeven worden (Fogle, 2002, Case, 2005).

Afbeelding VIII.1 Hond met de kenmerkende kale plekken veroorzaakt door ringworm (Wikimedia. 2013)

Spruw is een gistinfectie die veroorzaakt wordt door *Candida*. Voornamelijk dieren met een verminderde weerstand, chronische ziekte, langdurige antibioticakuur of andere immuunsysteem verlagende medicijnen zijn vatbaar voor spruw. De infectie veroorzaakt meestal een vochtige huidontsteking. Ook kunnen de genitaliën geïnfecteerd raken waarbij een romige witte afscheiding ontstaat. De behandeling bestaat uit een schimmelwerend medicijn en het verbeteren van het immuunsysteem (Fogle, 2002).

Aspergillose wordt veroorzaakt door de schimmel *Aspergillus* en leeft in hooi, stro en diervoeders. Onder de juiste omstandigheden kan deze in de luchtwegen terecht komen en daar een infectie veroorzaken. Dit komt het meeste voor bij honden met een lange neus zoals een Border Collie. De symptomen zijn een waterige neusafscheiding en niezen wat uiteindelijk gepaard gaat met neusbloedingen. De schimmel beschadigt het neusbot en dit is zichtbaar op een röntgenfoto. De behandeling is erg invasief en zwaar omdat de schimmel moeilijk uit te roeien is. In de neusholten en sinussen worden slangetjes geplaatst waardoor tweemaal daags gespoeld kan worden met een middel tegen fungus. En dit moet dan minimaal 2 maanden lang gedaan worden (Fogle, 2002).

Ectoparasieten

Ectoparasieten zijn kleine diertjes, vaak insecten (zespotige wezens zoals vlooiën en luizen) of spinachtigen (achtpotige beestjes die gerelateerd zijn aan insecten zoals teken en mijten) die op de huid of in de vacht van de hond leven. Een aantal ectoparasieten zijn zichtbaar met het blote oog terwijl andere microscopisch klein zijn.

Vlooiën.

Vlooiën zijn insecten zonder vleugels (ong. 2,5 mm groot) en ze hebben zes poten waarmee ze kunnen springen. Ze voeden zich door bloed van hun gastheer te drinken. In een omgeving met een luchtvochtigheid van boven de 50% en een temperatuur die hoger dan 20°C is gedijen ze het beste. Van de vlo zijn er verschillende ondersoorten; de *Ctenocephalides canis* (hondenvlo) die erg zeldzaam is, de *Ctenocephalides felis* (kattenvlo) die het meeste voorkomt en de *Pulex irritans* (mensenvlo) die soms op honden wordt aangetroffen. Vlooiën kunnen ziekten overdragen, maar een van de bekendste huidproblemen bij honden is een overgevoeligheid voor vlooiënspeeksel. Tevens kunnen de bijten van een vlo bacteriële huidinfecties en bloedarmoede (bij pups en kleine honden) veroorzaken.

De levenscyclus van de vlo ziet er als volgt uit:

- Een volwassen vlo (1) op een hond of een kat doet zich tegoed aan een bloedmaaltijd van de gastheer.
- Na deze bloedmaaltijd kan de volwassen vlo enkele honderden tot duizenden eitjes leggen (2).
- Deze eitjes vallen buiten of binnen op de grond.
- Uit deze eitjes ontstaan larven (3) die weggroepen naar donkere plekken (kieren/naden/bladeren etc.)
- Deze larven voeden zich met vlooiënpoe (4) en vervellen enkele keren voordat deze zich verpoppen.
- In de pop ontwikkelt zich een volwassen vlo (5).
- Onder invloed van warmte en trillingen komt de pop uit en wordt de vlo geboren (1).
- De vlo wacht in de omgeving op een toevallige passerende hond of kat en bespringt deze.
- Na een bloedmaaltijd kunnen de vlooiën weer eitjes leggen (2) en is de cyclus rond.

Een cyclus kan binnen 2 weken voltooid zijn, maar ook tot 21 maanden duren. Redenen hiervoor zijn: te weinig voedsel, het is te koud of er zijn geen trillingen aanwezig in de omgeving. Daarom kan een vlooiënplaag zich snel ontwikkelen na een vakantie of als een huis langere tijd leeggestaan heeft.

Indien een hond zich veelvuldig krabt is de kans groot dat hij vlooiën heeft. Dit is gemakkelijk te controleren door met een fijne kam door de vacht te gaan. Vlooiën en ook eieren en uitwerpselen, kleine witte (eieren) en zwarte korrels (uitwerpselen) die even groot zijn als een zandkorrel, blijven hierin achter. Bij een vlooiënbesmetting is het goed om te onthouden dat voor elke vlo op de hond er ongeveer 100 in de omgeving zitten in verschillende stadia van de levensfase. Het is daarom belangrijk om alles te reinigen en zoveel mogelijk te ontdoen van vlooiën. Om een hond snel van zijn vlooiën af te helpen zijn er middelen ontwikkeld die inwerken op het zenuwstelsel van de vlo, deze worden neurotransmitterremmers genoemd. Ze worden met een pipet op de huid van de hond aangebracht en de werkende stof wordt dan via de bloedbaan en de talgklieren verspreid. Via de haarfollikels komt het naar buiten en is op deze manier snel over het hele lichaam verspreid. De vlooiën worden erdoor gedood en het stopt de ontwikkeling van vlooiënetjes. Tegelijk met de behandeling van de hond moet ook de omgeving ontdaan worden van de vlooiën in de verschillende stadia van ontwikkeling. Dit kan door goed te stofzuigen, de kussens waar de hond op ligt uit te wassen en overige plekken met een groei regulerende (verhindert vlooiënetjes en larven om uit te groeien) spray te behandelen. Het is aan te raden om preventieve maatregelen te nemen zodat er geen vlooiënplaag kan ontstaan. Dit kan door de hond regelmatig een groei remmend middel te geven, dit kan oraal of via een pipet. Dit middel gaat in de bloedbaan zitten en als een vlo dan de hond bijt krijgt deze dit binnen waardoor de eitjes die gelegd worden nooit ontwikkelen (Fogle, 2002).

Luizen.

Luizen zijn ook insecten zonder vleugels (ong. 2-3 mm groot) en zijn onder te verdelen in twee typen. *Trichodectes canis* (vachtluiz) die bijt en zich voed met huid en de *Linognathus setosus* (bloedluiz) die zich voed door bloed te zuigen. Een ernstige besmetting met de bloedzuigende variant kan bloedarmoede tot gevolg hebben waardoor de hond lusteloos wordt en dit kan zelfs levensbedreigend worden bij voornamelijk pups en kleine honden.

Honden die besmet zijn met luizen moeten een maand lang wekelijks gewassen worden met een speciale (bevat permethrine) shampoo. Ook de omgeving, kussens en slaapplekken en overige artikelen zoals borstels moeten behandeld worden met een insectendodend middel. Honden die door een luizenbesmetting bloedarmoede hebben ontwikkeld herstellen het snelst met goede, uitgebalanceerde voeding en een voedingssupplement met ijzer en vitamines (Fogle, 2002).

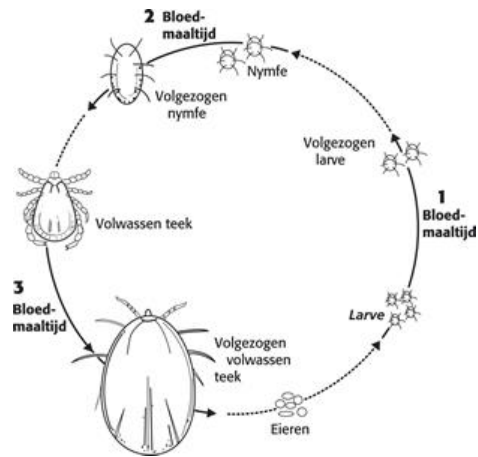
Teken.

Teken zijn bloedzuigers uit de familie van de spinnen (ong. 2-5 mm groot). De *Rhipicephalus sanguineus* (bruine hondenteek) komt wereldwijd voor en in Nederland leeft ook de *Ixodes ricinus*. Zodra een teek op zijn gastheer zit steekt hij zijn kop door de huid om zich te voeden met het bloed van de gastheer. Teken kunnen verschillende aandoeningen veroorzaken, waarvan het overbrengen van de ziekte van Lyme het bekendste is. Maar ook de Rocky Mountain spotted

fever (voornamelijk in Amerika) en Babesiosis worden door teken overgedragen. Een teek moet al enkele uren aan zijn gastheer zitten voordat deze ziektes overgedragen worden.

De levenscyclus van een teek ziet er als volgt uit:

- **Ei:** De levenscyclus van de teek begint met een eitjes leggende vrouwtjestek, die ze op één hoop of in verschillende groepjes legt.
- **Larve:** De larve die uit het ei komt, heeft zes poten en nog geen geslachtskenmerken; toekomstige mannetjes kunnen niet onderscheiden worden van toekomstige vrouwtjes. Een tekenlarve is kleiner dan een millimeter, maar wordt driemaal zo groot wanneer hij zich voedt. Na een bloedmaaltijd vervelt de tekenlarve tot een tekennimf.
- **Nimf:** De nimf heeft acht poten en nog steeds geen geslachtskenmerken. Een nimf is ongeveer 1 á 1,5 millimeter in afmeting. Na een bloedmaaltijd vervelt de nimf tot een adult.
- **Adult:** Adult is het volwassen stadium. Volwassen mannetjes en vrouwtjes teken hebben acht poten en zijn van elkaar te onderscheiden. Een vrouwtje kan wel 1 cm groot worden als ze zich gevoed heeft. De teek voedt voor ongeveer 7 dagen, en paart daarna. Het vrouwtje legt daarna eitjes en gaat kort daarna dood.

Afbeelding VIII.2 Levenscyclus teek (Wikimedia, 2013)

Een teek kan gemakkelijk verwijderd worden. Hiervoor zijn speciale tekentangen op de markt gebracht. Deze zijn te verkiezen boven een pincet omdat die te scherp is en dan sneller de kop van het lichaam gescheiden wordt. Probeer met de tang de teek zo dicht mogelijk bij de huid vast te pakken en draai de pen dan een aantal keer rond en dan laat de teek gemakkelijk los. Reinig daarna de plek waar de teek gezeten heeft met een ontsmettingsmiddel dat geschikt is om op de huid te gebruiken.

Een tekenhalsband bevat een stof die de stofwisseling van een teek verstoort waardoor deze snel loslaat en sterft. Veel halsbanden geven deze stof gelijkmatig af en zijn tot 3 maanden werkzaam. Wel moet er goed gekeken worden op welke teek de halsband gericht is. Het kan zijn dat maar op een bepaald soort teek effect heeft.

Verder is het belangrijk om na een wandeling (zeker door een gebied met lang gras of waarvan bekend is dat er veel teken zitten) de hond te controleren op teken en deze dan te verwijderen (Fogle, 2002).

Mijten.

Er zijn verschillende soorten mijten (ong. 0,4 mm groot) en veroorzaken verschillende soorten problemen. De *Sarcoptes scabiei* (schurftmijt) veroorzaakt Sarcoptes-schurft wat gepaard gaat met erge huidirritatie. Op de plekken waar de mijt zich in de huid heeft genesteld gaat de hond krabben, bijten en likken. Dit heeft huidbeschadiging tot gevolg en vaak zijn de ellebogen en puntjes van de oren ontstoken en kaal. De aanwezigheid van de schurftmijt kan op twee manieren aangetoond worden, via huidschraapsels die onder de microscoop bekeken worden en via een bloedtest waarbij naar antilichamen gekeken wordt. De schurftmijt kan zich redelijk diep in de huid werken en is dan onder de microscoop moeilijk zichtbaar.

De *Cheiletiella parasitovorax* is een mijt die zeer besmettelijk is en vaak voorkomt op plaatsen waar veel honden bij elkaar zitten en waar de hygiëne slecht is. De honden krijgen gemiddeld tot veel roos van de nek tot aan de staartwortel en soms ook op de oren. Niet alle honden ondervinden jeuk, maar het komt wel voor. Deze mijt is goed zichtbaar onder de microscoop. Regelmatig gebruik van een vlooienmiddel als preventie van vlooiën werkt ook preventief voor deze mijt. De *Trombicula autumnalis* (oogstmijt) leeft in rottende vegetatie en komt op honden terecht wanneer deze door gras lopen. De oogstmijt veroorzaakt jeukende uitslag tussen de tenen, op de oren en rond de bek. Voornamelijk kortharige honden hebben hier last van.

De behandeling van mijten gebeurt net als bij vlooiën met een neurotransmitterremmend middel dat rechtstreeks op de huid wordt aangebracht. Belangrijk is om alle honden die in contact met de besmette hond zijn geweest ook te behandelen. Deze kunnen ook besmet zijn, maar nog geen beschadigde huid hebben (Fogle, 2002).

Endoparasieten

Endoparasieten leven (voor een deel van hun leven) binnen in een hond. Ze veroorzaken schade door van binnenuit voedsel op te nemen. Endoparasieten komen voor in de ingewanden, hart, longen, lever en nieren. Sommige endoparasieten zijn bij uitscheiden met het blote oog zichtbaar terwijl andere microscopisch klein zijn. Endoparasieten worden over het algemeen verdeeld tussen wormen en protozoa. Wormen zijn het meest bekend en zijn onder te verdelen in nematoden (rond en crèmekleurig) en cestoden (plat en bestaand uit meerdere segmenten). Protozoa zijn microscopische eencellige organismen en hun eitjes worden oöcysten genoemd.

Ingewandswormen.

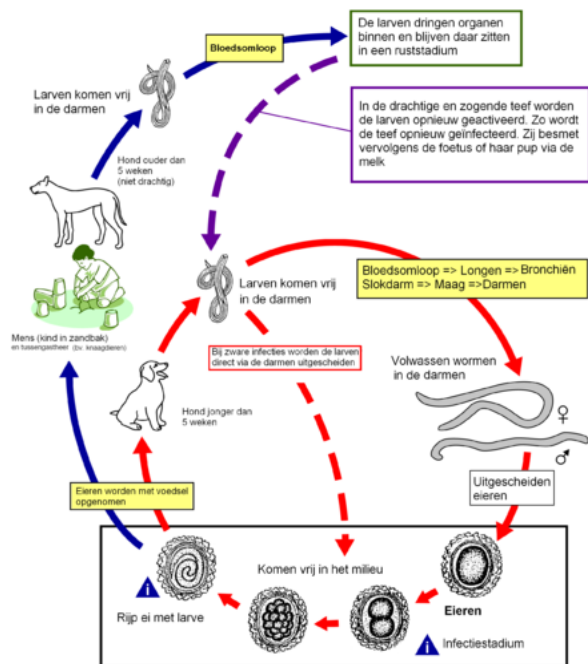
De *Toxocara canis* (spooelworm) is de meest voorkomende worm bij honden. Pups krijgen deze wormen voor of net na de geboorte binnen via hun moeder. Besmetting bij volwassen dieren gebeurt via contact met besmette aarde of omgeving. De besmetting bij pups veroorzaakt braken en diarree en soms zitten er spaghettiachtige wormen in de ontlasting. Bij een ernstige besmetting kan de buik helemaal opbollen waardoor buikpijn, uitdroging en uiteindelijk sterfte optreed.

De levenscyclus van de spooelworm ziet er als volgt uit:

- De hond neemt een eitje op van buiten, bijvoorbeeld van een grasveld waar regelmatig andere honden en katten komen.
- Wanneer het eitje in de darm is aangekomen komt deze uit.
- De larve boort zich door de darmwand naar een bloedvat. Via de bloedsomloop komt de larve in andere organen terecht (spieren, vetweefsel, lever en longen). Hierin, behalve in de longen gaat de larve in rust en kapselt zich tijdelijk in.
- De larve die in de longen komen gaan naar de bronchiën. Door de irritatie die dit veroorzaakt gaat de hond hoesten en komen de larven in de keel terecht. Vanuit hier worden ze weer ingeslikt en gaan ze weer terug naar de darm. Hier groeit de larve uit tot een volwassen worm en begint met eitjes leggen (200.000 per dag).
- De gelegde eitjes komen met de ontlasting naar buiten terwijl in het eitje de larve zich al ontwikkelt. Bij opname van het eitje begint de gehele cyclus opnieuw.

Toxocariasis

(*Toxocara canis*, *Toxocara cati*)

Afbeelding VIII.3 Levenscyclus spooelworm (Wikimedia, 2013)

Voor het behandelen van de spooelworm zijn er wormenkuren ontwikkeld die werken op basis van neurotransmitter remmende middelen en die zeer effectief zijn. Om te voorkomen dat een spooelworminfectie een probleem wordt bij pups is het belangrijk om een drachtige teef in de laatste weken voor de geboorte te ontwormen. Daarna moeten de pups vanaf dat ze 14 dagen oud zijn elke twee weken ontwormd worden tot een leeftijd van 12 weken. Volwassen dieren dienen preventief tweemaal per jaar ontwormd te worden en na een behandeling met corticosteroiden of een stressvolle periode aangezien dit het afweer verminderd en de hond sneller besmet kan worden met de spooelworm (Fogle, 2002, Case, 2005).

De *Ancylostoma caninum* en *Uncinaria stenocephala* (haakwormen) hechten zich aan de darmwand en zuigen bloed waardoor bloedarmoede kan ontstaan. Andere symptomen zijn diarree (soms met bloed), slechte eetlust, zwakte en gewichtsverlies. De cyclus van haakwormen is korter dan die van bijvoorbeeld de spooelworm. Ze hechten zich vast in de darmen en leggen hier eitjes die na bevruchting weer uitgescheiden worden en door een andere hond (of kat) opgegeten worden. Bij teven die drachtig zijn migreren een deel van de wormen naar de baarmoeder of de melkklieren waardoor de pups besmet worden. Ook kunnen de wormen migreren naar spierweefsel en daar een cyste vormen.

Bij de behandeling van haakwormen moet goed gekeken worden of de wormenkuur ook deze specifieke soort dood. Een gewone wormenkuur werkt niet als de wormen een cyste gevormd hebben. Deze zal op een andere manier behandeld moeten worden. Aangeraden wordt om nadat een hond hersteld is van een infectie opnieuw een wormenkuur te geven. Door de verminderde weerstand is de kans op besmetting zeer groot (Fogle, 2002).

De *Trichuris vulpis* (zweepworm) leeft in de dikke en dunne darm en zuigt bloed. Honden met een ernstige besmetting krijgen bloederige diarree en verliezen gewicht. In tegenstelling tot spooelwormen en haakwormen produceert de zweepworm niet veel eitjes, maar deze kunnen wel jarenlang in de omgeving (buiten een gastheer) in leven blijven. Daarom is het belangrijk om regelmatig tegen zweepwormen te ontwormen en een goede hygiëne in de leefomgeving te handhaven (Fogle, 2002, Case, 2005).

Afbeelding VIII.4 Volwassen haakworm (*Ancylostoma caninum*) (Wikimedia, 2013)

Afbeelding VIII.5 Volwassen zweepworm (*Trichuris vulpis*) (Wikimedia, 2013)

De *Dipylidium caninum* (lintworm) is de meest voorkomende en leeft in de dunne darm van de hond. Lintwormen hebben een tussengastheer nodig om tot en volwassen worm uit te groeien. De verschillende ondersoorten hebben allemaal verschillende tussengastheren en komen verspreid voor. Dit staat in tabel VIII.1 weergegeven.

Afbeelding VIII.6 Volwassen lintworm met losse segmenten (*Dipylidium caninum*) (Wikimedia, 2013)

Tabel VIII.1 Lintwormen met tussengastheer en overige bijzonderheden

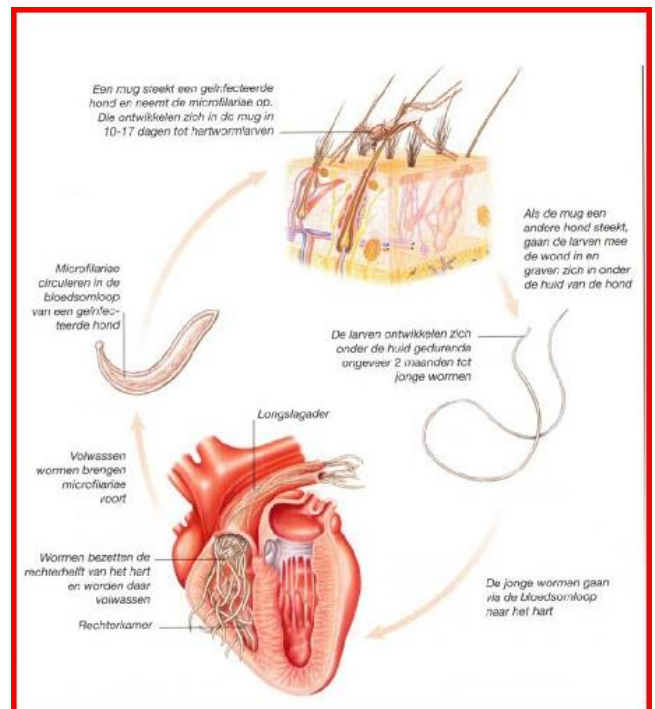
(Latijnse) Naam	Tussengastheer	Bijzonderheden
<i>Dipylidium caninum</i>	Vlooien en luizen	Meest voorkomende wormensoort
<i>Taenia species</i>	Ratten, muizen, overige knaagdieren en konijnen	Komt vooral voor bij jachthonden en honden die wild eten
<i>Diphylllobothrium latum</i>	Zoetwatervissen	Komt voor in gebieden zoals Antarctica en New England waar honden rauwe zoetwatervis eten
<i>Echinococcus granulosus</i>	Schapen, geiten, vee en herten	Komt voornamelijk voor in Europa en Australië voor en is gevaarlijk voor de mens
<i>Echinococcus multilocularis</i>	Vossen en knaagdieren	Komt voornamelijk voor in Europa en Australië voor en is gevaarlijk voor de mens

De scolex (kop) van de lintworm zit aan de darmwand gehecht. De rest van het lichaam bestaat uit vele segmenten en groeien van onder de kop. Hierdoor worden de oudere segmenten richting de staart geduwd. De laatste delen vallen dan vanzelf af en worden via de ontlasting uitgescheiden. Elk los segment bevat een zakje met eieren. Deze wordt door bijvoorbeeld een vlooienlarve opgegeten en als deze volwassen is en door een hond opgegeten wordt komt de lintworm in de darmen tot volle wasdom en is de cyclus voltooid.

Over het algemeen hebben de honden weinig last van lintwormen, maar het kan (voor de eigenaar) vervelend zijn om segmenten te zien rond de anus en in de uitwerpselen. Het is goed te behandelen met een wormenkuur (Fogle, 2002).

Overige wormen.

De *Dirofilaria immitis* (hartworm) komt in Nederland weinig voor. Hij heeft het liefst een wat warmer klimaat zoals het Middellandse Zeegebied. En verder komt het regelmatig voor in Australië en Noord-Amerika. De hartworm heeft de mug als tussengastheer en eenmaal in een hond kunnen ze uitgroeien tot het formaat van een regenworm. De wormen leven in de rechterhelft van het hart en dan voornamelijk in de rechterkamer en de longslagaders. In bepaalde gevallen komen de wormen ook in de rechterboezem terecht en in de grote aders die het bloed van de lever naar het hart voeren. De wormen kunnen ook in de longslagader zitten waardoor de bloedsomloop gehinderd wordt en er bloedklonters in de longen ontstaan. Een hond die geïnfecteerd is met de hartworm vertonen vaak de volgende symptomen: verminderd uithoudingsvermogen, lichte hoest, gewichtsverlies, duidelijk voelbare hartslag in de aders van de hals, flauwtes, plotselinge instorting en de dood (hartfalen). Ook kunnen de longslagaders aangetast worden wat resulteert in het ophoesten van bloederig slijm. En wanneer de aders vanuit de lever zijn aangetast kan de hond symptomen van leverfalen vertonen, zoals geelzucht, bloedarmoede en buikwaterzucht (opgezwollen buik gevuld met vocht). Een kleine hond heeft vaak meer last van een aantal hartwormen dan een grote hond van een groter aantal.

Afbeelding VIII.7 Levenscyclus hartworm (Wikimedia, 2013)

De behandeling is erg zwaar voor de hond. In deze periode mag de hond zich niet inspannen en maar weinig bewegen. Om de wormen te doden wordt bij volwassen honden vaak gebruik gemaakt van middelen waar arsenicum aan toegevoegd is. Dit zorgt alleen wel voor veel vervelende bijwerkingen. Een ander middel heeft melarsomine als werkend bestanddeel en is een stuk veiliger. Het dood tot wel 90% van de volwassen wormen. Hoewel dit zeer effectief is zorgt dit ook voor andere problemen. De dode wormen kunnen bloedklonters in de longen veroorzaken. Na de behandeling tegen hartwormen moet er de eerste maand rustig bewogen worden, dit om de

hart en bloedvaten de kans te geven om te herstellen van de schade. Na ongeveer 5 weken wordt er een test gedaan om te controleren of alle wormen gedood zijn, als dit niet het geval is wordt de behandeling opnieuw gestart. Als alle wormen gedood zijn wordt er vaak gestart met een preventieve behandeling om te zorgen dat er geen nieuwe besmetting optreedt (Fogle, 2002).

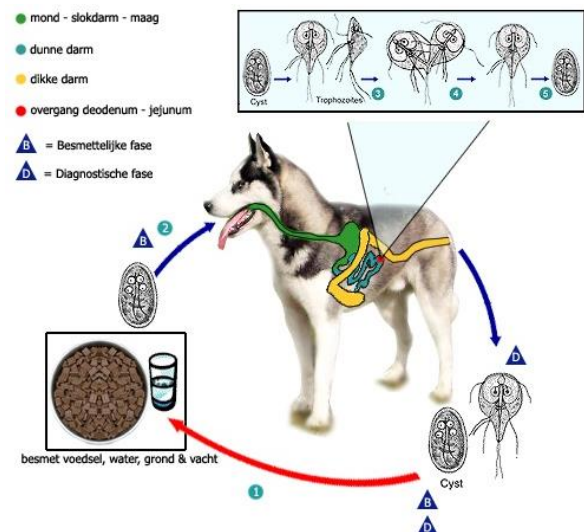
De *Capillaria aerophila* en de *Filaroides osleri* zijn longwormen en komen niet heel vaak voor. Ze bevinden zich, zoals de naam al aangeeft in de longen en zorgen ervoor dat de hond gaat hoesten. Andere symptomen zijn niezen, uitvloeiing, braken, lichte tot zware ademhalingsmoeilijkheden. Hierdoor wordt de hond lusteloos, is sneller moe, zal minder goed eten en hierdoor vermageren. Longwormen zijn aan te tonen door wat ontlasting onder de microscoop te bekijken, de larven van de worm zijn hierin dan aanwezig. Behandeling kan heel goed met een wormenkuur (Fogle, 2002).

Protozoaire parasieten.

Coccidiose wordt veroorzaakt door de protozoa *coccidia* en is een aantasting van de ingewanden waardoor een waterige diarree ontstaat. Voornamelijk pasgeboren pups hebben hier last van. Wel zijn *coccidia* opportunistische parasieten, ze gaan pas problemen veroorzaken wanneer de pup een verminderde weerstaand heeft. Dus als deze gestrest is en in onhygiënische omstandigheden leeft. Vaak is er al sprake van een wormeninfectie wanneer de *coccidia* zich gaan roeren. De pup krijgt dan diarree die slijmerig en bloederig kan worden. Uiteindelijk stopt de pup met eten en drinken en droogt uit met de dood tot gevolg.

De behandeling bestaat uit (indien nodig) extra vocht voor de pup en daarnaast medicijnen die de protozoa doodt. Verder is het belangrijk om de omgeving aan te passen. De hygiëne moet verbeterd worden en aangezien de *coccidia* zich via de uitwerpselen verspreiden moeten de geïnfecteerde dieren afgezonderd worden. De leefruimte dient verder goed gereinigd te worden met een middel dat *coccidia* doodt (aluminiumhydroxyde). Eventueel kan de pup een antibioticakuur krijgen om bacteriële infecties te bestrijden die zijn ontstaan door de protozoaire infectie (Fogle, 2002).

Giardiasis wordt veroorzaakt door de protozoa *Giardia* en veroorzaakt een aanhoudende, klonterige en stinkende ontlasting. Deze kan zelfs chronisch (weken tot maanden) worden. De besmetting gebeurt door het drinken van water dat besmet is met de cystevorm van de parasiet. In de darmen ontwikkelen de cysten zich tot bewegende, etende vormen (trophozoïeten) met zuignapjes die zich aan de darmwand vasthechten en ziekte veroorzaakt. De trophozoïeten zijn in staat zich te delen waarvan sommige zich ontwikkelen tot cysten en die verlaten via de ontlasting de hond. Het water raakt besmet door andere wilde dieren die ook gebruik maken van het water. De beste preventie is dan ook om een hond geen buitenwater te laten drinken. De behandeling op zich is redelijk simpel. Er zijn een aantal middelen die de *Giardia* doden, wel moet met een sommige middelen uitgekeken worden bij drachtige dieren (Fogle, 2002).

Afbeelding VIII.8 Levenscyclus Giardia (wikimedia, 2013)

Toxoplasmose wordt veroorzaakt door de protozoa *Toxoplasma gondii* en veroorzaakt over het algemeen weinig problemen. In een klein aantal gevallen zal de hond koorts krijgen, een verminderde eetlust hebben, ademhalingsmoeilijkheden ontwikkelen en een opgezwollen buik krijgen. Soms is het nodig om te behandelen met een antibioticakuur om bacteriële infecties tegen te gaan die zijn ontstaan door de besmetting met de protozoa.

De hondenversie van Toxoplasmose is niet gevaarlijk voor de mens, het is de kattenversie die gevaarlijk is voor zwangere vrouwen en blindheid en hersenafwijkingen bij de ongeboren foetus kan veroorzaken.

Leishmaniasis wordt veroorzaakt door de protozoa *Leishmania* en komt in twee varianten voor. De niet dodelijke variant veroorzaakt huidproblemen waarbij de hond korstige roos ontwikkelt die de huid kan laten verkleuren en zweren. De inwendige variant is vaak (zelfs met behandeling) dodelijk. De honden ontwikkelen bloedarmoede, diarree en bijna altijd schade aan de lever en de milt. De besmette honden verliezen al hun kracht en zien er uitgemergeld uit.

Honden worden besmet met *Leishmania* na een beet van een zandvlieg. De zandvlieg bijt een besmet dier en neemt hierbij macrofagen (een type witte

Afbeelding VIII.9 Levenscyclus Leishmania (Wikimedia, 2013)

bloedcel) op die de parasiet in zich dragen. De parasiet komt vrij in de zandvlieg en transformeert in een beweeglijke vorm (met zweepstaart). Wanneer een zandvlieg daarna een hond bijt dringen de bewegelijke parasieten zich via het wondje de bloedbaan in. Hier worden ze weer opgenomen door macrofagen en nemen ze hun oorspronkelijke vorm weer aan. Op een gegeven moment barst een besmette macrofaag open en verspreiden de vermenigvuldigde *Leishmania* zich en nestelen zich in andere macrofagen. De beste preventie is om ten tijden dat de zandvliegen het meest actief zijn ('s nachts) honden binnen te houden in gebieden waar de zandvlieg voorkomt. Wel zijn er in de VS een melding geweest van honden die besmet waren met de *Leishmania* parasiet terwijl er daar geen zandvliegen voorkomen. Hoe dit komt is nog een raadsel (Fogle, 2002, Case, 2005).

Huidaandoeningen en huidziekten

Huidaandoeningen zijn er in vele vormen en maten. Ook kan een huidprobleem primair of secundair zijn, primair betekend dat het echt om een ziekte in of op de huid gaat terwijl bij secundaire problemen er een onderhuidse ziekte of aandoening is. Verder worden huidziekte geclassificeerd naar oorzaak:

- Parasieten (Vlooien- of tekeninfectie, Demodex-mijtbesmetting).
- Infecties (Abscessen, bacteriële huidinfecties, ringworm).
- Hormonaal (Slecht werkende schildklier).
- Immun gerelateerd (Allergische dermatitis, auto-immuunziekten).
- Voeding gerelateerd (Dermatose door zinktekort).
- Tumoren (Lipoom, melanoom, histiocytom).
- Erfelijk (Onderhuidse adentis, erfelijke seborroe, kaalheid door kleurverdunningsgenen).
- Anatomisch (Huidplooi-infectie).
- Omgeving gerelateerd (Cysten tussen de tenen, lichaamsvreemde voorwerpen, zonnebrand, acute natte dermatitis).

Wat de precieze oorzaak en de juiste behandeling voor de huidaandoening is wordt door de dierenarts vastgesteld (Fogle, 2002).

Problemen met de ogen

Er zijn een aantal problemen die met de ogen te maken hebben. Vaak is dit goed zichtbaar. Problemen die voor kunnen komen zijn:

- Oogletsel doordat er bijvoorbeeld chemicaliën of een vreemd voorwerp in het oog is gekomen.
- Ooglidaandoeningen die al bij de geboorte aanwezig waren of door een trauma zijn opgelopen.
 - Entropion; de oogleden zijn naar binnen gegroeid.
 - Ectropion; de onderste oogleden krullen naar buiten waardoor het roze bindvlies zichtbaar en gevoeliger voor infectie is.
 - Abnormale wimpergroei; bijvoorbeeld krullend naar binnen waarbij ze de oogbol raken.
 - Ooglidontsteking.
 - Acute ooglidzwellings; vaak een allergische reactie op een insectensteek, voer of een vaccinatie.
 - Ooglidtumoren.
- Aandoeningen van bindvlies en traanbuis.
 - Bindvliesontsteking (conjunctivitis); dit kan veroorzaakt worden door bacteriën, schimmels, virussen en parasieten.
 - Tranende ogen; dit is vaak een symptoom van iets anders.
 - Droge ogen.
- Aandoeningen van het derde ooglid (membrana nictitans).
 - Uitpuilend derde ooglid.
 - Eversie of omkrullen van het derde ooglid.
- Aandoeningen van het hoornvlies.
 - Hoornvliesbeschadiging (Keratitis).
 - Hoornvliesdystrofie en -degeneratie.
- Lensaandoeningen.
 - Cataract (grauwe staar).
 - Nucleaire sclerose; weefsel van de lens wordt harder en dichter (natuurlijk proces bij het ouder worden).
 - Luxatie van de lens; verschuiving van de lens naar de voorste of de achterste oogkamer.
- Aandoeningen van de iris en voorste oogkamer.
 - Uveïtis; ontsteking aan de iris en het ciliair lichaam.
 - Meerkleurige ogen; kan bij sommige rassen duiden op een onderliggende erfelijke aandoening.
 - Glaucoom (groene staar); snellere aanmaak van oogvocht dan van afvoer waardoor er een verhoogde druk in de oogkamer ontstaat.
- Aandoeningen van het netvlies en gezichtsenuw.
 - Retinale dysplasie (abnormale ontwikkeling van het netvlies).

- Progressieve retina atrofie; erfelijke aandoening waarbij cellen in het netvlies sterven af en de bloedvaten in het vaatvlies verschrompelen waardoor het gezichtsvermogen afneemt met uiteindelijk blindheid tot gevolg.
- Centrale progressieve retina atrofie; zelfde als hierboven alleen hierbij wordt het centrale deel van het netvlies aangetast.
- Gezichtszenuwstoornissen; problemen met de zenuw door verschillende oorzaken.
- Oogkasaandoeningen.
 - Bloeding achter het oog; vaak na een verwonding aan de kop.
 - Absces achter het oog.
 - Tumor.
 - Verzonken ogen; spieren in de oogkas krimpen of verdwijnen.

Zichtbare problemen zijn goed te diagnosticeren en er moet zo snel mogelijk mee naar de dierenarts gegaan worden. Maar een aantal afwijken veroorzaken geen uitwendige kenmerken, maar wel blindheid. De eerste tekenen van een verminderd zicht is dat de hond minder zelfverzekerd gaat rennen of een trap/stoepje af gaat. Dit zijn aanmerkelijke signalen om de ogen door een dierenarts te laten onderzoeken. Bij problemen met de ogen is het belangrijk om er vroeg bij te zijn, dan kan erger voorkomen worden (Fogle, 2002).

Problemen met de oren en het gehoor

Honden kunnen verschillende problemen met hun oren hebben en deze worden in verschillende categorieën onderverdeeld:

- Primaire aandoeningen; als gevolg van een verwonding of aandoening in één of meerdere delen van het oor.
 - Oormijten.
 - Uitwendige oorontsteking.
 - Middenoor- en binnenoorontsteking.
 - Verlies van evenwicht vestibulair syndroom.
 - Grapsrietjes en vreemde voorwerpen in het oor.
 - Oor afscheiding.
 - Oor-teken.
- Gescheurd trommelflies; hersteld vaak vanzelf indien de oorzaak wordt aangepakt.
- Aandoeningen van de oorschelp.
 - Bloeduitstortingen.
 - Beten en andere fysieke verwondingen.
 - Bevriezing.
 - Allergieën.
 - Vliegenbeten.
 - Zonnebrand.
- Secundaire aandoeningen.
 - Allergische ontsteking.
 - Hormonale aandoeningen.
- Gehoorproblemen.
 - Aangeboren doofheid.
 - Verkregen doofheid.

Honden geven zelf goed aan wanneer ze last hebben van hun oren. Het is de taak van de baas om deze signalen op te vangen en hier adequaat op te reageren.

- Honden kunnen gaan schudden met hun kop en oren of excessief gaan krabben aan één of beide oren wat kan wijzen op mijten, een infectie, een vreemd voorwerp of een allergie.
- Als de hond gaat janken of een andere uiting van pijn geeft bij aanraking van het oor kan dit duiden op een infectie of een vreemd voorwerp.
- Wanneer de kop naar één kant wordt gebogen kan dit een teken zijn van een ontsteking van het middenoor.
- Slecht horen kan wijzen op teveel oorsmeer, een verwonding of beschadiging van de hersenen.
- Wankelen of overhellen kan duiden op een infectie van het binnenoor of een beschadiging van de hersenen.

Een aantal aandoeningen zijn goed te behandelen door het toedienen van medicijnen in de vorm van oordruppels. Dit moet wel op de juiste manier gebeuren en de meeste honden vinden het niet erg prettig (Fogle, 2002).

Problemen met het ademhalingsstelsel

Samen met het cardiovasculaire stelsel is het ademhalingsstelsel het belangrijkste onderdeel voor een hond om te kunnen overleven. Zuurstof wordt via de ademhaling naar de longen en daarna naar het bloed getransporteerd en koolstofdioxide neemt dezelfde route terug. Problemen met het ademhalingsstelsel kunnen dan ook al heel snel dodelijk worden.

Problemen die voor kunnen komen zijn:

- Neusaandoeningen.

- Allergische Rhinitis.
- Infectie van de neus- en bijholten.
- Vreemde voorwerpen.
- Poliepen en tumoren.
- Gespleten gehemelte.
- Neusbloedingen.
- Te kleine neusgaten.
- Keelaandoeningen.
 - Ontsteking van het strottenhoofd.
 - Laryxparalyse (stembandverlamming).
 - Strottenhoofd oedeem.
 - Strottenhoofd tumor.
 - Reverse sneezing.
 - Te zacht gehemelte.
 - Hoesten.
 - Kennelhoest.
 - Ingeklapte luchtpijp.
 - Verstopping van de luchtpijp.
- Borst- en longaandoeningen.
 - Acute bronchitis.
 - Chronische bronchitis.
 - Longontsteking.
 - Vocht achter de longen.
 - Vocht in de longen.
 - Klaplong.
 - Gescheurd middenrif.
 - Longtumoren.
 - Allergische longziekte.

Honden gaan hijgen om warmte te verliezen, bij warm weer of na inspanning is het dus heel normaal dat een hond hijgt. Indien er geen duidelijke reden is of als het hijgen langer dan normaal duurt is dit wel een teken om naar de dierenarts te gaan. Aan de tong van de hond is ook te zien of het goed gaat. Als deze mooi roze is betekend het dat er genoeg zuurstof in het bloed zit. Wanneer het duidelijk is dat de hond moeilijk of erg zwak ademhaalt is dit een teken dat er iets ernstig mis is, waarschuw dan meteen de dierenarts (Fogle, 2002).

Problemen met het cardiovasculaire stelsel

Het cardiovasculaire stelsel bestaat uit het hart en alle bloedvaten in het lichaam van de hond. Hier kunnen verschillende problemen bij optreden. Een aantal aandoeningen kunnen erfelijk zijn, een aantal rassen die een verhoogd risico hebben op een geboren hartafwijking zijn bijvoorbeeld de Golden Retriever, Rottweiler, Chihuahua en de Boxer. Ook zijn er aandoeningen die vaker bij een bepaalde grootte voorkomen, zo hebben kleine rassen sneller last van beschadigingen van de hartkleppen en grote honden eerder hartvergroting en een verminderde werking van de hartspier.

Een belangrijk gegeven om te kunnen controleren of het hart goed werkt is de bloeddruk. Deze is bij de hond, in tegenstelling bij de mens, ras afhankelijk. Grote rassen hebben vaak een lagere bloeddruk dan kleine rassen. De uitzondering hierop is zijn de windhonden, deze hebben (voor hun grootte) een hoge bloeddruk.

Aandoeningen van het cardiovasculaire stelsel worden als volgt geclassificeerd:

- Aandoeningen van de hartklep.
 - Chronische ziekte van de kleppen.
 - Hartfalen; het hart kan minder effectief pompen.
 - Bacteriële endocarditis; de kleppen en de wand van het hart zijn ontstoken.
- Aandoeningen van de hartspier.
 - Hartdilatatie.
 - Hypertrofie van het hart; verdikking van de hartwand waardoor er minder plek is voor bloed.
 - Myocarditis; zeldzame ontsteking van de hartspier.
- Aangeboren hartafwijkingen.
 - Open ductus botalli; de verbinding tussen de aorta en halsslagader is niet afgesloten waardoor er bloed in de longen stroomt i.p.v. naar de rest van het lichaam.
 - Afwijkingen aan de kleppen en het septum (tussenschot tussen de hartkamers).
- Parasitaire infectie met Hartwormen.
- Anemie (bloedarmoede).
 - Anemie ten gevolge van bloedverlies (Inwendige- of uitwendige bloeding).
 - Hemolytische anemie; hierbij worden gezonde rode bloedcellen voortijdig afgebroken.
 - Aplastische anemie; verzamelnaam voor aandoeningen die de aanmaak van rode bloedcellen in het beenmerg vermindert.

- Bloed- en stollingsstoornissen.
 - Ziekte van Von Willebrand; veroorzaakt plotseling (dodelijke) bloedingen.
 - Stollingsstoornissen

Honden met een hartprobleem worden eigenlijk alleen maar met medicijnen behandeld. Dit zijn vaak bloeddrukverlagende middelen en medicijnen die de werking van het hart verbeteren. Veel van deze medicijnen zijn voor mensen ontwikkeld en kunnen ook bij honden gebruikt worden. Een van de weinige operaties die bij honden wordt uitgevoerd is het plaatsen van een pacemaker bij grote honden (Fogle, 2002).

Problemen met de mond en tanden

Over het algemeen hebben honden een goede tandhygiëne. Voornamelijk het tandvlees speelt een belangrijke rol, deze moet regelmatig gemasseerd worden. Dit doen de honden zelf door te kauwen op harde voorwerpen zoals botten of kauwspeltjes. Veel problemen met de mond en tanden kan door de eigenaar gevonden worden door regelmatig in de bek van de hond te kijken. Daarbij kan gekeken worden of de tanden niet te veel verkleurd zijn, of er tandplak of tandsteen aanwezig is. Ook moet de adem fris ruiken, een vieze lucht betekend dat er bacteriën tussen de tanden zit of door een ontsteking van het tandvlees.

Tanden kunnen door te kauwen op stokken of andere harde materialen beschadigen of afbreken. Wanneer hierbij het tandmerg bloot komt te liggen doet dit zeer. De hond zal daarom minder gaan eten en er als gevolg hiervan futloos uit zien. De behandeling kan zijn het trekken van de tand of een wortelkanaalbehandeling waarbij het aangetaste binnenste van de tand wordt verwijderd en de ontstane holte gevuld word.

Verder zijn er ook een aantal overige aandoeningen die zich bij de mond manifesteren.

- Mond- en lipaandoeningen.
 - Lipontsteking.
 - Lipplooiontsteking; komt veel voor bij kwijlende rassen
 - Snij- en brandwonden; ontstaan door te kauwen op scherpe objecten of door te kauwen op een elektriciteitskabel of chemische substantie.
 - Ontsteking en infectie
 - Vreemde voorwerpen; bijvoorbeeld een vishaak die zich in de mond heeft vastgezet.
 - Tumoren.
 - Scheur in de speekselklier
- Keelaandoeningen.
 - Keelontsteking.
 - Tonsillitis (Angina); ontsteking van de amandelen dat vaker bij kleine rassen voorkomt.
 - Vreemde voorwerpen in de keel bijvoorbeeld een stukje bot dat blijft hangen.
 - Kaakontwrichting en kaakfracturen.

(Fogle, 2002).

Problemen met het verteringsstelsel

Onder het verteringsstelsel worden de volgende onderdelen gerekend; slokdarm, maag, darmen, lever en de urinewegen. Dit is een heel groot geheel en hier kunnen dan ook veel verschillende problemen optreden. Een aantal algemene symptomen die voor kunnen komen zijn kokhalzen, braken, diarree, zwarte ontlasting en constipatie. In bijlage II staan een aantal tabellen die de oorzaken of problemen weergeven die veroorzaakt worden door deze symptomen.

Honden gaan kokhalzen wanneer de keel wordt geïrriteerd en de spieren achter in de keel samentrekken. Honden moeten meestal braken omdat ze iets gegeten hebben wat niet in de maag terecht zou moeten komen. Wanneer voedsel onverteerd wordt uitgebraakt ligt het probleem meestal bij de maag. Als er gele gal in het braaksel zit ligt het probleem waarschijnlijk bij de darmen. Bloed in het braaksel wijst op zweren of slijtage van de maag- of darmwand. Diarree gaat vaak gepaard met andere ziekteverschijnselen en heeft specifieke kenmerken, zoals een verandering in de kleur van de ontlasting. Ook kan de ontlasting slijm of bloed bevatten. Wanneer de ontlasting zwart van kleur is betekend dit dat er een bloeding in het gastro-intestinaal kanaal aanwezig is. Bij constipatie is de ontlasting zo droog en hard geworden dat het niet of moeilijk uitgescheiden kan worden.

De aandoeningen van het verteringsstelsel zijn op de volgende manier onderverdeeld:

- Slokdarmaandoeningen.
 - Slokdarmverlamming.
 - Vreemde voorwerpen.
 - Slokdarmontsteking.
 - Slokdarmtumoren.
- Maagaandoeningen.
 - Acute gastritis (maagontsteking); wordt meestal veroorzaakt door het eten van niet-eetbare dingen.
 - Chronische gastritis; oorzaken kunnen het voortdurend eten van gras of vreemde voorwerpen, chemische irritatie of een voedselallergie zijn.

- Zweren; wordt vaak veroorzaakt door medicijnen.
- Obstructies.
- Poliepen en tumoren.
- Maagtorsie (maagdraaiing); door een kanteling van de maag kan het voedsel niet weg en zwelt de maag helemaal op en zonder behandeling is dit dodelijk. Voornamelijk middelgrote rassen en rassen met een smalle borstkas zijn een risicogroep.
- Diarree.
 - Acute Haemorrhagische gastro-enteritis; bacteriële vergiftiging waarbij bloed in het braaksel en de diarree zit.
 - Parvovirus.
 - Hondenziekte.
 - Bacteriële aandoeningen.
 - Enteropathie met eiwitverlies; meer eiwitten komen in de dunne darm terecht dan er worden opgenomen.
 - Malabsorptiesyndroom; de darmen kunnen het voedsel niet verteren of de voedingsstoffen niet opnemen. Is het gevolg van een aandoening van de dunne darm of het spijsverteringsenzym.
 - Voedselallergieën.
 - Darmontsteking.
- Constipatie; Geen of weinig ontlasting uitscheiden.
- Andere darmaandoeningen.
 - Darmobstructie.
 - Vergrote karteldarm.
 - Boeren en winden; wordt veroorzaakt door malabsorptie of door het eten van fermenteerbare voedingsmiddelen zoals soja, of onverteerbare koolhydraten, zoals rauwe groenten.
- Rectale en anale aandoeningen.
 - Perianale hernia; verzakking van de het zakje (perianale hernia) richting de anus waardoor de endeldarm zich hierin drukt. Het veroorzaakt constipatie en een zwelling naast de anus.
 - Rectale en anale obstructies.
 - Rectale en anale poliepen.
 - Rectumprolaps; hierbij komt een deel van de endeldarm uit de anus, vaak door overvloedig persen.
 - Perianale huidziekte; ontsteking van de huid rondom de anus, komt vaak door herhaaldelijke aanvallen van diarree.
 - Perianale tumoren en perianale adenomen.
- Aandoeningen van de anaalzakjes.
 - Verstopte anaalzakjes.
 - Geïnfecteerde anaalzakjes.
 - Anaalzakabces.
 - Perianale fistels/anale furunculose; hierbij ontstaan er zwerende, bloedende, pijnlijke en geïnfecteerde kanalen rondom de anus. Er komt een stinkende vloeistof vrij.
- Aandoeningen van de pancreas.
 - Pancreatitis.
 - Exocriene pancreasinsufficiëntie; hierbij stopt een deel van de pancreas met de productie van verteringsenzymen.
 - Pancreastumoren.
- Aandoeningen van de lever.
 - Acuut leverfalen.
 - Chronische leveraandoeningen.
 - Besmettelijke oorzaken van Hepatitis.
 - Chronische Hepatitis door medicijnen.
 - Levershunt; hierbij is er een abnormale verbinding tussen de poortader en de achterste holle ader waardoor een deel van het bloed niet gezuiverd wordt.
 - Levertumoren.
- Aandoeningen van de galblaas en galgangen.
- Blaas en urinebuisontsteking.
- Blaasgruis, -stenen en verstopping van de urinewegen.
 - Stuvietstenen; stenen gemaakt van magnesiumammoniumfosfaat ook wel struviet genoemd.
 - Calcium-oxalaatstenen.
 - Cystinestenen; het gevolg van een stofwisselingsstoornis voornamelijk bij Dashonden en sommige Bulldogs.
 - Uraatstenen; ontstaan door een erfelijke verandering in de stofwisseling van urinezuur. Komt eigenlijk alleen bij Dalmatiërs voor.
 - Silicastenen.
 - Obstructie van de urinewegen.

- Urinebuisverstopping.
- Prostaataandoeningen.
 - Prostaatvergroting.
 - Prostaatontsteking.
- Aandoeningen die incontinentie veroorzaken.
 - Anatomische afwijkingen.
 - Hormonale onbalans.
 - Zenuwbeschade.
- Nierfalen.
 - Uremie.
 - Acuut nierfalen
 - Chronisch nierfalen.

(Fogle, 2002).

Problemen met het voortplantingsstelsel

Het voortplantingsstelsel van een reu is anders dan die van een teefje. Heel veel honden worden preventief gesteriliseerd. Vaak omdat het baasje geen jonge honden wil, voor namelijk bij teefjes of omdat het seksuele gedrag van de reu grote irritatie opwekt. Tevens voorkomt het een groot deel van de medische aandoeningen en verhoogt het de levensduur van de hond. Veel aandoeningen van het voortplantingsstelsel hebben te maken met sekshormonen. Reuen maken continu testosteron aan en hebben dan ook het hele jaar door kans op problemen. Teven doorlopen daarentegen een voortplantingscyclus waarbij tweemaal per jaar sekshormonen aangemaakt worden. Bij hun komen de gerelateerde problemen in dezelfde cyclus voor. Om bij teven de kans op problemen nog meer te verminderen kan er een ovariohysterectomie (het verwijderen van de eierstokken, eileiders en de baarmoeder) uitgevoerd worden. Hierdoor verdwijnt de ovulatiecyclus en de bijbehorende problemen. Ook verminderd het de kans op borstkanker als het op jonge leeftijd al wordt uitgevoerd. Castratie bij reuen bestaat uit het verwijderen van de testikels waardoor de spermaproductie wordt stopgezet en de aanmaak van testosteron verminderd.

- Aandoeningen bij reuen.
 - Fimosis; vernauwing van de voorhuid.
 - Parafimosis; hierbij zit de penis geklemd in de voorhuid.
 - Balanoposthitis; infectie van de voorhuid en de penis.
 - Tumoren van de penis en de voorhuid.
 - Niet-ingedaalde testikels; onderverdeeld in cryptorchisme waarbij beide testikels in de buikholte blijven zitten en monorchisme waarbij één testikel blijft zitten. De niet ingedaalde testikels lopen een grotere kans op kanker.
 - Testikelvergroting; dit zijn vaak tumoren, maar ook infectie of verwonding, bevriezing of contact met chemicaliën kunnen een vergroting veroorzaken.
 - Testikelverkleining (atrofie); de oorzaak hiervan is een tumor op één van de testikels die vrouwelijke hormonen uitscheid waardoor de andere testikel krimpt. Ook een verwonding of infectie kan atrofie tot gevolg hebben.
 - Prostaataandoeningen.
 - Prostaatontsteking.
 - Kwaadaardige hyperplasie (normale groei van de prostaat met het ouder worden van de hond); nadat de prostaat zijn maximale grootte heeft gekregen kan deze op de endeldarm drukken. In zeldzame gevallen kan het leiden tot cysten in de prostaatklier of zelfs tot een tumor.
- Aandoeningen bij teven.
 - Vaginitis; vaginale infectie die veroorzaakt kan worden door mycoplasma bacteriën, een virale infectie of een anatomische afwijking waarbij urine achterblijft in de vagina.
 - Juveniele vaginitis.
 - Pyometra; baarmoederontsteking is levensbedreigend en wordt veroorzaakt doordat er zich slijm binnen in de baarmoeder ontwikkelt wat een voedingsbodem is voor bacteriën. Bij loopsheid kan het slijm daardoor etter worden. De ontsteking kan open of gesloten zijn wat betrekking heeft op de baarmoederhals. Uiteindelijk kan de hond tekenen van shock vertonen en uiteindelijk hieraan sterven.
 - Endometritis; ontsteking van het baarmoederslijmvlies. Ontstaat door een bacterie die geen etter veroorzaakt en verder ook geen ziekteverschijnselen geeft. Alleen blijkt de teef niet vruchtbaar wanneer er mee gefokt wordt. Vaak wordt wanneer Endometritis is vastgesteld een ovariohysterectomie uitgevoerd omdat er bijna altijd pyometra ontstaat en dit hierdoor te voorkomen is. De teef is toch al niet meer vruchtbaar en ongeschikt voor de fokkerij.
 - Vaginale hyperplasie en prolaps; bij hyperplasie verdikt de vaginawand zich onder invloed van oestrogenen en kan zo dik worden dat hij uit de vagina stulpt. Bij een ernstig geval van hyperplasie kan de vagina verzakken en dit wordt een prolaps genoemd. Een prolaps kan ook voorkomen wanneer een reu en teef tijdens de paring ruw van elkaar gescheiden worden.
 - Vaginale poliepen.
 - Tumoren in de geslachtsdelen.

- Aandoeningen van de melkklieren (teef).
 - Vergroting van de melkklieren; komt voor aan het einde van de dracht of bij een schijndracht.
 - Borsttumoren
- Medische problemen tijdens de dracht.
 - Resorptie.
 - Miskraam.
- Medische problemen bij de worp.
 - Gebrek aan contracties.
 - Moeilijke worp.
 - Keizersnede.
 - Doodgeboren pups.
- Medische problemen na de worp.
 - Bloeding.
 - Achtergebleven placenta.
 - Metritis; acute baarmoederinfectie.
 - Mastitis; ontsteking van de melkklieren.
 - Gescheurde baarmoeder.
 - Baarmoederprolaps.
 - Agalactia; gebrek aan moedermelk.
 - Problemen bij de verzorging van de pups.
 - Eclampsie.

(Fogle, 2002).

Problemen met het hormonaal stelsel

Hormonen creëren balans tussen de verschillende metabolische activiteiten die in het lichaam plaats vinden. De aanvoer van hormonen in de bloedsomloop wordt geregeld door het biofeedbackmechanisme. Wanneer een bepaald hormoon nodig is worden de hersenen geprikkeld en zenden ze een signaal naar de hypothalamus. Die stuurt dan het signaal door naar de hypofyse die een stimulerend hormoon naar de relevante endocriene klier stuurt. Deze maakt dan het benodigde hormoon aan en geeft deze af aan de bloedsomloop. Het hormoon doet dan onderweg zijn werk op de gewenste plaats en komt via de bloedsomloop door de hypofyse een geeft dan feedback over de hoeveelheid aanwezige hormonen. Nadat de hormonen hun werk gedaan hebben stopt de hypofyse met het sturen van stimulerende hormonen en wordt de productie van het hormoon gestaakt. Als er ergens in het biofeedbackproces een hormoon niet voldoende wordt geproduceerd of goed wordt in- of uitgeschakeld kunnen er zich tal van medische problemen ontwikkelen. Een aantal aandoeningen zijn nauwelijks waarneembaar terwijl andere levensbedreigend kunnen zijn.

- Aandoeningen van de hypofyse.
 - Diabetes insipidus.
 - Acromegalie.
 - Dermatose.
- Aandoeningen van de schildklier.
 - Hypothyreoïdie; minder actieve schildklier.
 - Hyperthyreoïdie; overactieve schildklier.
- Aandoeningen van bijschildklieren.
 - Overactieve bijschildklieren.
 - Onderactieve bijschildklieren.
- Aandoeningen van de bijnieren.
 - Ziekte of syndroom van Cushing.
 - Ziekte van Addison.
 - Tumoren van het bijniermerg.
- Aandoeningen van de pancreas.
 - Suikerziekte of diabetes mellitus.
 - Ketoacidose.
- Laag bloedsuikergehalte.
 - Overdosis insuline.
 - Insuline afscheidende tumoren.
- Endocriene verstoorders.

(Fogle, 2002).

Problemen met het zenuwstelsel

Het zenuwstelsel is onderverdeeld in het centraal zenuwstelsel (de grote en kleine hersenen, de hersenstam en het ruggenmerg) en het perifere zenuwstelsel (de zenuwen). De hersenen zorgen voor het bewustzijn en de intelligentie van de hond en regelen bijna alle processen in het lichaam. De hersenen van honden zijn voornamelijk ontwikkeld om geuren te interpreteren. Het ruggenmerg is verbonden aan de hersenen via de hersenstam en loopt als een buis door de ruggengraat vanaf de kop tot aan net boven de heupen. De zenuwen lopen vanuit het ruggenmerg door het gehele lichaam heen en

vormen complexe netwerken. Reacties op prikkels worden onderverdeeld tussen bewuste en onbewuste reacties. Een bewuste reactie is bijvoorbeeld blaffen om aandacht te krijgen. Onbewuste reacties zijn ook weer onder te verdelen in autonome reacties en reflexen. Autonome reacties worden gestuurd door het autonome zenuwstelsel (dat regelt de vitale functies zoals hartslag en ademhaling). Een reflex is het terug trekken van de poot als die in contact komt met iets heets. Reflexen gaan zo snel dat het in eerste instantie niet tot aan de hersenen gaat. In het ruggenmerg wordt deze al verwerkt en in gang gezet. Later komen de prikkels pas in de hersenen aan en volgt een secundaire reactie zoals het likken van de poot omdat het een pijnlijke aanraking was. Elke onderbreking van de informatiestroom vanuit de zenuwen naar de hersenen zorgt er voor dat er geen boodschappen in de hersenen verwerkt kunnen worden. Ook komt de informatie vanuit de hersenen niet bij de spieren en organen terecht en dit kan leiden tot verzwakking, verlamming en afsterving van de betrokken delen.

- Hersenaandoeningen.
 - Verwonding aan de kop; is vaak een oorzaak van een hersenaandoening.
 - Stuipen.
 - Slaapstoornissen.
 - Hydrocephalus; waterhoofd.
 - Coma.
 - Meningitis (ontsteking van de hersenvliezen) en Encefalitis (ontsteking van de hersenen).
 - Hersentumoren.
 - Beroerte.
- Emotionele stoornissen.
 - Stress.
 - Angst.
 - Depressie.
 - Gedragsproblemen in verband met leeftijd.
- Aandoeningen van het ruggenmerg.
 - Verwonding van de ruggengraat.
 - Degeneratie van de tussenwervelschijf.
 - Degeneratieve myelopathie; het langzaam verliezen van de controle over de coördinatie van de achterpoten.
 - Wobbler-syndroom.
 - Botwoekeringen.
- Zenuwaandoeningen.
- Verlamming.
 - Verlamming door verwonding.
 - Verlamming door teken.
 - Myasthenie; spierzwakte van het aangezicht.
 - Botulisme.

(Fogle, 2002).

Problemen met het bewegingsapparaat

De vorm en stevigheid van de hond wordt bepaald door het skelet. Deze bestaat uit gemiddeld 321 beenderen en botjes en alles wordt bij elkaar gehouden door gewrichtsbanden, spieren en pezen. Spieren zijn onder te verdelen in drie soorten; de hartspeer (grootste onderdeel van het hart, gladde spieren (regelen de beweging van de inwendige organen) en de skeletspieren (worden gebruikt voor beweging). Honden lopen op vier poten en dragen daarbij het meeste gewicht op de voorpoten. Wanneer de hond kleinere passen dan normaal neemt, op één poot minder gewicht steunt of zijn kop heen-en-weer beweegt tijdens het lopen kan het zijn dat de hond kreupel is. Zie voor een overzicht van de oorzaken van kreupelheid in bijlage II.

- Verwonding gewrichten, banden en pezen.
 - Ontwrichting.
 - Schade aan het gewricht kraakbeen.
 - Verstuiking en overbelasting.
 - Verwonding van de gewrichtsbanden.
 - Verwonding van pezen.
- Gebroken beenderen.
- Artritis.
 - Degeneratieve gewrichtsaandoeningen.
 - Reumatoïde en niet-vernervende artritis.
 - Septische artritis; gewrichtsinfectie.
 - Polyartritis.
- Gewrichtsaandoeningen die erfelijk zijn of vroeg ontstaan.
 - Elleboogdysplasie.
 - Osteochondrose
 - Patella-lucatie.

- Avasculaire necrose.
- Andere botaandoeningen.
 - Osteomyelitis; botinfectie.
 - Bottumoren.
- Spieraandoeningen.
 - Kneuzing en scheuren.
 - Krampen.
 - Natuurlijke slijtage.
 - Myasthenie.
 - Myopathie; primaire spieraandoeningen.
 - Polymyotitis; ontsteking van de spieren.
 - Auto-immune kaakspierziekte
- Andere aandoeningen die de beenderen, spieren en gewrichten aantasten.
 - Zenuwaandoeningen.
 - Stofwisselingsstoornissen.

(Fogle, 2002).

In de volgende tabellen worden de kenmerken voor bepaalde gezondheidsaantastingen genoemd (Fogle, 2002).

Kokhalzen

Probleemgebied	Probleem
De neus, het gehemelte of de sinussen	Gespleten gehemelte Parasieten Tumoren Vreemde voorwerpen of obstakels
Het ademhalingsstelsel	Ingeklapte luchtpijp Kennelhoest Parasieten Tumoren Verlamming van het strottenhoofd Vreemde voorwerpen
De slokdarm of maag	Ontstekingen Slokdarmverlamming Tumoren Vreemde voorwerpen
Elders in het lichaam	Middenoorstoornissen Nieraandoeningen Vochtophoping rond het hart (pericardiaal oedeem)

Braken

Oorzaken	
Voedingsoorzaken	Allergie Eten van niet-eetbaren dingen Overeten Voedselintolerantie
Maagaandoeningen	Maagtorsie Motiliteitsproblemen Ontsteking (gastritis) Parasieten Tumoren Vreemde voorwerpen Zweren
Darmaandoeningen	Bacteriële wildgroei Darminvaginaties Infecties (Parvo) Ontsteking (colitis) Parasieten Tumoren Verstopping Vreemde voorwerpen
Andere buikaandoeningen	Buikvliesontsteking Pancreeasontsteking Tumoren
Andere aandoeningen	Angst/fobieën Bloedvergiftiging (septicemie) Diabetes Leveraandoeningen Nierfalen

	Onderactieve bijnier Overactieve schildklier Verstoring van het elektrolytisch evenwicht en zuur-base-evenwicht
Vergiftiging	Antvriesmiddel Hartmedicatie Lood Medicatie bij chemotherapie Niet-steroidale ontstekingsremmers Sommige antibiotica Strychnine

Diarree

Kenmerk	Oorzaak
Consistentie - Waterig - Bedekt met slijm - Olieachtig, vettig - Met luchtbelletjes	- Te snelle doorgang door de darmen - Aandoening van de dikke darm - Malabsorptie (vet niet verteerd en geabsorbeerd) - Gasvormende bacteriën in de darmen
Kleur - Zwart - Klonterig of helderrood - Op stopverf lijkend, glanzend - Kleverig, licht - Geelgroen	- Een bloeding in de slokdarm, de maag of de dunne darm - Een bloeding in de karteldarm, endeldarm of anus - Slechte vertering (aandoening pancreas) - Tekort aan gal vanuit de lever - Te snelle doorgang door de darmen
Frequentie en hoeveelheid - Kleine hoeveelheden, vaak - Grote hoeveelheden, 3-4x per dag	- Irritatie van de karteldarm - Verterings- of adsorptieprobleem in de dunne darm
Geur - Normaal - Onaangenaam	- Te snelle doorgang/malabsorptie - Bacteriële invloed (fermentatie)
Toestand van de hond - Braken - Gewichtsverlies - Geen gewichtsverlies, goede eetlust	- Gasto-enteritis - Malabsorptie - Aandoening van de dikke darm

Zwarte ontlasting

Soorten	Specifieke oorzaken
Ingeslikt bloed	Verwonding of aandoening in neus, mond of slokdarm
Bloeding in de maag of de darmen	Maag- of darmontsteking Zweren Tumoren Aanwezigheid van mijnwormen of zweepwormen
Inwendige bloeding door medicijnen of gif	Niet-steroidale ontstekingsremmers Corticosteroiden Warfarin
Inwendige bloeding door een vreemd voorwerp	Ingeslikte vreemde voorwerpen zoals speeltjes, perzikpitten, steentjes of kleine (stukjes) bot

Constipatie

Oorzaak	
Voeding	Het eten van gras of planten, haar, afval en ander slecht verteerbaar materiaal Onvoldoende drinken
Medicijnen	Antihistaminen Antacida Diuretica Kankerbestrijdende middelen Kaolin-pectine
Pijn	Geïnfecteerde anaalzakjes Verwonding aan heupen, bekken of ruggengraat Verwonding of infectie rond de anus
Uitdroging	Problemen met het vloeistof- of electrolytische evenwicht
Neurologisch	Ruggenmergaandoeningen Schade aan de zenuwen in het bekken Vergrote karteldarm
Omgeving	Gebrek aan een goed plekje om te ontlasten Ongewone inactiviteit Verandering van gewoonten, zoals een verhuizing of hospitalisatie
Obstructie	Bekkenbreuk Hernia aan de anus en de endeldarm Tumoren Vernauwingen in de darm Vreemde voorwerpen Vergrote prostaatkluis bij reuen
Andere	Hypothyreoïdie

Acuut nierfalen

Categorie	Voorbeelden van oorzaken
Infecties	Infectie van de onderste urinewegen die zich voortzet tot in de nieren, Leptospirose (bacteriële aandoening), Septikemie (bloedvergiftiging).
Shock	Brandwonden, verwonding, bloeding, zonnesteek, obstructie van de urinewegen.
Hartaandoeningen	Lage bloeddruk, bloedstolling
Algemene aandoeningen	Leverfalen, Peritonitis (buikvliesontsteking, Pancreatitis (pancreasontsteking).
Andere	Tumoren
Chemische stoffen en medicatie	Antivriesmiddel, Amfotericine B (antibioticum dat giftig is voor de nieren), niet-steroidale ontstekingsremmers

Kreupelen

Oorzaak	Kenmerken
Snijwond in de voetzool.	De hond likt aan de voetzool.
Graszaad of ander vreemd voorwerp tussen de tenen.	De hond likt aan het gebied dat hem stoort. Er kan hierdoor een abces ontstaan. De kreupelheid verergert tot het abces openbarst.
Bijtstanden en overige infecties.	De hond likt aan de wonden. Verergert als de zwelling of infectie verergeren.
Verstuiking en overbelasting.	Begint plotseling, soms is er ook een zwelling of een kneuzing. Kan dagen of weken duren.
Degeneratieve gewrichtsaandoening.	Treft vooral oudere honden. Ergste bij ontwaken. Beweging brengt verbetering.
Erfelijke gewrichtsaandoening.	Treft vooral jonge honden, Soms komt zwelling ook voor. Wordt erger.
Gescheurde gewrichtsbanden.	Begint plotseling. De pijn valt mee. Het kreupelen wordt chronisch en er kan weinig gewicht gedragen worden.
Breuken en ontwrichting.	Begint plotseling. De pijn is ernstig en gaat gepaard met zwelling en het niet dragen van gewicht.
Bottumoren.	Treft vooral oudere honden in één been. De pijn verergert na verloop van tijd. Rusten helpt niet.
Schade aan het ruggenmerg.	Begint plotseling bij kleine honden, ontwikkeld langzaam bij grote honden. Middelmatige tot ernstige pijn. Vaak is het een symmetrische aandoening.
Degeneratieve zenuwaandoening.	Treft vooral Duitse Herders. Ontwikkeld langzaam bij honden op middelbare leeftijd. Geen pijn of zwelling, maar de achterpoten buigen door.

Bijlage IX. Lijst van hondenrassen en karaktereigenschappen

(Coren, 2005)

Ras	Karaktereigenschappen
Afghaanse Windhond	dominant gedrag tegenover baas, slecht trainbaar
Airdale Terriër	vernielzuchtig, zeer speels, veel sociaal gewenst gedrag
Akita Inu	nauwelijks blaffen, territorium verdedigend, geen neiging tot vernielzucht, weinig aandacht vragend, buitengewoon dominant
Alaska Malamute	niet speels
Amerikaanse Cocker Spaniel	veel sociaal gewenst gedrag
American Staffordshire Terriër	buitengewoon dominant
Australian Cattle Dog	zeer goed trainbaar
Autstralian Sheppherd	lage prikkelbaarheid, onderdanig tegenover baas
Barzoi	slecht trainbaar
Basenji	slecht trainbaar
Bassethound	laag activiteitsniveau, lage prikkelbaarheid, geen neiging tot happen of bijtgedrag, niet territoriaal verdedigend, lage waaksheid, niet speels, weinig aandacht vragend, slecht trainbaar
Beagle	overmatig blaffen, veel sociaal gewenst gedrag, slecht trainbaar
Bearded Collie	veel sociaal gewenst gedrag
Berghond van de Maremmen	zeer dominant
Bichon Frisé	laag agressieniveau, niet territoriaal verdedigend, veel sociaal gewenst gedrag
Bloedhond	laag activiteitsniveau, lage prikkelbaarheid, nauwelijks blaffen, laag agressieniveau, geen neiging tot happen of bijtgedrag, onderdanig tegenover baas, niet territoriaal verdedigend, lage waaksheid, geen neiging tot vernielzucht, niet speels, weinig aandacht vragend, slecht trainbaar
Border Collie	zeer goed trainbaar
Bulldog	slecht trainbaar
Border Terriër	veel sociaal gewenst gedrag
Boston Terriër	aandacht vragend
Boxer	buitengewoon dominant
Briard	buitengewoon dominant
Bull Terriër	buitengewoon dominant, slecht trainbaar
Bullmastiff	buitengewoon dominant, slecht trainbaar
Cairn Terriër	overmatig blaffen, zeer speels
Cavalier King Charles Spaniel	veel sociaal gewenst gedrag
Chesapeake Bay Retriever	lage prikkelbaarheid, nauwelijks blaffen, buitengewoon dominant
Chihuahua	hoog activiteitsniveau, slecht trainbaar
Chow-chow	agressie tegenover soortgenoten, neiging tot happen of bijtgedrag, dominant gedrag tegenover baas, territorium verdedigend, niet speels, weinig aandacht vragend, buitengewoon dominant, slecht trainbaar
Clumber Spaniel	veel sociaal gewenst gedrag
Curly Coated Retriever	veel sociaal gewenst gedrag
Dandy Dinmont Terriër	slecht trainbaar
Dobermann	territorium verdedigend, hoge waaksheid, buitengewoon dominant, zeer goed trainbaar
Duitse Herder	territorium verdedigend, hoge waaksheid, vernielzuchtig, buitengewoon dominant, zeer goed trainbaar
Duitse staande Hond Korthaar	zeer goed trainbaar
Duitse staande Hond Ruwhaar	buitengewoon dominant
Dwergkees	neiging tot happen of bijtgedrag
Dwergpoedel	aandacht vragend, veel sociaal gewenst gedrag

Dwergschnauzer	hoog activiteitsniveau, hoge prikkelbaarheid, overmatig blaffen, agressie tegenover soortgenoten, neiging tot happen of bijtgedrag, dominant gedrag tegenover baas, territorium verdedigend, hoge waaksheid, zeer speels, zeer goed trainbaar
Engelse Bulldog	laag activiteitsniveau, geen neiging tot vernielzucht, niet speels
Engelse Cocker Spaniel	aandacht vragend, veel sociaal gewenst gedrag, zeer goed trainbaar
Engelse Setter	veel sociaal gewenst gedrag
Engelse Springer Spaniel	zeer speels, aandacht vragend, veel sociaal gewenst gedrag, zeer goed trainbaar
Epagneul Breton	laag agressieniveau, onderdanig tegenover baas, niet territoriaal verdedigend, veel sociaal gewenst gedrag
Field Spaniel	veel sociaal gewenst gedrag
Flat Coated Retriever	veel sociaal gewenst gedrag, zeer goed trainbaar
Foxterriër	hoog activiteitsniveau, hoge prikkelbaarheid, overmatig blaffen, agressie tegenover soortgenoten, dominant gedrag tegenover baas, vernielzuchtig
Golden Retriever	nauwelijks blaffen, laag agressieniveau, geen neiging tot happen of bijtgedrag, onderdanig tegenover baas, niet territoriaal verdedigend, geen neiging tot vernielzucht, veel sociaal gewenst gedrag, zeer goed trainbaar
Gordonsetter	buitengewoon dominant
Groenendaler	buitengewoon dominant, zeer goed trainbaar
Ierse Setter	hoog activiteitsniveau, vernielzuchtig, zeer speels, veel sociaal gewenst gedrag
Japanse Spaniel	slecht trainbaar
Keeshond	veel sociaal gewenst gedrag, zeer goed trainbaar
King Charles Spaniel	veel sociaal gewenst gedrag
Komondor	buitengewoon dominant
Kuvasz	buitengewoon dominant
Labrador Retriever	geen neiging tot happen of bijtgedrag, veel sociaal gewenst gedrag, zeer goed trainbaar
Lakeland Terriër	slecht trainbaar
Lhasa Apso	aandacht vragend, slecht trainbaar
Mastiff	slecht trainbaar
Mechelse Herder	buitengewoon dominant
Middenslagschnauzer	buitengewoon dominant, zeer goed trainbaar
Mopshond	niet territoriaal verdedigend, veel sociaal gewenst gedrag
Newfoundlander	laag activiteitsniveau, lage prikkelbaarheid, nauwelijks blaffen, laag agressieniveau, geen neiging tot happen of bijtgedrag, lage waaksheid, geen neiging tot vernielzucht, veel sociaal gewenst gedrag
Nova Scotia Duck Tolling Retriever	veel sociaal gewenst gedrag
Noorse Elandhond	lage waaksheid
Old English Sheepdog	veel sociaal gewenst gedrag, slecht trainbaar
Pekinees	geen neiging tot vernielzucht, slecht trainbaar
Petit Basset Griffon Vendéen	slecht trainbaar
Poedel	zeer speels, veel sociaal gewenst gedrag, zeer goed trainbaar
Portugese Waterhond	veel sociaal gewenst gedrag
Puli	buitengewoon dominant
Pyreneese Berghond	slecht trainbaar
Riesenschnauzer	buitengewoon dominant
Rhodesian Ridgeback	buitengewoon dominant
Rottweiler	lage prikkelbaarheid, nauwelijks blaffen, territorium verdedigend, hoge waaksheid, weinig aandacht vragend, buitengewoon dominant, zeer goed trainbaar
Schipperke	zeer goed trainbaar
Schotse Collie	laag activiteitsniveau, geen neiging tot happen of bijtgedrag, onderdanig tegenover baas, weinig aandacht vragend, veel sociaal gewenst gedrag, zeer goed trainbaar
Schotse Terriër	hoge prikkelbaarheid, agressie tegenover soortgenoten, neiging tot happen of bijtgedrag,

	dominant gedrag tegenover baas, hoge waaksheid, slecht trainbaar
Shetland Sheepdog	laag agressieniveau, onderdanig tegenover baas, zeer goed trainbaar
Shih Tzu	slecht trainbaar
Sibersiche Husky	agressie tegenover soortgenoten, dominant gedrag tegenover baas, vernielzuchtig
Sint-Bernard	laag activiteitsniveau, lage waaksheid, niet speels, slecht trainbaar
Silky Terriër	hoog activiteitsniveau, hoge prikkelbaarheid
Softcoated Wheaten Terriër	veel sociaal gewenst gedrag
Staffordshire Bull Terriër	buitengewoon dominant
Tervurense Herder	buitengewoon dominant, zeer goed trainbaar
Tibetaanse Terriër	veel sociaal gewenst gedrag, slecht trainbaar
Vizsla	lage waaksheid, veel sociaal gewenst gedrag
Vlinderhondje	zeer goed trainbaar
Weimaraner	buitengewoon dominant
Welsh Springer Spaniel	veel sociaal gewenst gedrag
Welsh Corgi	zeer goed trainbaar
West Highland White Terriër	hoog activiteitsniveau, hoge prikkelbaarheid, overmatig blaffen, agressie tegenover soortgenoten, neiging tot happen of bijtgedrag, hoge waaksheid, vernielzuchtig
Yorkshire Terriër	hoge prikkelbaarheid, overmatig blaffen, neiging tot happen of bijtgedrag

Bijlage X. Duur en intensiteit van trainingen en wandelingen voor jonge honden

Met jonge honden moet rustig aangegaan worden bij de wandelingen en bij de training. Tot een leeftijd van 14 maanden zijn nog niet alle groeiplaten gesloten en bestaat er gevaar op ernstige letsels als de botten te zwaar belast worden, bijvoorbeeld als de hond te veel beweegt, traploopt of hoge sprongen uitvoert. In het eerste levensjaar moet de pup vooral coördinatie en evenwicht trainen en dan pas kracht en snelheid. De regel die aan al het werk met honden te gronde ligt is: verspreid het werk gelijkmatig over de gehele dag. Het is niet zinvol om in een keer veel te bewegen en te trainen en de rest van de dag te rusten. Het is veel effectiever om meerdere keren per dag enkele minuten tot een half uur met de hond te wandelen of te trainen. Hieronder staan enkele standaard en normen voor de duur en de intensiteit van wandelingen en trainingen met honden (Vets & Co, 2013).

Voor wandelingen geldt:

- Tot 8 weken: 10 min, 5 keer per dag.
- 12 tot 16 weken: 15 min, 5 keer per dag.
- 16 tot 20 weken: 20 tot 25 min, 5 keer per dag.
- Vanaf 20 weken: 25 tot 35 min, 5 keer per dag of 45 tot 60 min, 3 keer per dag.

Voor de training geldt:

- Tot 8 maanden: max. 5 min, 3 keer per dag coördinatie trainen (lopen over wankende ondergrond, over lage obstakels en stokken lopen, over vreemde ondergrond lopen, zoekspelletjes, lichte trekspelletjes, lichte apporteespelletjes).
- Vanaf 9 maanden: max. 5 min, 5 tot 6 keer per dag of 10 min, 3 keer per dag geleidelijk conditie opbouwen (korte sprintjes rechtdoor, zwemmen, langere wandelingen, tempo verhogen, fietsen, sprongen tot maximaal de hoogte van de elleboog van de hond).
- Vanaf 14 maanden: max. 10 min, 5 tot 6 per dag conditie, uithouding, kracht en snelheid verder opbouwen (ook mogen nu sprongen boven de voornoemde hoogte en agility training uitgevoerd worden).

Bijlage XI. Controle van welzijn en gezondheid van de hond

Onder hondenwelzijn wordt verstaan: de kwaliteit van het leven van de hond, waarbij de houder/eigenaar de 'vijf vrijheden'¹ respecteert en daarmee de grenzen van het adaptatievermogen van de hond niet overschrijdt (Nota Dierenwelzijn, 2007). In dit hoofdstuk wordt uitgelegd hoe het welzijn en de gezondheid van de honden gedurende het hele programma gecontroleerd en beschermd dient te worden. Daarbij worden de aspecten genoemd die het welzijn van de hond negatief kunnen beïnvloeden of in gevaar kunnen brengen en is er beschreven hoe angst en stress bij de hond zich uiten, hoe hiermee omgegaan en hoe het verminderd kan worden. Dan worden er de criteria beschreven aan de hand waarvan het welzijn en de gezondheid van de hond gecontroleerd kunnen worden.

Tabel a) Mogelijke oorzaken voor een verminderd welzijn bij de hond tijdens het project

Mogelijke oorzaken voor een verminderd welzijn	Situatie	Mogelijke gevolgen voor de hond
<i>Basisbehoeften</i>		
Tekort aan voeding	Als de hond niet dagelijks met de juiste hoeveelheid voer gevoerd wordt, als de voerbak zich buiten het bereik van de hond bevindt of als te weinig voerbakken zijn voor het aanwezige aantal honden.	- opwinding, agressie, stress, gezondheidsaantasting
Ongeschikte voeding	Als de hond niet met de voor de soort en leeftijd bestemde, gezonde voeding gevoerd wordt.	- gezondheidsaantasting
Tekort aan water	Als de waterbakken niet dagelijks gevuld worden of zich buiten het bereik van de hond bevinden.	- gezondheidsaantasting
Tekort aan mogelijkheid tot ontlasting	Als een hond in een gesloten ruimte is en niet naar buiten kan. Een hond die getraind is om niet in ruimtes te poepen of te plassen zal dit zo lang mogelijk tegenhouden.	- gezondheidsaantasting
Tekort aan rustperiodes	Als de hond wil rusten en er te veel prikkels om hem heen zijn of bij te lange trainingssessies.	- vermoeidheid, stress, gezondheidsaantasting
Tekort aan ruimte	Als de hond langer dan tien minuten in een te kleine ruimte verblijft.	- verveling, stress
<i>Auditieve prikkels</i>		
Teveel prikkels	Lawaai: bijv. tijdens de lunchtijden of tijdens de trainingssessies.	- opwinding, stress, angst
Tekort aan prikkels	Stilte: bijv. als de hond zich in een gesloten ruimte bevindt.	- verveling, stress
<i>Olfactorische prikkels</i>		
Teveel prikkels	Te sterke of te veel geuren: bijv. tijdens het uitloop, tijdens de trainingssessies of in de gevangencellen.	- opwinding, stress
Tekort aan prikkels	Nauwelijks geuren: bijv. als de hond zich in een gesloten ruimte bevindt.	- verveling, stress
Niet kunnen volgen van geursporen	Als de hond ergens opgesloten is en daarbuiten iets of iemand ruikt (zoals een loopse teef) waar hij dan naar toe wil en daar niet naar toe kan.	- opwinding, stress
Geuren van stress of agressie	Honden kunnen gevoelens zoals stress of agressie waarnemen door hun reukzin, zoals in een gespannen situatie tussen gedetineerden.	- opwinding, stress, angst
<i>Visuele prikkels</i>		
Tekort aan prikkels	Als de hond zich in een ruimte bevindt zonder zicht naar buiten.	- verveling, stress

¹ - Dieren zijn vrij van honger en dorst. Ze hebben gemakkelijk toegang tot vers water en een adequaat rantsoen.

- Dieren zijn vrij van ongemak. Ze hebben een geschikte leefomgeving inclusief onderdak en een comfortabele rustplaats.

- Dieren zijn vrij van pijn, verwonding en ziekte. Er is sprake van preventie en een snelle diagnose en behandeling.

- Dieren zijn vrij van angst en stress. Er is zorg voor voorwaarden en behandelingen die geestelijk lijden voorkomen.

- Dieren zijn vrij om normaal gedrag te vertonen. Ze hebben voldoende ruimte, goede voorzieningen en gezelschap van soortgenoten.

(Ennik, van Erp, Hopster, Meijber, Poorthuis, Ruis, 2011)

Niet kunnen volgen van prikkels	Als de hond ergens opgesloten is en daarbuiten iets ziet waar hij dan naar toe wil en niet kan.	- opwinding, stress
<i>Tekort aan sociaal contact</i>	Als de hond solitair wordt gehouden.	- opwinding, verveling, stress
<i>Tekort aan lichamelijk contact</i>	Als de hond solitair wordt gehouden of alleen visueel of auditief contact kan maken tot soortgenoten.	- opwinding, stress
<i>Spel en beweging</i>		
Tekort aan spel of beweging	Als de hond te weinig contact heeft tot soortgenoten of te weinig uitloop krijgt.	- verveling, stress, gezondheidsaantasting
Teveel beweging	Als de hond te lang of te vaak moet trainen, rennen of springen.	- lichamelijke uitputting, gezondheidsaantasting
Teveel spel	Als de hond doorgaans aan het spelen is met andere honden, met mensen en/of met voorwerpen.	- hyperactiviteit
<i>Fysiek werk</i>		
Teveel fysiek werk Tekort aan fysiek werk	Bij de te lange trainingssessies. Als de hond niet dagelijks voldoende uitloop en spelmogelijkheid heeft.	- lichamelijke uitputting, gezondheidsaantasting - verveling, stress, gezondheidsaantasting
<i>Mentaal werk</i>		
Teveel mentaal werk of te grote uitdaging	Bij te lange trainingssessies of als er te lang doorgedaan wordt te proberen de hond een te moeilijk commando aan te leren.	- mentale uitputting, opwinding, stress, verveling
Tekort aan mentaal werk	Als er niet met de hond gewerkt wordt.	- verveling
<i>Gevaarlijke voorwerpen</i>	Als er voorwerpen met scherpe of spitse uitsteeksels of van ongeschikt of giftig materiaal in de voeding of in de omgeving van hond aanwezig zijn.	- gezondheidsaantasting
<i>Onhygiënische voorzieningen</i>	Als de verblijven, de voer- en de waterbakken van de honden niet dagelijks schoongemaakt worden.	- gezondheidsaantasting

Lichaamstaal van de hond

Grof gezien kan er de volgende indeling worden gemaakt bij de lichaamstaal van de hond: neutraal, vriendelijk, angstig, imponerend en dreigend. In de meeste situaties is het gewenst dat de hond zich neutraal of vriendelijk gedraagt en dit is ook vaak een teken van een goed welzijn van de hond. Echter verschilt de betekenis van het gedrag per situatie en kan een bepaald gedrag door een aantal verschillende oorzaken getriggerd worden. Afhankelijk aan welke oorzaak het gedrag te gronde ligt en afhankelijk van de situatie kan een gedrag dus gewenst of niet gewenst zijn en kan het gedrag naar een goed of naar een beperkt welzijn van de hond verwijzen. Daarom worden de gedragingen in de volgende alinea's duidelijk beschreven en wordt de betekenis van elk gedrag contextueel toegelicht. Er kan nooit sprake zijn van 'goed' of 'slecht' gedrag. Een gedrag is altijd adequaat of niet adequaat ten opzichte van de betreffende situatie. Omdat bij honden die niet goed gesocialiseerd zijn als puppy de communicatievaardigheden beperkt zijn en de lichaamstaal vaak gestoord is, is de methode voor het meten van welzijn bij deze groep van honden niet betrouwbaar. Omdat deze honden vaak problemen hebben om in een groep met andere honden kalm en ontspannen te blijven, vaak moeite hebben om met andere honden te communiceren en vaak probleemgedrag laten zien dat moeilijk af te leren is, is het over het algemeen niet verstandig om niet gesocialiseerde honden in het project op te nemen (Ohl, 2011).

Tabel b) Lichaamstaal van de hond (ASPCA, 2013; Beetz, 2012; Gaus, 2013; Ohl, 2011; Veldt-van der Wal, 2011)

Lichaamstaal	Situatie	Betekenis
Gedrag		
Onrustig heen en weer lopen	Af en toe in drukke of andere situaties, anders dan de behoefte zich te ontlasten: Vaak of constant in rustige situaties:	Indicatie voor situatieafhankelijke, acute stress, kalmerend signaal. Indicatie voor chronische stress.
Hijgen	Verbonden met lichamelijke inspanning: In een rustige situatie:	Natuurlijke gevolgen van fysieke activiteit. Indicatie voor stress, kalmerend signaal.
Gapen	Tijdens de rustperiode: Buiten de rustperiode:	Natuurlijke fysiologie. Indicatie voor stress, kalmerend signaal.
Tongelen (met de tong de eigen mondhoeken likken)	Verbonden met likken van het lichaam van de hond zelf of van een soortgenoot: Buiten deze context:	Indicatie voor basale onzekerheid of angst. Indicatie voor stress, kalmerend signaal.
Optillen van een voorpoot	In alle situaties:	Indicatie voor stress, kalmerend signaal of indicatie op verwonding of letsel.
Onderdanigheid en erkenning van dominantie (likken van de mondhoeken van een sociale partner)	Tegenover een dominante partner: In ontspannen situaties:	Positief sociaal signaal. Indicatie voor basale onzekerheid of angst.
Speelsignalen: stampen, laten zakken van de voorste lichaamshelft, huppen, kopschudden	In alle situaties:	Indicatie voor positief welzijn.
Duwen, dringen of de poot op de rug van de tegenstander leggen	In alle situaties:	Imponerend gedrag.
Lozen van kleine hoeveelheden urine	Als reactie op een bedreiging of imponerend gedrag van een dominante partner: Bij de begroeting van een sociale partner:	Indicatie voor angst, stress, opwinding. Positieve opwinding (vreugde).
Oren naar achteren leggen, tanden laten zien of aanstaren	In alle situaties:	Dreigen, bereidheid tot aanval.
Bijten	In alle situaties:	Aanval.
Staart zwaaien (intensief heen en weer of in cirkels)	Bij het contact met een sociale partner: Bij het contact met een dominante partner:	Genegenheid, begroeting, positieve opwinding. Opwinding, bereidheid tot aanval.

Staart laag of tussen de benen	Tegenover een dominante of imponerende partner of een bedreigende situatie: In een prikkelarme omgeving of tegenover een onderdanige partner:	Indicatie voor angst, nervositeit of onzekerheid. Indicatie voor basale angst, nervositeit of onzekerheid.
Houding		
<u>Alert</u> (afb. a): het gewicht is gelijkmatig verdeeld, de hoofd is hoog, de oren zijn opgericht, de ogen zijn op een punt gericht en de staart is ontspannen en beweegt weinig of niet.	Als de mens de aandacht van de hond vraagt: In een rustige, prikkelarme situatie:	Positief signaal. Indicatie voor verveling en niet-uitgelatenheid.
<u>Enthousiasme</u> (afb. b): het gewicht ligt meer op de voorhand, de spieren van het lichaam zijn wel gespannen en trillen eventueel, het gezicht en de mond zijn ontspannen, de oren zijn opgericht en eventueel blaft de hond.	Verbonden met speelsignalen, contact tot een sociale partner of trainingshulpmiddelen: In een rustige, prikkelarme situatie:	Positief signaal. Indicatie voor verveling, niet-uitgelatenheid of hyperactiviteit.
<u>Opwindend</u> (afb. c): de spieren zijn gespannen, de hoofd is hoog, de oren zijn opgericht, het gewicht ligt centraal of op de voorhand, de staart is hoog en beweegt weinig of niet.	Bij reuen, in aanwezigheid van (de geur van) een loopse teef: Buiten de seksuele context:	Natuurlijke gevolgen voortplantingsdrang. Neiging tot dominant en imponerend gedrag.
<u>Neutraal</u> : het gewicht is gelijkmatig verdeeld, de mond, de ogen, de staart en de spieren zijn ontspannen (ook in beweging en spel).	Als er weinig positieve of negatieve prikkels zijn: Bij positieve benadering door mens of hond:	Adequaat gedrag. Indicatie voor ontbrekende positieve sociale binding of gezondheidsproblemen.
<u>Onderdanig ('actieve onderwerping')</u> (afb. d): de hond maakt zich klein en probeert eventueel de mondhoeken van de dominante partner te likken, de oren liggen in de nek of zijn naar achteren gedraaid en de hond toont zijn meest gevoelige lichaamsdelen (keel, buik).	Tegenover een dominante partner: In ontspannen situaties:	Positief sociaal signaal. Indicatie voor basale onzekerheid of angst.
<u>Angstig (kalmerend)</u> (afb. e): de hond laat kalmerende signalen zien, zoals tongelen, hijgen of gapen, de hond maakt zich zo klein mogelijk, de staart wordt erg laag gehouden of is ingeklemd tussen de benen en het gewicht ligt vooral op de achterhand.	Als reactie op een bedreiging of op het imponerend gedrag van een dominante sociale partner: Als reactie op een positieve benadering door hond of mens:	Aankondiging van verdediging (kan overgaan naar defensief dreigen). Indicatie voor basale angst, chronische stress of ernstige gezondheidsproblemen.
<u>Angstig-defensief ofwel defensief dreigend</u> (afb. f, g, h en i): de hond maakt zich klein, het gewicht ligt op de achterhand, de oren zijn teruggedraaid, de staart is ingeklemd en de mondhoeken zijn ingetrokken.	Als reactie op een ernstige bedreiging: Als reactie op imponerend gedrag van een dominante sociale partner: Als reactie op een positieve benadering door hond of mens:	Aankondiging van verdediging of aanval (kan weer overgaan naar kalmerend). Indicatie voor basale agressie of ontbrekend positieve sociale binding. Indicatie voor basale angst, chronische stress of ernstige gezondheidsproblemen.

<u>Dominantie of imponeren</u> (afb. k): de hond maakt zich groot, de spieren van lichaam en gezicht zijn duidelijk gespannen, hoofd en nek zijn hoger dan de schouders, de oren zijn opgericht, de staart is hoog of redelijk recht en beweegt niet of weinig. <u>Dreigen</u> (afb. j en l): een agressieve hond lijkt erg op een opgewonden of op een dominante hond, dus hij maakt zich groot, alle spieren zijn gespannen, de staart is bijna recht en beweegt niet of nauwelijks, het kan wel lijken alsof de hond zachtjes met de staart zwaait, maar zijn hele expressie lijkt gespannen en de hond laat andere agressieve signalen zien of horen, zoals grommen, tanden laten zien of een opgezette vacht in de nek.	Verbonden met dominant gedrag van een onderdanige of gelijkwaardige partner: Tegenover een sociale partner: Als de hond zich superieur voelt: In alle andere situaties:	Tonen van gelijkwaardigheid of dominantie over de tegenstander om ernstige gevechten te voorkomen. Uitdaging. Bereidheid tot aanval. Indicatie voor acute of basale angst of agressie.
Geluiden		
Brommen	In alle situaties:	Imponerend gedrag, dreiging.
Piepen	Bij de begroeting van een sociale partner: Buiten deze context:	Positief sociaal signaal. Onzekerheid, angst of pijn.
Janken (hard en doordringend)	In alle situaties:	Stress, angst, onzekerheid.
Huilen	Bij visueel of auditief contact met soortgenoten: Bij isolatie van soortgenoten en sociale partners:	Sociale communicatie. Indicatie voor eenzaamheid (stress, verveling).
Grommen	Verbonden met speelsignalen: Buiten speelcontext:	Uitnodiging tot spelen. Dreiging of waarschuwing.
Zuchten	In alle situaties:	Indicatie voor ontspanning.
Klappertanden	Bij een acute bedreiging: In rustige situaties:	(Angstig-defensieve) dreiging. Angst, stress, onzekerheid.
Blaffen	Verbonden met spelsignalen: Buiten speelcontext: Gemengd met janken:	Uitnodiging tot spelen. Dreigen, waarschuwing. Opwinding, stress, onzekerheid, kalmerend signaal.

Alle spieren zijn ontspannen, de hond oogt ontspannen en vriendelijk, eventueel afwachtend, de ogen zijn ontspannen en kijken vriendelijk. Daarnaast is het lichaamsgewicht van de hond gelijkmatig over de vier poten verdeeld, het hoofd is hoog, de oren zijn opgericht, de ogen zijn op een punt gericht en de staart is ontspannen.

Afbeelding a) Neutraal, vriendelijk, alert (ASPCA, 2013)

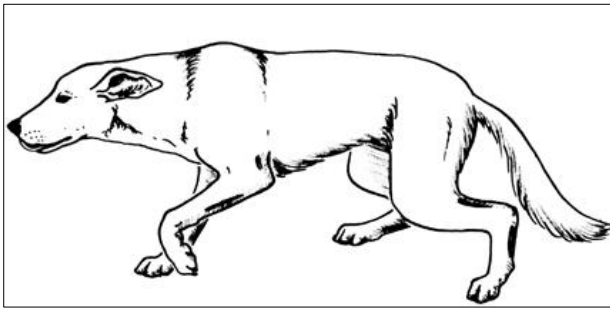
Het gewicht ligt meer op de voorhand, om snel naar voren te kunnen springen of rennen, vaak is een poot licht opgetild. De spieren van het lichaam zijn gespannen en trillen eventueel zachtjes. Het gezicht en de mond zijn redelijk ontspannen, de oren zijn opgericht, de ogen fixeren een bepaald punt en eventueel blaft de hond.

Afbeelding b) Enthousiasme (ASPCA, 2013)

De spieren zijn gespannen, de hoofd is hoog, de oren zijn opgericht, het gewicht ligt centraal of op de voorhand, de staart is hoog en beweegt weinig of niet.

Afbeelding c) Opwindning (ASPCA, 2013)

De hond maakt zich klein en probeert eventueel de mondhoeken van de dominante partner te likken, de oren liggen in de nek of zijn naar achteren gedraaid en de hond toont zijn meest gevoelige lichaamsdelen (keel, buik).

Afbeelding d) Actieve onderwerping of onderdanigheid (Ohl, 2011)

Afbeelding e) Angstig kalmerend (ASPCA, 2013)

De hond laat kalmerende signalen zien, zoals tongelen (midden), hijgen of gapen (rechts), de hond maakt zich zo klein mogelijk, de staart wordt erg laag gehouden of is ingeklemd tussen de benen (links) en het gewicht ligt vooral op de achterhand, om sneller terug te kunnen wijken en te vluchten.

Afbeelding f) Angstig defensief (Ohl, 2011)

Afbeelding g) Angstig defensief 2 (ASPCA, 2013)

De hond maakt zich kleiner en legt het gewicht geheel op de achterhand, om sneller terug te kunnen wijken en te vluchten, de oren zijn sterk teruggedraaid, de mondhoeken zijn zichtbaar en gromt waarschijnlijk.

Afbeelding h) Defensieve agressie 1 (ASPCA, 2013)

Afbeelding i) Defensieve agressie 2 (ASPCA, 2013)

De hond maakt zich kleiner en legt het gewicht geheel op de achterhand, om sneller te kunnen vluchten. De staart is tussen de benen ingeklemd, de oren zijn sterk teruggedraaid, de mondhoeken zijn ingetrokken en de hond laat zijn tanden zien en gromt waarschijnlijk.

Een agressieve hond lijkt erg op een opgewonden of op een dominante hond, dus hij maakt zich groot, alle spieren zijn gespannen, de staart is bijna recht en beweegt niet of nauwelijks, het kan wel lijken alsof de hond zachtjes met de staart zwaait, maar zijn hele expressie lijkt gespannen en de hond laat andere agressieve signalen zien of horen, zoals grommen, tanden laten zien of een opgezette vacht in de nek.

Afbeelding j) Dreigen (ASPCA, 2013)

De hond maakt zich groot, de spieren van lichaam en gezicht zijn duidelijk gespannen, hoofd en nek zijn hoger dan de schouders, de oren zijn opgericht, de staart is hoog of redelijk recht en beweegt niet of weinig.

Afbeelding k) Dominantie, imponeren (ASPCA, 2013)

Afbeelding l) Offensieve agressie (ASPCA, 2013)

Een agressieve hond lijkt erg op een opgewonden of op een dominante hond, dus hij maakt zich groot, alle spieren zijn gespannen, de staart is bijna recht en beweegt niet of nauwelijks, het kan wel lijken alsof de hond zachtjes met de staart zwaait, maar zijn hele expressie lijkt gespannen en de hond laat andere agressieve signalen zien of horen, zoals grommen, tanden laten zien of een opgezette vacht in de nek.

Bijlage XII. Checklist welzijn controles

(ASPCA, 213; Baxter, 2010; Beetz, 2012; Fogle, 2007; Ohl, 2011; Volhard, 2005)

Naam hond:

Datum:

Ingevuld door:

De checklist bestaat uit twee delen, deel 1 gaat over de gezondheid en deel 2 over het psychische welzijn van de hond. De lijst dient wekelijks voor alle aanwezige honden naar waarheid ingevuld te worden. Omcirkel daarvoor per stelling het antwoord dat van toepassing is op de te controleren hond en voer vervolgens de betreffende handeling uit. De controles en de handelingen mogen ook van de deelnemers uitgevoerd worden, onder toezicht van de vakbekwame dierversorger.

Deel 1: Gezondheid

Onderwerpen en stellingen	Antwoord	Handeling
Vacht en huid		
Structuur, dichte en lengte van het vacht passen bij de ras.	ja nee	Geen directe actie vereist. Controleren op en eventueel behandelen tegen stress, parasieten en gezondheidsproblemen.
Het vacht voelt zich dunner en ruwer aan t.o.v. de vorige check.	ja nee	Controleren op en eventueel behandelen tegen stress, parasieten en gezondheidsproblemen. Geen directe actie vereist.
De hond krabt zich, er zitten parasieten op het vacht of op de huid of er zitten korstjes of bobbeltjes op de huid.	ja nee	Hond en omgeving behandelen tegen parasieten. Geen directe actie vereist.
De hond verliest zichtbaar vacht, zodat er kale plekken ontstaan.	ja nee	Directe controle en behandeling door een dierenarts. Geen directe actie vereist.
Er zijn huidschilfers zichtbaar als ik de hond door zijn vacht aai.	ja nee	Hond wassen met een antibacteriële shampoo. Geen actie vereist.
Als ik de huid optil en weer loslaat trekt de huid zich direct weer terug.	ja nee	Geen actie vereist. Directe controle en behandeling door een dierenarts.
Poten en nagels		
De nagels hebben een scherpe punt, zijn erg lang en/of gebogen.	ja nee	Nagels knippen. Geen actie vereist.
Er zitten stenen of ander klein spul tussen de voetballen.	ja nee	Verwijderen van de storende dingen. Geen actie vereist.
Ogen		
De ogen zijn wijd geopend en helder en de pupillen zijn groot.	ja nee	Geen actie vereist. Directe controle en behandeling door een dierenarts
De ogen scheiden een substraat of vloeistof af ...	weinig doorzichtige vloeistof veel doorzichtige vloeistof, traansporen of wit substraat	Schoonmaken met antibacteriële vloeistof (kamillethee). Schoonmaken met antibacteriële vloeistof en directe controle door een dierenarts.
De ogen zijn symmetrisch en kijken recht vooruit.	ja nee	Geen actie vereist. Directe controle en behandeling door een dierenarts.
Mond		
De tong en het tandvlees hebben een roze kleur (eventueel met pigmentvlekken).	ja nee	Geen directe actie vereist. Directe controle en behandeling door een dierenarts.
De tanden zijn schoon en wit of licht geel van kleur.	ja nee	Geen directe actie vereist. Voedsel en beloningen controleren op aanwezigheid van suiker en ze desnoods verwijderen; eventueel controle en behandeling door een dierenarts.
Neus		

De neus scheidt een substraat of een vloeistof af ...	weinig doorzichtig substraat veel doorzichtig substraat of geel substraat	Geen directe actie vereist. Directe controle en behandeling door een dierenarts.
De huid aan de neus is ...	zacht en vochtig ruw en droog wond of gebarsten	Geen actie vereist. Controleren op stress of gezondheidsproblemen en eventueel behandeling door een dierenarts. Behandeling met antibacteriële wondzalf.
Oren		
De gehoorgang is schoon.	ja nee	Geen actie vereist. Oren schoonmaken met anti-parasitaire vloeistof.
De hond krabt zich aan de oren.	vaak niet of weinig	Oren schoonmaken met anti-parasitaire vloeistof. Geen directe actie vereist.
Er zitten vers of gedroogd bloed of korstjes in of aan de oren.	veel weinig niet	Controle en behandeling door een dierenarts. Behandeling met antibacteriële wondzalf. Geen actie vereist.
De gehoorgang ruikt vies.	ja nee	Directe controle en behandeling door een dierenarts. Geen actie vereist.
De hond schud met de kop of piept als ik zijn oren aanraak of er lichte druk op uitoefen.	ja nee	Directe controle en behandeling door een dierenarts. Geen actie vereist.
De hond reageert niet of laat als ik in de handen klap.	wel niet of laat	Geen actie vereist. Controle en behandeling door een dierenarts.
Anatomie en inwendige organen		
De hond loopt mank.	ja nee	Directe controle en behandeling door een dierenarts. Geen actie vereist.
Als ik de hond met zachte druk over zijn hele lijf aai, dan ...	maakt hij geen geluid piept hij jankt hij	Geen actie vereist. Directe controle en behandeling door de vakbekwame dierversorger. Directe controle en behandeling door een dierenarts.
Ik aai de hond met zachte druk en voel zwellingen in of onder de huid.	ja nee	Directe controle en behandeling door een dierenarts. Geen actie vereist.
Als ik de poten van de hond optil en zachte druk op zijn poten en benen uitoefen, dan ...	maakt hij geen geluid piept of jankt hij of trekt de poot terug	Geen actie vereist. Directe controle en behandeling door een dierenarts.
Lichaamsconditie		
<u>Uitgemergeld:</u> uitstekende ribben, geen vetlaag over de ribben, sterk ingevallen buik, staartwortelbot direct onder het vacht voelbaar, geen vet voelbaar in de buikstreek.	ja nee	Langzamerhand de dagelijkse hoeveelheid voer opbouwen en de samenstelling aanpassen m.b.t. meer vet en eiwitten. Geen actie vereist.
<u>Dun:</u> minimale vetlaag over de ribben, ribben makkelijk voelbaar, duidelijk taille, staartwortelbot voelbaar onder een dunne laag weefsel onder het vacht, nauwelijks vet voelbaar in de buikstreek.	ja nee	Hoeveelheid voer voorlopig vergroten en samenstelling aanpassen m.b.t. meer vet en eiwitten. Geen actie vereist.
<u>Ideaal:</u> ribben voelbaar onder een dunne vetlaag, wel zichtbare taille, staartwortelblok ietsje voelbaar onder een dunne vetlaag, weinig vet voelbaar in de buikstreek.	ja nee	Geen actie vereist. Hoeveelheid en samenstelling van het voer aanpassen.
<u>Te dik:</u> ribben nauwelijks voelbaar, aangeduide taille, staartwortelbot ligt onder matige vetlaag, matige vetlaag aan de nek, duidelijk vet in de buikstreek.	ja	Dagelijkse hoeveelheid voer beperken, voer met lage vetgehalte voeren, geen voer als beloning gebruiken, vaker met de hond wandelen of spelen.

	nee	Geen actie vereist.
Adipeus: ribben niet voelbaar, geen taille, uitgezette buik, staartwortelbot nauwelijks voelbaar onder dikke vetlaag, dikke vetlaag aan de nek, veel vet in de buikstreek.	ja nee	Dagelijkse hoeveelheid voer streng beperken en minder vet- en eiwitrijk voedsel geven, nooit voer als beloning gebruiken en dagelijks ½ uur langer met de hond wandelen of spelen. Geen actie vereist.
Fysiologisch functioneren		
De hond urineert en ontlast zich dagelijks.	ja nee	Geen actie vereist. Controleren of de hond dagelijks voldoende eet en drinkt, eventueel controle en behandeling door een dierenarts.
De hond eet dagelijks een voor zijn leeftijd bestemde hoeveelheid gezond voer.	ja nee	Geen actie vereist. Houdbaarheid van het voer controleren, ander voer uitproberen, controleren op stress of gezondheidsproblemen en eventueel controle en behandeling door een dierenarts.
De hond neemt dagelijks ... water op.	in een gewone mate buitengewoon veel of nauwelijks	Geen actie vereist. Controle en behandeling door een dierenarts.

Deel 2: Psychisch welzijn

Onderwerpen en stellingen	Antwoord	Handeling
Opwinding		
De hond toont gedrag dat verbonden is aan opwinding ...	op het moment van de controle tijdens of in afwachting van contact met soortgenoten of mensen in prikkelarme situaties of als de hond alleen is	Direct met de hond wandelen of trainen. Leiding geven, duidelijk begrenzen, desnoods voorlopig afscheiden van soortgenoten, oefenen sociale vaardigheden. Meerdere keren per dag met de hond werken, hem niet alleen laten, de omgeving verrijken en hem bij zo veel mogelijk activiteiten betrekken; desnoods de hond uit het programma halen.
De hond toont speelsignalen of enthousiasme ...	op het moment van de controle tijdens of in afwachting van contact met soortgenoten of mensen in prikkelarme situaties of als de hond alleen is	Direct met de hond wandelen of trainen. De hond laten spelen met andere honden of de hond met speelgoed bezig houden. Meerdere keren per dag met de hond werken, hem niet alleen laten, de omgeving verrijken en hem bij zo veel mogelijk activiteiten betrekken.
Lichte acute stress		
De hond toont kalmerend gedrag ...	in drukke situaties of na uitgelaten spel of beweging tegenover een dominante partner	De hond laten rusten. Mate van imponerend gedrag van de dominante partner beperken, eventueel honden scheiden.
De hond is onderwerpt zich actief ...	tegenover mensen tegenover onderdanige sociale partners	Geen dominant gedrag tonen tegenover de hond. De hond uit het programma halen.
Heftige acute stress, angst of chronische stress		
De hond toont kalmerend gedrag ...	in prikkelarme situaties of als de hond alleen is tegenover onderdanige sociale partners	Meerdere keren per dag met de hond werken, hem niet alleen laten, de omgeving verrijken en hem bij zo veel mogelijk activiteiten betrekken; desnoods de hond uit het programma halen. De hond uit het programma halen.
De hond trilt ...	verbonden aan slechte weeromstandigheden (natte,	Bescherming bieden tegen de omstandigheden, de hond een

	kou) buiten deze context	warmer en droge rustplek bieden. De hond uit het programma halen.
Sociale vaardigheden		
De hond toont dominant imponerend gedrag ...	tegenover mensen tegenover een dominante partner heel vaak of altijd tegenover onderdanige sociale partners	Negeren, dominant wezen, duidelijk begrenzen en leiding geven, belonen als de hond zich onderwerpt. De honden de rangorde laten bepalen en daarna controleren op letsel en eventueel behandelen. Sociale vaardigheden oefenen en voorlopig scheiden van andere honden; desnoods uit het programma halen.
De hond reageert neutraal op ...	positieve benadering door de mens of een soortgenoot imponerende of dreigende benadering door een sociale partner	Sociale vaardigheden oefenen, controle op gezondheidsproblemen; bij regelmaat de hond uit het programma halen. Sociale vaardigheden oefenen, beschermen tegen soortgenoten, controle op gezondheidsproblemen; bij regelmaat de hond uit het programma halen.
Agressie		
De hond neemt een dreigende houding in en laat dreigend gedrag zien ...	tegenover bepaalde soortgenoten tegenover mensen	De betreffende honden de rangorde laten vastleggen; als hij dan nog dreigt, wordt hij uit het programma gehaald. De hond uit het programma halen.

Bijlage XIII. Rosenberg's schaal voor de beoordeling van het zelfrespect

(Rosenberg's Self-esteem (RSE) Scale) (Richardson-Taylor, 2001; Rosenberg, 1979)

U kunt aangeven in hoeverre u het eens bent met de volgende stellingen door de juiste optie bij elke stelling te omcirkelen.

- 1 = helemaal eens
2 = eens
3 = oneens
4 = helemaal oneens

In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?

1. Over het algemeen ben ik tevreden met mezelf.

1 2 3 4

2. Ik denk wel eens van mezelf dat ik niets waard ben.*

1 2 3 4

3. Ik vind dat ik talrijke positieve eigenschappen heb.

1 2 3 4

4. Ik kan dingen net zo goed doen als de meeste andere mensen.

1 2 3 4

5. Ik voel me alsof ik niet veel heb waar ik trots op kan zijn.*

1 2 3 4

6. Zeker voel ik me somwijlen nutteloos.*

1 2 3 4

7. Ik vind dat ik een waardevolle persoon ben, ten minste net zo waardevol als anderen.

1 2 3 4

8. Ik zou graag meer zelfrespect willen hebben.*

1 2 3 4

9. Al met al ben ik genegen mezelf als mislukking waar te nemen.*

1 2 3 4

10. Ik neem een positieve houding aan tegenover mezelf.

1 2 3 4

Bijlage XIV. De CES schaal voor het meten van depressie

(Center for Epidemiologic Studies-Depression (CES-D) Scale) (Richardson-Taylor, 2001; Radloff, 1977)

Onderstaande stellingen geven aan hoe u zich zou kunnen voelen of gedragen. U kunt per stelling aangeven hoe vaak u zich tijdens de afgelopen week zo heeft gevoeld of gedragen door de juiste nummer op te schrijven in de vrije ruimte achter de stelling.

- 1 = zelden of nooit (minder dan 1 dag)
- 2 = soms (1 - 2 dagen)
- 3 = vaker (3 - 4 dagen)
- 4 = meestal of altijd (5 - 7 dagen)

Tijdens de afgelopen week...:

1. Stoorde ik me aan dingen waar ik me normaal gesproken niet aan stoort. _____
2. Had ik geen zin om te eten; had ik weinig trek. _____
3. Kon ik niets doen tegen mijn verdriet, niet een smet de hulp van mijn familie of vrienden. _____
4. Voelde ik dat ik net zo goed en waardevol ben als andere mensen. _____ *
5. Had ik moeite om me te concentreren op dat waarmee ik bezig was. _____
6. Voelde ik me depressief. _____
7. Voelde ik dat alles wat ik deed grote inspanning kostte. _____
8. Voelde ik me voor verwachting van de toekomst. _____ *
9. Dacht ik dat mijn leven een mislukking was. _____
10. Was ik angstig. _____
11. Had ik een rusteloze slaap. _____
12. Was ik blij. _____ *
13. Praatte ik minder dan normaal gesproken. _____
14. Voelde ik me eenzaam. _____
15. Waren de mensen onvriendelijk. _____
16. Genoot ik van het leven. _____ *
17. Had ik huilbuien. _____
18. Voelde ik me triest. _____
19. Voelde ik dat de mensen mij niet mochten. _____
20. Kon ik helemaal niet losbranden. _____

Bijlage XV. De schaal voor het meten van eenzaamheid van de UCLA

(UCLA Loneliness Scale) (Richardson-Taylor, 2001; Russell, 1996)

Wilt u alstublieft bij onderstaande vragen aangeven hoe vaak u zich normaal gesproken zo voelt door de juiste nummer op te schrijven in de vrije ruimte achter de vraag?

1 = nooit 2 = zelden 3 = soms 4 = altijd

1. Hoe vaak voelt u zich in overeenkomst met de mensen om u heen? _____ *
2. Hoe vaak voelt u dat u sociaal contact mist? _____
3. Hoe vaak voelt u zich alsof er niemand is die u steun kan bieden? _____
4. Hoe vaak voelt u zich eenzaam? _____
5. Hoe vaak voelt u dat u deel uitmaakt van een groep of van vrienden? _____ *
6. Hoe vaak voelt u dat u veel gemeen heeft met de mensen om u heen? _____
7. Hoe vaak voelt u zich alsof u geen diepe relatie meer heeft tot een andere persoon? _____
8. Hoe vaak voelt u dat uw interesses en ideeën niet gedeeld worden door de mensen om u heen? _____
9. Hoe vaak voelt u zich op contact en vriendelijk gesteld? _____ *
10. Hoe vaak voelt u dat u andere mensen goed kent en aan ze hecht? _____ *
11. Hoe vaak voelt u zich geëxcludeerd? _____
12. Hoe vaak voelt u zich alsof uw interpersoonlijke relaties niet significant en betekenisvol zijn? _____
13. Hoe vaak voelt u zich alsof niemand u goed kent? _____
14. Hoe vaak voelt u zich van anderen geïsoleerd? _____
15. Hoe vaak voelt u dat u kameraadschap kunt vinden als u dat wilt? _____ *
16. Hoe vaak voelt u dat er mensen zijn die u echt begrijpen? _____ *
17. Hoe vaak voelt u zich schuw? _____
18. Hoe vaak voelt u dat er mensen om u heen zijn, maar niet bij u? _____
19. Hoe vaak voelt u dat er mensen die met wie u kunt praten? _____ *
20. Hoe vaak voelt u dat er mensen zijn die u om hulp en steun kunt vragen? _____ *

Bijlage XVI. De schaal voor het meten van zelfvertrouwen en interpersoonlijke controle

(Spheres of Control (SOC) Battery) (Richardson-Taylor, 2001; Paulhus, 1983)

U kunt aangeven in hoeverre u het eens bent met de volgende stellingen door de juiste optie bij elke stelling te omcirkelen.

7	6	5	4	3	2	1
Oneens			Neutraal			Eens

Sub-schaal 1: Zelfvertrouwen

1. Als ik krijg wat ik wil krijg ik dat normaal gesproken omdat ik er hard voor heb gewerkt. *

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

2. Als ik plannen maak ben ik bijna zeker dat ze werken. *

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

3. Ik geef spellen waarbij je moet gokken meer de voorkeur dan spellen die puur vaardigheden vereisen.

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

4. Ik kan bijna alles leren als ik me er echt op concentreer. *

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

5. Mijn beste prestaties heb ik te danken aan inzet, hard werk en intelligentie. *

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

6. Normaal gesproken maak ik geen plannen omdat ik het moeilijk vind doorgaans volgens die plannen te werken.

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

7. Concurrentie en wedstrijd bevorderen de competentie. *

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

8. De omvang van persoonlijke prestaties is vaak afhankelijk van toeval.

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

9. Bij elke soort van toetsing of wedstrijd wil ik weten hoe ik presteer in vergelijking met alle anderen. *

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

10. Ondanks mijn sterke inspanningen heb ik maar weinig prestaties geleverd die de moeite waard zijn.

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

Sub-schaal 2: Interpersoonlijke Controle

1. Zelfs als ik optimistisch naar de meest dingen uitkijk, mis ik blijkbaar nog steeds het vermogen mijn interpersoonlijke situaties te controleren.

7 6 5 4 3 2 1

2. Ik heb geen moeite om vrienden te vinden en te houden. *

7 6 5 4 3 2 1

3. Ik kan niet goed de leiding overnemen in een gesprek met meerdere personen.

7 6 5 4 3 2 1

4. Ik kan wel een diepe persoonlijke relatie ontwikkelen tot iemand die ik seksueel aantrekkelijk vind. *

7 6 5 4 3 2 1

5. Als ik geïnterviewd wordt lukt het mij normaal gesproken over de onderwerpen te spreken die ik graag wil bespreken en de onderwerpen te vermijden die ik niet wil bespreken. *

7 6 5 4 3 2 1

6. Als ik hulp nodig heb bij de uitvoer van mijn plannen is het vaak moeilijk iemand te vinden die me wil helpen.

7 6 5 4 3 2 1

7. Als ik met iemand af wil spreken dan kan ik dat zelf wel regelen. *

7 6 5 4 3 2 1

8. Ik vind het vaak moeilijk om anderen mijn mening duidelijk te maken.

7 6 5 4 3 2 1

9. Als ik probeer een geschil tot bedaren te brengen dan maak ik het daardoor meestal nog erger.

7 6 5 4 3 2 1

10. Ik vind het makkelijk een belangrijk deel te plannen in de meeste groepssituaties. *

7 6 5 4 3 2 1

Bijlage XVII. Status Inventarisatie in de Penitentiaire Inrichting

(Correctional Environment Status Inventory (CESI)) (Richardson-Taylor, 2001)

Inrichting: _____

Afdeling/gebouw: _____

Datum(dd/mm/jj): ____/____/____

De voorliggende vragenlijst maakt deel uit van de routine evaluatie van deze inrichting. De vragenlijst houdt stellingen in die betrekking hebben tot uw afdeling/gebouw, het personeel van de inrichting en uzelf. Wilt u alstublieft te tijd nemen om de vragenlijst zo volledig mogelijk in te vullen? Het is niet nodig om uw naam op het formulier te zetten, dit is namelijk een anonieme vragenlijst. Alvast bedankt voor uw medewerking!

Als u klaar bent met het invullen van de vragenlijst, plaatst u het ingevulde formulier dan in de bijgevoegde envelop, maakt u de envelop dicht en geeft u de envelop aan iemand van het gevangenis personeel. Zorgt u alstublieft voor dat u de vragenlijst uiterlijk binnen vijf dagen retourneert.

(A) Bent u:
man / vrouw

(C) Hoe lang is uw actuele gevangenisstraf?
2 - 4 jaren / vier jaren of langer

(B) Hoe oud bent u? _____
Yes / No

(D) Bent u al een keer in een gevangenis geweest?

De volgende stellingen geven een beschrijving van dingen en manieren die u tegen kunt komen op uw afdeling. Andere stellingen beschrijven hoe u zich kunt voelen en wat u kunt denken. Achter elke stelling staan de nummers 1 t/m 5. Als u de stelling leest kunt u een nummer van 1 t/m 5 cirkelen.

Cirkel 1 als dat wat in de stelling beschreven wordt nooit gebeurt

Cirkel 2 als het af en toe gebeurt

Cirkel 3 als het soms vaker gebeurt

Cirkel 4 als het vaak gebeurt

Cirkel 5 als het altijd gebeurt

Omcirkel geen nummer als u niet helemaal zeker bent wat de stelling betekent of als de stelling niet van toepassing is op u of uw afdeling. Omcirkel niet meer dan een nummer per stelling.

Stelling	Antwoord				
1. Het gevangenispersoneel negeert mij.*	1	2	3	4	5
2. Het gevangenispersoneel neemt de uitspraken van de gevangenen mee in hun overleggen en beslissingen betreffende dingen die op de afdeling gebeuren.	1	2	3	4	5
3. Het gevangenispersoneel laat de gevangenen wachten voor afspraken.*	1	2	3	4	5
4. Het gevangenispersoneel gaat in op de suggesties van de gevangenen.	1	2	3	4	5
5. Het gevangenispersoneel vraagt de gevangenen om excuus als er iets fout is gegaan.	1	2	3	4	5
6. Als er meningsverschillen zijn bij het gevangenispersoneel worden deze opgelost.	1	2	3	4	5
7. Als ik oneerlijk behandeld wordt door het gevangenispersoneel dan vindt er wel een eerlijke hoorzitting plaats.	1	2	3	4	5
8. Het gevangenispersoneel verandert vaak van mening als het daarom gaat wat onze taken zijn en wat wij zullen doen.*	1	2	3	4	5
9. Het gevangenispersoneel helpt de gevangenen om geschillen te beslechten.	1	2	3	4	5
10. Als het programma van een gevangene verandert legt het personeel uit waarom.	1	2	3	4	5

11. Het gevangenispersoneel stijft me om nieuwe methodes te proberen als ik iets doe.	1	2	3	4	5
12. Het gevangenispersoneel en de gevangenen communiceren open over wat ze van elkaar vinden en hoe ze zich in elkaars aanwezigheid voelen.	1	2	3	4	5
13. Voordat het gevangenispersoneel iemand een vermaning uitspreekt proberen ze eerst te achterhalen wat er is gebeurd.	1	2	3	4	5
14. De oudere gevangenen ondersteunen de begeleiding van de jongere gevangenen.	1	2	3	4	5
15. Meetings en afspraken beginnen op tijd.	1	2	3	4	5
16. Het gevangenispersoneel laat me weten als ze vinden dat ik iets goed heb gedaan.	1	2	3	4	5
17. Het gevangenispersoneel toont aandacht en attentie voor de gevangenen.	1	2	3	4	5
18. Het gevangenispersoneel kan goed met elkaar overweg.	1	2	3	4	5
19. Sommige gevangenen op deze afdeling zijn erg beledigend tegen elkaar.*	1	2	3	4	5
20. Ik spreek respectvol tegen het gevangenispersoneel.	1	2	3	4	5
21. Op deze afdeling is het conform zijn mening te uiten.	1	2	3	4	5
22. Gevangenen kunnen zich vrij uiten als ze het niet eens zijn met het personeel.	1	2	3	4	5
23. Het gevangenispersoneel is met elkaar eens over welk gedrag acceptabel is.	1	2	3	4	5
24. Ik voel me vrij om aan het gevangenispersoneel te vertellen hoe ik me voel.	1	2	3	4	5
25. Ik verberg mijn echte gevoelens voor de andere gevangenen.*	1	2	3	4	5
26. Gevangenen op de afdeling insulteren elkaar.*	1	2	3	4	5
27. Ik vind het prettig als het gevangenispersoneel aan onze activiteiten deelneemt.	1	2	3	4	5
28. Ik voel me zeker als ik andere gevangenen met iets confronteer wat ze beter niet moeten doen.	1	2	3	4	5
29. Ik probeer andere gevangenen op de afdeling te helpen met hun problemen om te gaan.	1	2	3	4	5
30. Als gevangenen in de problemen komen zijn de redenen daarvoor vast duidelijk.	1	2	3	4	5
31. Het gevangenispersoneel werkt samen als een team.	1	2	3	4	5
32. De afdeling is goed georganiseerd.	1	2	3	4	5
33. Als een gevangene niet regulier wil douchen gaan de andere gevangenen daar goed mee om.	1	2	3	4	5
34. Het gevangenispersoneel helpt mij om met mijn driften om te gaan.	1	2	3	4	5
35. Het gevangenispersoneel animeert de gevangenen over hun doelen na te denken.	1	2	3	4	5
36. De afdeling is schoon.	1	2	3	4	5

Bij de volgende stellingen vragen wij u om aan te geven in hoeverre u het met de betreffende stelling eens bent of niet door per stelling een nummer te omcirkelen.

1=helemaal oneens

2=oneens

3=neutraal

4= eens

5=helemaal eens

Stelling	Antwoord				
37. Van de gevangenen wordt verwacht dat ze hun persoonlijke problemen met elkaar delen.	1	2	3	4	5
38. Het gevangenispersoneel op deze afdeling probeert mij te helpen.	1	2	3	4	5

39. Ik probeer mezelf te corrigeren en te verbeteren en ik probeer beter te worden.	1	2	3	4	5
40. De andere gevangenen op deze afdeling helpen me mezelf te begrijpen.	1	2	3	4	5
41. Ik weet wat de volgende stappen voor me zijn na mijn invrijheidstelling.	1	2	3	4	5
42. Het gevangenispersoneel is geïnteresseerd in hoe het met me gaat.	1	2	3	4	5
43. Het is belangrijk voor me om deel te nemen aan therapeutische programma's.	1	2	3	4	5
44. Ik respecteer het gevangenispersoneel.	1	2	3	4	5
45. Het gevangenispersoneel geeft om mij.	1	2	3	4	5
46. De gevangenen weten welke taken wanneer te verrichten zijn.	1	2	3	4	5
47. Het gevangenispersoneel help me om te voelen dat ik in de toekomst niet weer in de gevangenis terecht hoeft te komen.	1	2	3	4	5
48. Het gevangenispersoneel verblijft liever in de kantooruimtes in plaats van tijd door te brengen met de gevangenen.*	1	2	3	4	5
49. De regels van de afdeling zijn duidelijk.	1	2	3	4	5
50. Ik ben bezig om de problemen op te lossen door die ik hier terecht ben gekomen.	1	2	3	4	5
51. Ik weet door welke gedragingen ik weer in de problemen kom.	1	2	3	4	5
52. Ik wil iets daaraan veranderen hoe ik ben.	1	2	3	4	5
53. Het gevangenispersoneel wil graag weten hoe het na mijn invrijheidstelling met me gaat.	1	2	3	4	5
54. Ik leer betere methoden om problemen op te lossen.	1	2	3	4	5
55. De gevangenen worden aangemoedigd plannen voor de toekomst te maken.	1	2	3	4	5
56. De andere gevangenen op de afdeling kunnen me niets bieden. *	1	2	3	4	5
57. Het interesseert me wat er met de andere gevangenen gebeurt.	1	2	3	4	5
58. Ik kan heel goed aanvoelen wat ik hier wel of niet mag doen.	1	2	3	4	5
59. Toen ik hier kwam hebben de andere gevangenen me geholpen te leren hoe de dingen hier in hun werk gaan.	1	2	3	4	5
60. Het gevangenispersoneel heeft meer interesse in hun salaris dan in mij.*	1	2	3	4	5
61. Het gevangenispersoneel is van mening dat de problemen op de afdeling uitsluitend door de gevangenen veroorzaakt worden.*	1	2	3	4	5
62. De persoon die mijn aangelegenheid behandelt is geïnteresseerd in hoe het met me gaat.	1	2	3	4	5
63. Ik vind de meeste gevangenen op deze afdeling wel aardig.	1	2	3	4	5
64. Op deze afdeling moet elke gevangene voor zich zelf opkomen. *	1	2	3	4	5
65. Ik moet mijn problemen verwerken om niet weer in de gevangenis terecht te komen.	1	2	3	4	5
66. Het gevangenispersoneel help me te voelen dat ik mijn leven beter kan managen dan dat ik het in het verleden deed.	1	2	3	4	5

Bijlage XVIII. Voorbeelden voor de enquêtes

Enquête voor gedetineerden

Het hondenprogramma binnen de penitentiaire inrichting ... is een cursus waaraan elke residu van de PI ... deel mag nemen. De deelnemers worden opgeleid op het gebied van huisvesting en verzorging van de hond en trainingsmethodes en technieken. De honden die in de PI getraind worden vinden daarna hun plek in de maatschappij. Om de hele omvang van het programma te kunnen vatten en het programma eventueel zelfs nog te verbeteren, willen wij u vragen om onderstaande vragenlijst in te vullen en uw mening over het hondenprogramma met ons te delen.

Uw antwoorden worden absoluut vertrouwelijk behandeld en uw anonimiteit wordt gegarandeerd.

1. Hoe oud bent u? _____
2. Hoe lang is uw actuele gevangenisstraf? _____
3. Hoe lang bent u al gevangengezet? _____
4. Hoe lang bent u al op deze afdeling? _____
5. Bent u op de hoogte gesteld van het hondenprogramma en van het feit dat u daaraan deel mocht nemen?
Ja / Nee
6. Bent u op de hoogte van de voorwaarden en de procedure om aan het programma deel te nemen?
Ja / Nee
7. Bent u ooit van de hand gewezen toen u een positie in het programma wilde overnemen?
Ja / Nee
- a) Bent u deelnemer van het programma?
Ja / Nee

Indien nee, is dit omdat:

- _____ u niet op de hoogte was van het programma?
- _____ u geen interesse had in het programma?
- _____ u het te druk had om deze extra verantwoording over te nemen?

Ander reden, namelijk:

Indien ja, wat verwacht u zich van uw deelname aan het programma?

b) Heeft u een of ander veranderingen waargenomen in de algemene sfeer op de afdeling of in de relaties tussen de gevangenen onderling of tussen de gevangene en het gevangenispersoneel, in verband met het hondenprogramma?

Ja / Nee

Indien ja, welke veranderingen:

10. Laat de hondentrainer u ooit zien wat hij met de honden doet en hoe hij met ze omgaat?

Ja / Nee

11. Heeft u contact tot de honden?

Ja / Nee

Wilt u daar a.u.b. een voorbeeld van geven:

12. Heeft u een favoriete hond?

Ja / Nee

13. Wat vinden de hondentrainers van de manier waarop u contact heeft tot de honden?

a) Werd u uitgenodigd om deel te nemen aan een of ander evenement in verband met het hondenprogramma?

Ja / Nee

15. Heeft u enigszins verzet tegen het programma waargenomen bij het personeel of de gevangenen?

Ja / Nee

Op welke manier of welke soort van weerstand/verzet?

16. Heeft u enigszins bezwaren tegen het programma over het algemeen?

Ja / Nee

Indien ja, wilt u dit a.u.b. toelichten?

17. Kunt u ons enigszins positieve feedback geven over het hondenprogramma?

Ja / Nee

Indien ja, wilt u dit a.u.b. toelichten?

18. Bent u van mening dat het programma helpt om de honden makkelijker te herplaatsen?

Ja / Nee

Heel erg bedankt voor uw medewerking!

Enquête voor het gevangenispersoneel

Met behulp van de voorliggende enquête willen wij de effectiviteit van het hondenprogramma binnen de penitentiare inrichting evalueren. Zoals u hoogstwaarschijnlijk weet worden in het programma honden uit een dierenasiel door de gedetineerden binnen de penitentiare inrichting verzorgd en getraind. De honden worden daarna als familie- of hulphonden in de maatschappij geplaatst. Zou u alstublieft de vragenlijst willen invullen en ons uw mening, uw verwachtingen, gedachten en gevoelens over het hondenprogramma mee willen delen? Dit zou ons erg helpen om het programma te evalueren en eventueel nog te verbeteren.

Uw antwoorden worden absoluut vertrouwelijk behandeld en uw anonimiteit wordt gegarandeerd.

Wilt u alstublieft onderaan de vragenlijst aangeven of u gewild bent om een interview met ons te doen? Wij denken dat wij aan de hand van een interview beter uw mening kunnen begrijpen en beter kunnen begrijpen wat de effecten zijn van het programma.

1. Ben u op de hoogte van het hondenprogramma?

Ja / Nee

2. Op welke manier bent u te weten gekomen over het programma?

3. Begeleid u gedetineerden die aan het programma deelnemen of deel hebben genomen?

Ja / Nee

4. Bent u de hoogte van de doelen van het programma?

Ja / Nee

Indien ja, wilt u dit a.u.b. toelichten:

5. In welke mate denkt u dat het programma daartoe bijdraagt de honden makkelijker te (her-)plaatsen in de maatschappij:

a) Als familiehonden?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
weinig gemiddeld zeer goed

b) Als hulp- of geleidehonden?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
weinig gemiddeld zeer goed

6. Heeft u een of ander veranderingen waargenomen in de algemene sfeer op de afdeling of in de relaties tussen de gevangenen onderling of tussen de gevangene en het gevangenispersoneel, in verband met het hondenprogramma?

Ja / Nee

Indien ja, wilt u dit a.u.b. toelichten:

7. Heeft u een of ander veranderingen waargenomen bij de gedetineerden, in verband met het hondenprogramma?

Ja / Nee

Indien ja, wilt u dit a.u.b. toelichten:

8. Denkt u dat het hondenprogramma een ondersteunende invloed heeft op de positieve effecten van andere re-integratie- of reclasseringsprogramma's voor de deelnemende gedetineerden?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

niet matig zeer

9. Zijn er tijdens het programma uit incidenten of problemen opgetreden?

Ja / Nee

Indien ja, welke incidenten of problemen waren dit:

Werden deze problemen opgelost?

Ja / Nee

Indien ja, wilt u dit a.u.b. toelichten:

10. Laat de hondentrainer u ooit zien wat hij met de honden doet en hoe hij met ze omgaat?

Ja / Nee

11. Heeft u contact tot de honden?

Ja / Nee

Wilt u daar a.u.b. een voorbeeld van geven:

12. Heeft u een favoriete hond?

Ja / Nee

13. Wat vinden de hondentrainers van de manier waarop u contact heeft tot de honden?

Zou u a.u.b. de volgende vragen willen beantwoorden? Indien dit voor u niet wenselijk is kunt u zich vrij voelen deze vragen over te slaan.

Op welke afdeling bent u werkzaam? _____

Wat is uw positie in de inrichting of op de afdeling? _____

Hoe lang bent u al in deze positie werkzaam? _____

Hoe lang werkt u al met gedetineerden? _____

Bent u geïnteresseerd om een interview met ons te doen over het hondenprogramma? Het interview zal ongeveer 20 tot 40 minuten duren. Alvast heel erg bedankt dat u overweegt om het interview te doen!

"Ja, ik ben geïnteresseerd om het interview te doen."

Naam: _____

Heel erg bedankt voor uw medewerking!

Bijlage XIX. Leidraad voor semi-gestructureerde interviews

Leidraad voor een interview met de programma beheerder

In hoeverre verschillen de daadwerkelijke kosten van verwachte kosten voor het programma?

Er werden van tevoren tijdschema's gemaakt voor de verschillende fasen van het programma. In hoeverre waren deze tijdschema's effectief?

Zijn er criteria op grond waarvan deelnemende gedetineerden van het programma werden geëxcludeerd?

Was er een tijdperiode bepaald waarna een geëxcludeerde weer aan het programma deel mocht nemen?

Op grond van welk gedrag werden de gedetineerden permanent van het programma geëxcludeerd?

Hoeveel honden werden met succes getraind?

Hoeveel honden werden met succes geadopteerd als familiehond?

Hoeveel honden werden met succes in de maatschappij geplaatst als hulp- of geleidehond?

Hoeveel honden werden uit het programma geëxcludeerd?

Wat waren de redenen daarvoor?

Hoeveel honden werden niet geadopteerd of kwamen na de adoptie weer in het asiel terecht?

Wat waren de redenen daarvoor?

Wat zijn de doelen van het programma?

A) Ondersteuning

Hoe belangrijk denkt u dat het programma is voor de gevangenispsychologen?

Hoe belangrijk denkt u dat het programma is voor het principale personeel?

Heeft u weerstand tegen het programma waargenomen bij de gedetineerden of bij het personeel?

Hoe is de financiering van het programma georganiseerd?

Wat zou u helpen om het programma uit te voeren, is er iets waarvan u meer of minder nodig zou hebben?

B) Training

Denkt u dat er voldoende onderwerpen werden besproken tijdens de training van de gedetineerden?

Werd er voldoende tijd ingepland voor elk onderwerp?

Hoe heeft u de overgang van fase 1 naar fase 2 waargenomen, waarin de gedetineerden de verantwoordelijkheid voor hun 'eigen' honden overnemen?

Heeft u ooit bezwaren vernomen tegen de aanwezigheid van honden in de penitentiaire inrichting van gedetineerden die niet aan het programma deelnemen?

C) Compatibiliteit van de programma activiteiten met andere activiteiten van de inrichting

Hoe belangrijk vinden de deelnemers de trainingssessies?

Hebben de trainingssessies gelijktijdig met andere activiteiten plaatsgevonden waaraan de programma deelnemers deel zouden nemen?

Heeft er een eindceremonie plaatsgevonden?

Wie werd voor de ceremonie uitgenodigd en wat vonden de deelnemende gedetineerden daarvan?

In hoeverre vindt u dat de herplaatsing van de honden eenvoudig verloopt?

D) Relaties

Hoe zou u de kwaliteit van de relaties en het vertrouwen tussen u en de deelnemende gedetineerden beschrijven?

Hoe zou u de participatie van andere medewerkers beschrijven?

Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de algemene sfeer in de inrichting of in de relaties tussen het personeel en de gedetineerden of de gedetineerden onderling?

Heeft u ooit bezwaren vernomen van niet-deelnemende gedetineerden en hoe bent u daarmee omgegaan?

Heeft u ooit onrust zaaiend gedrag meegemaakt bij de deelnemende honden en hoe bent u daarmee omgegaan?

Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de relaties tussen de penitentiaire inrichting en de maatschappij?

E) Adoptie van honden

Hoe effectief of behulpzaam vindt u dat het programma is in de (her-)plaatsing van honden als familiehonden?

Hoe effectief of behulpzaam vindt u dat het programma is in de (her-)plaatsing van honden bij mensen met een handicap?

Hoe effectief vindt u het equipment dat aan de toekomstige eigenaren meegegeven wordt om de honden te verzorgen?

Zou u het proces beschrijven dat nodig is om dit equipment te verkrijgen? En bent u problemen opgelopen bij het vergaderen van de benodigde materialen?

F) Veranderingen bij de deelnemers

Heeft u enigszins veranderingen waargenomen bij de deelnemers sinds hun deelname aan het programma?

Denkt u dat het programma de positieve werking van andere programma's ondersteunt of dat het op lange termijn positieve effecten heeft op de deelnemers of alle gedetineerden?

Hebben de deelnemers de neiging om te veel tijd door te brengen met de honden?

Voelen de deelnemers zich als iets bijzonders door de deelname aan het programma?

Leidraad voor een interview met het personeel

Bent u verantwoordelijk voor de begeleiding van een aantal gedetineerden?
Zijn sommige van de gedetineerden die u begeleid deelnemers van het programma?
Wat is uw positie in de penitentiaire inrichting en op uw afdeling?
Wat is uw opinie over het hondenprogramma?
Wat vindt u daarvan dat gedetineerden honden trainen?
Heeft u directe, effectieve veranderingen waargenomen (binnen of buiten de inrichting) op grond van het programma?
Heeft het programma enigszins invloed op andere programma's van de inrichting?
Wat zijn volgens u de voor- en nadelen van het programma voor uw afdeling?
In hoeverre vindt u dat het programma de relaties tussen het personeel en de gedetineerden of tussen de gedetineerden onderling beïnvloedt?
In hoeverre beïnvloedt het programma de algemene sfeer op de afdeling?
Denkt u dat er door de gedetineerden misbruik van het programma wordt gemaakt?
Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de relaties tussen de inrichting en de maatschappij?
Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de deelnemende gedetineerden?

Leidraad voor een interview met deelnemers van het programma

Waarom heeft u zich voor het hondenprogramma aangemeld?
Wat waren uw verwachtingen van het programma?
Denkt u dat u meer of minder behoefte heeft aan het programma dan andere gedetineerden op uw afdeling?
Hoe bent u op de hoogte gesteld van het programma?

A) Training

Hoe zinvol vond u de training?
Vond u dat er te weinig of te veel onderwerpen besproken werden tijdens de training?
Was er voor elk onderwerp voldoende tijd ingepland?
Kon u de inhoud van de trainingssessies eenvoudig volgen?
Waren er toereikende locaties beschikbaar voor de trainingssessies?
Hoe vaak waren er tijdens fase 1 van de training professionals van buiten de inrichting aanwezig om les te geven?
Kunt u hier een aantal voorbeelden van noemen?
Voelde u zich in fase 1 voldoende voorbereid om in fase 2 de verantwoordelijkheid voor uw eigen hond te dragen?
Heeft u verassingen meegemaakt met uw eigen hond in fase 2? Kunt u dit beschrijven?
Heeft u ooit bezwaren vernomen tegen de aanwezigheid van honden op de afdeling?
Heeft u ooit andere bezwaren vernomen tegen het programma van niet-deelnemende gedetineerden?
Hoe vaak krijgt u feedback over uw prestaties en uw ontwikkeling in het programma?
Hoe vaak heeft u de mogelijkheid om te laten zien wat u al geleerd heeft tijdens het programma?
Hoe voelt u zich daarbij?
Had u moeite om benodigde materialen voor de training te verkrijgen?

B) Compatibiliteit van de programma activiteiten met andere activiteiten van de inrichting

Werd uw tijdens de trainingssessies begeleid?
Werd van u verwacht dat u tijdens de trainingssessies aan andere activiteiten deel zou nemen of ergens anders zou zijn?
Heeft er een eindceremonie plaatsgevonden?
Wie werd voor de ceremonie uitgenodigd en wat vond u daarvan?
Hoe eenvoudig kunt u de programma activiteiten met andere activiteiten en met uw werk combineren?
Heeft u weerstand tegen het programma waargenomen bij de gedetineerden of bij het personeel?
In hoeverre vindt u dat de herplaatsing van de honden eenvoudig verloopt?

C) Relaties

Wat vindt u van het idee dat gedetineerden honden trainen?
Wat vindt u van de bereikbaarheid van de programma beheerder?
Hoe zou u de relatie tussen u en de programma beheerder beschrijven?
In hoeverre bent u tevreden met de ondersteuning van en de relaties met andere deelnemers van het programma?
In hoeverre bent u tevreden met de ondersteuning van en de relaties met gedetineerden die niet aan het programma deelnemen?
Hoe zou u de kwaliteit van de relatie en het vertrouwen tussen u en uw hond beschrijven?
Heeft u ooit te maken gehad met onrust zaaiend gedrag van uw hond of bezwaren van gedetineerden die niet aan het programma deelnemen? Hoe bent u daarmee omgegaan?
Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de relaties tussen de inrichting en de maatschappij?

D) Adoptie van honden

Hoe effectief en behulpzaam vindt u dat het hondenprogramma is in de (her-)plaatsing van honden als familiehonden?
Hoe effectief vindt u dat het hondenprogramma is in de (her-)plaatsing van honden als hulp- of geleidehonden?

Hoe effectief vindt u het equipment dat aan de toekomstige eigenaren meegegeven wordt om de honden te verzorgen?

E) Veranderingen in de deelnemers

Heeft u op grond van het programma enigszins veranderingen meegemaakt?

Wat was uw rol in de veranderingen m.b.t. de groep van deelnemende gedetineerden?

Is uw relatie tot en gedrag tegenover het personeel veranderd door het programma?

Denkt u dat sommige aspecten van de operante conditioning invloed heeft op andere levensgebieden?

Indien ja, kunt u hier een aantal voorbeelden van noemen?

Werden een of meerdere van uw honden geadopteerd?

Indien ja, hoe voelde u zich daarbij?

Indien nee, hoe bent u met uw gevoelens omgegaan en in hoeverre werd u daarbij door de programma beheerder en door het gevangenispersoneel ondersteunt?

Heeft u iets van deze ervaring kunnen leren?

Leidraad voor een interview met niet-deelnemende gedetineerden

Waarom heeft u zich voor het hondenprogramma aangemeld?

Wat waren uw verwachtingen van het programma?

Denkt u dat u meer of minder behoefte heeft aan het programma dan andere gedetineerden op uw afdeling?

Hoe bent u op de hoogte gesteld van het programma?

Wat is uw opinie over het hondenprogramma?

Wat vindt u daarvan dat gedetineerden honden trainen?

Heeft u directe, effectieve veranderingen waargenomen (binnen of buiten de inrichting) op grond van het programma?

Heeft het programma enigszins invloed op andere programma's van de inrichting?

Wat zijn volgens u de voor- en nadelen van het programma voor uw afdeling?

In hoeverre vindt u dat het programma de relaties tussen het personeel en de gedetineerden of tussen de gedetineerden onderling beïnvloedt?

In hoeverre beïnvloedt het programma de algemene sfeer op de afdeling?

Denkt u dat er door de gedetineerden misbruik van het programma wordt gemaakt?

Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de relaties tussen de inrichting en de maatschappij?

Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de deelnemende gedetineerden?

Leidraad voor een interview met toekomstige hondeneigenaren

Welke ervaring heeft u met het gevangenis-hondenproject gemaakt?

Waarom heeft u de hond geadopteerd?

Hoe lang heeft u de hond inmiddels?

Zijn er dingen die u bijzonder belangrijk of goed vond bij de manier waarop u uw hond heeft geadopteerd?

Wat zou u aan het proces van de adoptie veranderen?

Wat vindt u van het gedrag van uw hond?

Wat vindt u van het idee dat de gedetineerden de honden trainen?

Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de relaties tussen de penitentiaire inrichting en de maatschappij op grond van het programma?

Heeft uw ervaring met het gevangenis-hondenproject enigszins uw mening over, uw verwachtingen van of uw relatie met de penitentiaire inrichting beïnvloedt?

Leidraad voor een interview met professionals

Wat vindt u van het idee dat de gedetineerden de honden trainen?

Welke ervaring heeft u met het gevangenis-hondenproject gemaakt?

Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de deelnemende gedetineerden?

Welke voor- en nadelen van het programma ziet u voor de inrichting?

Heeft u enigszins veranderingen waargenomen in de relaties tussen de penitentiaire inrichting en de maatschappij op grond van het programma?

Bijlage XX. Ontvangen questionnaires vanuit andere projecten

Questionnaire celldog programs – Larry Carson (Pen Pals of San Quentin Coordinator)

Could you answer the following questions as thorough as possible.

Selection of inmates

1. *Can you describe the selection process of inmates who want to participate in your program?*
We work with inmates who are members of the San Quentin Fire Department. They have been pre-screened for no violent convictions, level one security (low level), less than 4 years left to serve and at least a GED or high school education. Our only other requirement is they have no history of child, spousal or animal abuse. They must also volunteer for the program and show a willingness to work with dogs and cooperate with other participants and training staff.
2. *What are the criteria to which they must comply?*
A history of good behavior for the past two years plus criteria stated above.
3. *What are criteria to exclude inmates from participation?*
A history of child, spousal or animal abuse.
4. *Is it possible to make a good assessment of character (personality), abilities and weaknesses of an inmate to make a suitable connection between a dog and an inmate?*
Yes, new inmate handlers start as secondary handlers or apprentices to primary handlers. During that period the program coordinator has an opportunity to observe how that inmate works with the dogs. Some inmates have softer personalities and will be better working with softer, shy dogs. Some inmates show better leadership abilities and may be better for adolescent dogs. As an inmate spends more time in the program they are assessed for their strengths and weaknesses and appropriate dogs are assigned to them based on these assessments.
5. *Who is responsible for the selection of inmates to participate?*
Myself, the Program coordinator.
6. *How large are the groups of inmates per training cycle?*
Because we are limited by the number of inmate firefighters we generally have 4-6 inmates in the program at any one time. Except for the newest inmates all have their own dogs. Four to five dog in the program at a time seems to be optimal for our program.

During the program

1. *What are signals (red flags) to exclude an inmate premature from participating in the project?*
A negative attitude or the inability to follow direction. All inmate participants must have a good work ethic. They are required to perform their duties as an inmate firefighter as well as the extra work of caring for their dogs.
2. *What are signals (red flags) to exclude a dog premature from participating in the project?*
Aggression with people or other dogs.
3. *In which fields, outside the training program, could inmates need extra guidance during the project?*
Language and writing skills. The handlers are responsible for keeping daily logs of the dogs behavior, training, health and general demeanor while they are there. Those logs are reviewed twice a week when MHS staff visit for training sessions. These logs will also go to the dog's adopters.
4. *Are the dogs held inside the prison? And what are the requirements for housing the dogs?*
Because we hold our program at the firehouse inmates have small rooms above the firehouse. These rooms are approximately 8'x10' with a bed, closet, chair and crate. The dogs are crated at night and when inmates are out of their rooms.
5. *Is there a person with enough knowledge about the care and welfare of dogs present in the prison who is responsible for the dogs?*
There are staff Fire Captains on site but most of the supervision is provided by shelter trainers who visit twice a week. The program coordinator is available by phone 24/7 in case of an emergency.
6. *How are the dogs involved in the daily routine of the prisoners?*
They are not involved in the daily work routine however because these handlers have a lot of free time during the day

the dogs are taken out at least three times a day for exercise and training. They have a fenced area where they can exercise and socialize with the other dogs in the program.

7. *Do the dogs come in contact with other prisoners than the one(s) training them?*
Yes, there are a number of inmates at the firehouse who do not participate in the program but socialize with the program dogs.
8. *What is the training intensity during the project and what is the duration of one trainings cycle?*
The shelter trainers and training assistants visit for 1 ½ hours every Tuesday and Thursday for training sessions. Handlers are required to work with their dogs for short sessions every day. There are no set training cycles. Individual dogs come and go depending on why they are there. About 60% are there as medical fosters, 20% shy dog and 20% adolescent dogs in need of training. The average length of time dogs stay is a month.
9. *Did any incidents occur during the project and if so, what were those incidents and what were the steps taken to prevent this from happening again?*
No serious issues at all during the 8 years.

After the program

1. *Receive inmates after-care, for instance to prevent a relapse in behavior or to cope with the fact that they have to miss there companion?*
The inmate handlers receive another dog very soon after their dog is returned to the shelter. Once released from prison there is no further contact.
2. *Is it possible for inmates to participate in a second project with a different dog?*
Yes, many of the inmate participants may have up to thirty dogs during their time in the program.
3. *When a dog finishes his program is he going back to the shelter or can he be re-homed from the prison?* They do go back to the shelter to go through the normal adoption process but many dogs have been adopted by staff at the prison. Prison staff can visit the dogs and fill out an adoption application prior to their return to the shelter. They are first in line to adopt those dogs.

Additional questions

1. *What is your procedure to deal with things as dog allergies, fear of dogs etc.?*
If an inmate has fear of dogs or serious allergies he would not be appropriate for the program.
2. *In your opinion, what (other) incidents could possibly occur during such a project and how would you try to prevent them.*
Inmates who are not part of the program teasing or harassing the dogs. It is up to the inmate handlers to protect their dogs and report any incidents to the prison staff.
3. *From your point of view, in which areas would further research be necessary or useful to maintain or improve the quality of such projects and the welfare of humans and animals in this specific situation?* Further research should be done on the recidivism. It is our opinion that inmates that are involved in these programs tend to be more empathetic and because of the program have much higher self esteem. They may have a much lower recidivism rate than the general prison population but to my knowledge there is little research to prove this. If this could be shown it would be a reason for more prisons to institute these programs.
4. *Are there any further advices you would like to give us? Please don't hesitate to write them down here!*
Start small with these programs and build slowly. Seek outside funding so there is no cost to the institution and partner with a very good animal organization with a professional behavior and training department. These programs benefit everyone involved and there are no obstacles that can't be overcome.

Thank you for your cooperation.

Questionnaire celldog programs – Beth Rivard (Executive Director Prison Pet Partnership)

Could you answer the following questions as thorough as possible.

Selection of inmates

1. *Can you describe the selection process of inmates who want to participate in your program?*
 - No history of crimes related to children, animals, senior citizens or the disabled
 - Must have been in the institution for 1 year
 - Must have at least 2 years remaining to serve
 - Must be major infraction free for 1 year
 - Must be minor infraction free for 90 days
 - Must have a high school diploma or GED
 - Must be able to lift 50 pounds or more
2. *What are the criteria to which they must comply?*

Same as above. Must remain major infraction free. If they get a major infraction, they are terminated from the program
3. *What are criteria to exclude inmates from participation?*

See #1
4. *Is it possible to make a good assesment of character (personality), abilities and weaknesses of an inmate to make a suitable connection between a dog and an inmate?*

After some time of observing them working animals, yes, I believe so.
5. *Who is responsible for the selection of inmates to participate?*

The vocational education program manager along with Department of corrections staff who verify that the inmate meets the criteria
6. *How large are the groups of inmates per trainings cycle?*

Usually 10-12 inmates

During the program

1. *What are signals (red flags) to exclude an inmate premature from participating in the project?*

See #1 above
2. *What are signals (red flags) to exclude a dog premature from participating in the project?*

Fear, any type of aggression, age
3. *In which fields, outside the training program, could inmates need extra guidance during the project?*

...
4. *Are the dogs held inside the prison? And what are the requirements for housing the dogs?*

Yes. Dogs live in living units with the offenders. The only requirement is that the inmates have only one dog and the dog isn't aggressive in any way.
5. *Is there a person with enough knowledge about the care and welfare of dogs present in the prison who is responsible for the dogs?*

Yes
6. *How are the dogs involved in the daily routine of the prisoners?*

Dogs are trained at least three times a day in structured classes and individual classes. Also, the inmates have the dogs with them at all times with the exception of time spent at meals
7. *Do the dogs come in contact with other prisoners than the one(s) training them?*

Yes. In the day rooms of living units\
8. *What is the training intensity during the project and what is the duration of one trainings cycle?*

Because we train service animals, the training for a dog can last anywhere from 8-12 months.
9. *Did any incidents occur during the project and if so, what were those incidents and what were the steps taken to prevent this from happening again?*

...

After the program

1. *Receive inmates after-care, for instance to prevent a relapse in behavior or to cope with the fact that they have to miss their companion?*

In our program, inmates generally have a new dog at the ready when their dog has left

2. *Is it possible for inmates to participate in a second project with a different dog?*

Yes

3. *When a dog finishes his program is he going back to the shelter or can he be re-homed from the prison?*

Rehomed from the prison or placed as a service or therapy dog from our program

Additional questions

1. *What is your procedure to deal with things as dog allergies, fear of dogs etc.?*

Dogs in our program live in one side or pod of each unit. Those offenders who are allergic or are fearful live in other pods or other living units

2. *In your opinion, what (other) incidents could possibly occur during such a project and how would you try to prevent them?*

The biggest challenge is working with department of corrections staff who do not think having animal programs in prison is useful. You need to have buy in from all staff and the expectation that the dog program is a priority needs to be understood and supported by all---from the top down.

3. *From your point of view, in which areas would further research be necessary or useful to maintain or improve the quality of such projects and the welfare of humans and animals in this specific situation?*

Broad research as to the difference the program makes from the inmates perspective (psychologically and behaviorally) by testing before, during and after participation

4. *Is there any further advice you would like to give us? Please don't hesitate to write them down here!*

...

Thank you for your cooperation.

Questionnaire cell dog programs - Paula Bryant (Research Associate Florida Department of Corrections Prison dog programs)

Could you answer the following questions as thorough as possible.

Selection of inmates

- Can you describe the selection process of inmates who want to participate in your program?*
Inmates are reviewed and selected by the prison's classification officer and program coordinator. They base their selections on their observations of the inmate, his or her type of offense, and whether they are interested in being part of the program. They also consider the inmate's sentence length.
- What are the criteria to which they must comply?*
Participation is voluntary and inmates must sign a release for purposes of publishing photos and other advertisement of the program.
- What are criteria to exclude inmates from participation?*
No inmates with a history of crimes against animals (e.g., cruelty, neglect or abandonment, hoarding, or using animals for blood sports, etc.) will be assigned to work in a canine training program unless the Warden has authorized the assignment based upon the circumstances of the individual offense.
- Is it possible to make a good assessment of character (personality), abilities and weaknesses of an inmate to make a suitable connection between a dog and an inmate?*
Classification officers and prison personnel have time to evaluate inmates' personalities because we have waiting lists for the programs, but there is obviously no fool-proof way to select inmates for this position. If they don't like it, they can resign their position with the program, and if they commit a prison rule violation, or the officer who oversees the program (program coordinator) doesn't think they are a good fit, they can be removed from the program as well.
- Who is responsible for the selection of inmates to participate?*
Prison Wardens, classification officers and program coordinators.
- How large are the groups of inmates per trainings cycle?*
We initially hired a professional trainer who trained our inmates in groups of 10-15 at the most. Now, our inmates train the other inmates.
Each dog is assigned a caretaker (feeds, grooms and walks), a handler (trains the dogs and assists the lead trainer) and the lead trainer (trains the dog and monitors the progress of all dogs in the program). Caretakers move up to be trainers, and trainers move up to be lead trainers. No more than 12 canines at a time can be kenneled in any one dormitory unless authorized by the Warden.

During the program

- What are signals (red flags) to exclude an inmate premature from participating in the project?*
Any hostility or cruelty toward their own animal or someone else's animal. Inmate can also be removed from the program for receiving disciplinary reports.
- What are signals (red flags) to exclude a dog premature from participating in the project?*
Dogs are tested for temperament and good health at the animal shelters before they are placed in our programs. Canines will be selected by the agency/organization supplying the canines for training; however, no aggression-trained (e.g., dogs trained to attack, fight, etc.) or aggressive dogs will be accepted into the program.

Temporary Removal From the Program:

- A dog may be temporarily removed from the program due to illness and returned at the discretion of the agency from which it came and/or its veterinarian.
- A canine may be removed from the facility and placed in isolation when it intentionally or accidentally bites someone and the bite penetrates flesh. It may be returned at the discretion of the agency from which it came and the Warden.
- In which fields, outside the training program, could inmates need extra guidance during the project?*
Inmates need to be able to read and write to participate in this program, and many have poor reading and writing skills. Some inmates are required to keep a journal of their dog's progress, and at the graduation ceremonies, they are sometimes asked to speak to the audience and they need certain writing and communication skills for these tasks.
- Are the dogs held inside the prison? And what are the requirements for housing the dogs?*

Yes, the dogs are housed in the prison, in kennels at the foot of their Lead Trainer's bed. Canine kennels are inspected and cleaned on a daily basis. Missing, loose, or broken wires or trays are reported immediately. Canine kennels are sanitized a minimum of one time per week to include the food bowl, water bowl, and crate.

5. *Is there a person with enough knowledge about the care and welfare of dogs present in the prison who is responsible for the dogs?*
Both the lead trainers and the program coordinator and community liaisons have an appropriate level of knowledge about the care and welfare of the dogs.
6. *How are the dogs involved in the daily routine of the prisoners?*
This is a job assignment for our inmates, for which they earn gain time, and the dogs spend their entire day being trained by the inmates.
7. *Do the dogs come in contact with other prisoners than the one(s) training them?*
Yes, inmates who are not in the dog program may live in the dorm where the dogs are kept and interact with them, when they are not training. Any other times they have contact with inmates not in the program? They all live on the same prison compound, so everywhere they go, there are other inmates in the same area.
8. *What is the training intensity during the project and what is the duration of one trainings cycle?*
8-12 weeks. The training is basic obedience training. This consists of sits, downs, stays, crate training, house breaking, and recall exercises.
9. *Did any incidents occur during the project and if so, what were those incidents and what were the steps taken to prevent this from happening again?*
One example, as explained by the officer in charge of the program: We had one incident since I have been in the program. The dog's incision from her surgery was not healed completely. She had kennel cough on top of that and the action of her coughing busted open her incision. I was called in to work. Upon my arrival, I contacted the shelter vet tech. The dog was picked up @ 12am by the on-call animal control driver. She had to have emergency surgery to repair the damages to her original incision. She was able to return and finish her training class and is in a happy home now. This was just a freak accident. There was nothing we could really do to prevent it from happening again.

After the program

1. *Receive inmates after-care, for instance to prevent a relapse in behavior or to cope with the fact that they have to miss their companion?*
To keep the inmates occupied when the dogs leave, our programs are designed so the inmate's next dog is brought to the prison the same day their last dog leaves or within a week or two, so the inmates get right back to work training their new dog and have less time to think about the dog who left for a new home...
2. *Is it possible for inmates to participate in a second project with a different dog?*
See above.
3. *When a dog finishes his program is he going back to the shelter or can he be re-homed from the prison?*
The dogs go back to the shelter the same day they "graduate" from the program. They are not re-homed from the prison, although in our non-shelter dog programs, such as those where inmates train dogs to assist veterans and the handicapped, those dogs have already been paired up with someone so they go to the organization who sponsored them, and then immediately to the new owner.

Additional questions

1. *What is your procedure to deal with things as dog allergies, fear of dogs etc?*
If there is an inmate who has dog allergies or is in fear of dogs, we make certain that the inmate is not housed in the same dorm as the dogs.
2. *In your opinion, what (other) incidents could possibly occur during such a project and how would you try to prevent them?*
From the Officer in charge of one program at Taylor Correctional Institution: "Anything can happen at any time, we just have to approach each issue with the best intention in mind for the dogs and the security of the institution. We provide training for the dog program inmates, so that they know how to handle any minor issues that may arise. Anything else I try to take care of myself and if need be, I will contact the program coordinator from the shelter to assist with anything major that needs to be addressed," according to Correctional Officer Amy Lovett.
3. *From your point of view, in which areas would further research be necessary or useful to maintain or improve the quality of such projects and the welfare of humans and animals in this specific situation?*

From a Research perspective, it would be interesting to see if inmates who participate in the dog programs have a lower recidivism rate than a control group of inmates, or a group of inmates in another work program. It would also be interesting to see how many of them find jobs, particularly working with animals, as a result of their experience with these types of programs in prison.

4. *Is there any further advice you would like to give us? Please don't hesitate to write them down here.*
Anecdotal evidence suggests that the dorms that have dogs in them have fewer disciplinary reports (inmates don't want to be kicked out of the program and they will be if they get a disciplinary report), and that the inmates have a more positive outlook in general. These factors suggest these programs are a positive influence and should be expanded.

See below for our Departmental Procedure for how these programs are run.

Thank you for your cooperation.

Michael Crews
SECRETARY

PROCEDURE NUMBER: 506.102

PROCEDURE TITLE: SERVICE DOG TRAINING AND CANINE OBEDIENCE
TRAINING FOR CANINE ADOPTIONS

RESPONSIBLE AUTHORITY: OFFICE OF RE-ENTRY

EFFECTIVE DATE: MAY 8, 2012

INITIAL ISSUE DATE: APRIL 16, 2010

SUPERSEDES: NONE

RELEVANT DC FORMS: DC2-539, DC2-592, AND DC6-210

OTHER RELEVANT FORMS: DH 4042

ACA/CAC STANDARDS: NONE

STATE/FEDERAL STATUTES: CHAPTER 944.47, F.S.

FLORIDA ADMINISTRATIVE CODE: RULES 33-602.203 AND 33-602.204, F.A.C.

PURPOSE: To establish guidelines for training by Department inmates of canines owned by other agencies or organizations including those that may be designated as “not for profit.”

DEFINITIONS:

- (1) **Caretaker**, where used herein, refers to an inmate work assignment that is responsible for canine feeding, grooming, and cleaning up after the animals. This work assignment is made in anticipation of advancement to handler and/or trainer.
 - (2) **Handler**, where used herein, refers to an inmate work assignment that assumes responsibilities of the trainer and/or caretaker in the absence of the inmate assigned to those duties. This assignment is made in anticipation of advancement to trainer.
 - (3) **Lead Trainer**, where used herein, refers to the inmate work assignment facilitating canine training and monitoring the progress of all canines in the program.
 - (4) **Program Coordinator** refers to the individual designated by the Warden to coordinate the program with the outside agency.
 - (5) **Trainer**, where used herein, refers to the inmate work assignment with responsibility for training the canine on a full-time basis.
-

SPECIFIC PROCEDURES:

- (2) **INTENT:** The intent of this program is to:
 - (a) assist with re-entry efforts by focusing on good citizenship, accountability and responsibility, and to provide other skills that will be useful to inmates being released from incarceration; and
 - (b) provide a service to county animal shelters and other rescue organizations.
- (3) **MEMORANDUM OF AGREEMENT:** Prior to implementing a Service Canine Program or Canine Obedience Training Program, the institution will have a memorandum of agreement in accordance with “Written Agreements,” Procedure 205.014.
- (4) **STAFF ASSIGNMENT TO THE PROGRAMS:** The Warden will designate a Program Coordinator and an alternate to work with the outside agencies and inmates and ensure the program operates according to protocol.
- (5) **INMATE TRAINER AND CARETAKER CRITERIA:**
 - (a) No inmates with a history of crimes against animals (e.g., cruelty, neglect or abandonment, hoarding, or using animals for blood sports, etc.) will be assigned to work in a canine training program unless the Warden has authorized the assignment based upon the circumstances of the individual offense.
 - (b) All inmate work assignments in the Canine Training Programs will be voluntary.
 - (c) Each inmate assigned to the program will sign a release for the purpose of publishing photographs of the inmate with the canines in the program.
- (6) **CANINE SELECTION AND TERMINATION FROM PROGRAM:**
 - (a) No more than twelve (12) canines at a time will be kenneled in any one (1) dormitory unless authorized by the Warden.
 - (b) Canines will be selected by the agency/organization supplying the canines for training; however, no aggression-trained (e.g., dogs trained to attack, fight, etc.) or aggressive dogs will be accepted into the program.
 - (c) **Temporary Removal From the Program:**
 1. A dog may be temporarily removed from the program due to illness and returned at the discretion of the agency from which it came and/or its veterinarian.

2. A canine may be removed from the facility and placed in isolation when it intentionally or accidentally bites someone and the bite penetrates flesh. It may be returned at the discretion of the agency from which it came and the Warden.

(7) **RECORDS:** The Program Coordinator will maintain copies of all canine records for the facility including:

- (a) receipt and return of canines;
- (b) temporary release of the canines for veterinarian appointments or other needs;
- (c) information related to injury of staff, inmates, or canines;
- (d) an inventory of all equipment (not including food, treats, chews, or toys); and
- (e) information regarding equipment damage and/or repair.

(8) **CANINE CARE AND KENNELING:**

- (a) Canines will not be hit, kicked, yelled at, or abused in any way.
- (b) Canines will be crated when not under direct supervision of an inmate in the program.
- (c) Canines will not be crated with a leash attached.
- (d) Collars will be taken off of the canines for bathing only.
- (e) Canines will be kept on a leash at all times and the leash will be in the hand of an inmate assigned to the program unless:
 1. released into an enclosed canine exercise yard,
 2. done as a part of the training program, or
 3. crated.
- (f) Canines will not be allowed to sit on or sleep on inmate beds.
- (g) Water will be available to canines at all times.
- (h) Feeding and training schedules will be adhered to without fail unless altered by the program supervisor.
- (i) At no time will canines be fed human food without the permission of the Program Coordinator or supervisor.
- (j) Treats will be given to canines for training purposes only.
- (k) Sick or injured canines will be reported to the Program Coordinator immediately.
- (l) Canines will never be tied to anything.
- (m) Inmate trainers will all be housed in a dormitory designated by the Warden. The canines will be kenneled in the same dormitory and will sleep in crates within close proximity to their trainers.
- (n) When a canine needs to eliminate waste after dark or when the yard is closed, the provisions of "Internal Inmate Movement and Supervision Requirements," Procedure 602.044, will be followed.
- (o) The inmate trainers, handlers, and caretakers will keep the dormitory clean.
 1. Inmates will be issued gloves and paper towels for this purpose.
 2. Waste and urine will be removed/mopped up immediately.
 3. The floor or crate will be sanitized immediately.
 4. Waste will be placed in the proper receptacle.
- (p) The inmate canine trainer will be responsible for the proper care of her/his assigned canine on a daily basis to include feeding, exercise, and grooming.
- (q) Canine kennels will be inspected and cleaned on a daily basis. Missing, loose, or broken wires or trays will be reported immediately.

- (r) Canine kennels will be sanitized a minimum of one (1) time per week to include the food bowl, water bowl, and crate.
 - (s) In the event the canine crate becomes unserviceable or in need of repair, the Program Coordinator will determine whether it can be repaired by the maintenance department or the outside agency will be contacted to determine the course of action to be taken to restore or replace the equipment.
 - (t) Canines on leashes may be socialized further in the visiting park only under specific guidelines set by the Warden, and only after normal visiting hours.
- (9) **VETERINARY MAINTENANCE:**
- (a) The organization providing the canine will be responsible to see that the canine receives proper veterinary care including:
 - 1. emergency care;
 - 2. check-ups;
 - 3. vaccinations as specified by the Veterinarian; and
 - 4. monthly flea, tick, and heartworm prevention.
 - (b) Inmates assigned to the program may be trained in basic canine first aid/CPR.
- (10) **TRAINING GUIDELINES:**
- (a) The outside agency is responsible for providing the specific training methods to be used in the program. This may include the use of a hired trainer or consultant or volunteers to instruct inmate trainers. The outside agency's authority lies only with the training methods to be used on the canines.
 - (b) The institution retains full authority over inmates assigned to the program and may adjust training methods and criteria so as not to interfere with the normal operations of the institution.
 - (c) The Warden or her/his designee will determine appropriate areas for training and socialization of the canines in an effort to provide the least disruption to normal institutional operations.
- (11) **PROGRAM VOLUNTEERS AND VISITORS:**
- (a) All outside agency staff associated with the program must meet the same eligibility criteria as volunteers as specified in "Volunteers," Procedure 503.004, and will be given the same orientation and training as volunteers, in order to be allowed entry.
 - (b) Outside agency staff may be permitted standing visitation rights at the discretion of the Warden or her/his designee. This will be accomplished through the use of an institutional memo to be maintained in the control room of the facility housing the program.
 - (c) All other visitors to include special guests, outside agency staff not pre-approved, and visitors to events must be screened and approved prior to entry.
 - (d) Non-certified visitors should remain within 'sight and sound' supervision of a certified staff member at all times.
 - (e) The institution may revoke the entry privileges of any volunteer or visitor to maintain institutional security.
 - (f) Program volunteers will coordinate with the Program Coordinator to establish a schedule for visits to ensure there is not a conflict with other institutional needs.
 - (g) Due to the nature of canines and the goals of getting the canines adopted, advanced notice will not always be required for emergency medical care, appointments to show the canines to potential adopters, or other visits where advanced notice is not feasible.
 - (h) Program volunteers and visitors may be taken off the compound or temporarily denied entry in the event of an emergency or justifiable institutional need.
- (12) **TRANSPORTATION OF THE CANINE:** Except in emergency situations, canines will be transported as needed in vehicles owned and operated by the outside agency/organization.

(13) **CANINE BITE AND INJURY:** All canine bites and injuries to canines, trainers, or others having contact with the canines must be reported immediately to the Canine Program Coordinator.

- (a) In addition to notifying the Canine Program Coordinator, staff will:
 - 1. prepare a detailed written "Incident Report," DC6-210, explaining the incident;
 - 2. notify the facility environmental health and safety officer;
 - 3. obtain written statements from the victim and any witnesses;
 - 4. if possible or practical, take color photographs of the injured areas;
 - 5. keep a copy of the current shot records of the canine and provide a copy of these to the employee who was bitten or any person providing treatment to the inmate who is bitten;
 - 6. if appropriate, complete an "Employee Report of Injury or Illness," DC2-539, and contact the OptaComp (1-877-518-2583) if the individual injured is an employee or visitor;
 - 7. if an inmate is bitten by a canine, the inmate will be immediately taken to the medical department and the incident will be documented on a detailed DC6-210, explaining the circumstances of the incident, and the reporting staff member will also complete an "Inmate Report of Injury," DC2-592; and
 - 8. if the incident involves a dog bite, contact the local health department and complete part II of an "Animal Bite Report, Rabies Control Investigation," DH 4042.
- (b) If a Department employee is bitten, the employee's supervisor will follow the guidelines set forth in "Employees' Workers' Compensation Benefits," Procedure 208.006.

(14) **DAMAGE AS A RESULT OF CANINE ACTION:** Care should be taken to prevent damage to Department property; however, should damage occur, the Program Coordinator will:

- (a) notify the Shift Supervisor immediately; and
- (b) complete a DC6-210 detailing how the damage occurred and the extent of the damage.

_____/S/
Secretary

Questionnaire cell dog programs – Lisa Burch (Assistant Educational Services Commander Fort Myers FL.)

Could you answer the following questions as thorough as possible.

Selection of inmates

1. Can you describe the selection process of inmates who wants to participate in your program?
Inmates who want to be a Dog Handler submit a request slip to the Cell Dog Program Coordinators (one on each side of the shift based on two 12 hour dayshifts). A check is conducted on their cell movement history, institutional adjustment (verbal or written warnings and any discipline), charge, and arrest history. An interview is conducted with the inmate to determine why he wants to be a dog handler and what their experience level is.
2. What are the criteria to which they must comply?
They must complete the program they are currently participating in (Life Skills or Drug Program) and they must be cleared medically as they will become an inmate worker and attain gain time. They must meet minimum to medium security requirements.
3. What are criteria to exclude inmates from participation?
Violent or animal cruelty charges will exclude any inmate. If an inmate does not follow institutional rules, they would be written up for the rule violation and placed in disciplinary confinement.
4. Is it possible to make a good assessment of character (personality), abilities and weaknesses of an inmate to make a suitable interconnection between a dog and an inmate?
Yes, Based on their personality, attitude, institutional adjustment and ability to bond. Many times you can visibly see a change occur in the both the Dog Handler and the Cell Dog as they bond and learn together.
5. Who is responsible for the selection of inmates to participate?
We (Cell Dog Coordinators) answer the requests and interview them. If accepted to be handlers, the Inmate Worker Coordinator conducts the paperwork and sends the paperwork to Classifications.
6. How large are the groups of inmates per trainings cycle...?
10 to 12 weeks of training. It depends on how many dogs we have. During the training session, we would have about 8 dogs, including 8 primary trainers and another 8 secondary or apprentice trainers. 16 would be about the maximum in the group.

During the program

1. What are signals (red flags) to exclude an inmate premature from participating in the project?
Previous written reprimands and attitude (disrespectful, etc.).
2. What are signals (red flags) to exclude a dog premature from participating in the project?
Possibly when the dog is showing aggression towards other dogs, people, or their food/toys.
3. What are points in which inmates need extra guidance, outside the training program, during the project?
We have a professional trainer come in once a week for 2-4 hours to help with issues and the Cell Dog Coordinators also give extra guidance.
4. Are the dogs held inside the prison? And what are the requirements for housing the dogs?
They are housed in a open population tent (Dorm type setting) with direct access to the recreation yard. It has grass areas and a run for the dogs. When the dogs are inside the dorm, they are housed in their crate, unless receiving some love and attention or grooming.
5. Is there a person with enough knowledge about the care and welfare of dogs present in the prison who is responsible for the dogs?
Yes, there is always a Cell Dog coordinator that is on each side of the shift and when off duty they can take calls on their issued department cell phone.
6. How are the dogs involved in the daily program of the prisoners?
Monday - Friday 7am - 7:45am (UNLESS IT IS DARK) and again at 6pm - 6:45pm. Saturday & Sunday 6pm - 6:45pm. They go outside and exercise the dogs and conduct training with the dogs at this time also.
7. Do the dogs come in contact with other prisoners than the one(s) training them?
Yes, They are in a open population unit. They interact with all of the inmates housed in the unit. We encourage officer and inmates to have contact with the dog as part of their socialization.

8. What is the training intensity during the project and what is the duration of one trainings cycle?
10 – 12 Weeks.
9. Did any incidents happen during the project and if so, what were those incidents and what were the steps taken to prevent this from happening again?
We use peanut butter sometimes for training the dogs. Unfortunately the inmates were using the peanut butter for themselves. We remedied that by mixing dog food with the peanut butter. We also purchase training treats to use for training.

After the program

1. Receive inmates after-care, for instance to prevent a relapse in behavior or to cope with the fact that they have to miss there companion?
A lot of the dog handlers will adopt their Cell Dog after they are released; however we try to immediately (same day) exchange leaving dogs with new dogs.
2. Is it possible for inmates to participate in a second project with a different dog?
Yes, we have inmates continue on with the program with a new dog.
3. When a dog finishes his program, is he going back to the shelter or can he be re-homed from the prison?
Some dogs are picked up from our facility but most are taken back and adopted from there.

Additional questions

1. What is your procedure to deal with things as dog allergies, fear of dogs etc.?
We will give the dogs Benadryl for allergies and Pepto-Bismol chewable tablet for an upset stomach. We have not run in to many people who are in fear of dogs. If they are afraid, they will stay away from the dogs.
2. In your opinion, what (other) incidents could possibly happen during such a project and how would you try to prevent them?
Dogs can be aggressive and fight each other. You have to ensure that the inmate handlers are firmly given the rules about their conduct with the dogs and what is allowed and not allowed. The handlers need to understand that if they do not follow the rules and take care of the animal as they were trained, they have put the animal at risk to be euthanized or put down. Most inmates do not want that.
3. From your point of view, in which areas would further research be necessary or useful to maintain or improve the quality of such projects and the welfare of humans and animals in this specific situation?
There needs to be some way to measure the quality of the project; such as stats on the inmates returning or not returning to jail; surveys on families who have adopted the dog based on their experiences and joys.
4. Are there any further advices you would like to give to take with us? Please don't hesitate to write them down here!
NO AGGRESSIVE PLAYING WITH THE DOGS OF ANY KIND. This will help to prevent any unnessarry incidents.

Thank you for your cooperation.

Bijlage XXI. Notulen interviews

Notulen interview Henk Dillerop (PI Herhugowaard)

Datum en tijdstip: woensdag 10 juli 2013, 10.30 – 11.30 uur

Geluidsopname: ja/ nee

Informatie over de respondent:

- Vestigingsdirecteur PI Herhugowaard
- Samenwerking met Dutch Cell Dogs
- 26 jaar beroepservaring bij de politie
- 4 jaar ervaring in de onderzoeksafdeling
- Ondersteunt jongeren

Labels	Samenvatting antwoord/commentaar respondent
Selectie van gedetineerden	Het hondenprogramma begon in Vugt in de ISD. Daar bestonden eerst wat meer en strengere criteria dan welke nu gehanteerd worden in Zuiderbos. De deelnemers werden geselecteerd door het PMO op grond van hun geestelijke mogelijkheden. In Zuiderbos wordt er gewerkt met mannen in de gevangenis met normale beveiliging. Criteria hier zijn: vrijwilligheid en motivatie. De geïnteresseerden geven zich op voor het project en hun mentor bepaalt of zij dat wel aankunnen. Hij kijkt daarbij vooral naar, hoe het programma in de detentie- en re-integratieplan van de gedetineerde past (wordt het niet te veel naast de andere programma's? wat heeft de gedetineerde aan de deelname? enz.). Eventueel wordt er overlegt met het PMO; echter was dit nog nooit nodig. Er was ooit een gedetineerde die graag deel wilde nemen, maar op grond van zijn geloofsovertuiging niet zeker was of dat wel mocht en kon (omdat volgens zijn geloof honden niet rein zijn). Toen heeft de geestelijke leider van de gedetineerde dit met hem besproken en heeft hem handvatten en regels meegegeven (zoals zo en zo vaak de handen te wassen na de training e.d.), zodat hij wel mee kon doen.
Selectie van honden en koppeling van gedetineerden en honden	De honden worden uit het dierenasiel van Amsterdam gehaald en geselecteerd door Dutch Cell Dogs. Dutch Cell Dogs voert dan het intakegesprek met de gedetineerden en bepaald op grond daarvan welke gedetineerde welke hond gaat trainen. Dit is tot nu altijd zonder problemen verlopen en het was altijd de goede match.
Mogelijkheden m.b.t. de huisvesting van honden	In Nederland is het gedetineerden volgens de PBW deels toegestaan om een vogel of een vis in een kooi of een aquarium te houden op de eigen cel. Het houden van honden op de cel is niet toegestaan. Het houden van honden in kennels op het terrein is wel toegestaan, alleen is er binnen de PI niet bekend aan welke wet- en regelgeving daarbij moet worden voldaan. Het is wel bekend dat er in deze situatie een vakbekwame dierversorger aanwezig moet zijn. Tot nu verblijven de honden tussen de trainingen door in het asiel en worden dus op de trainingsdagen twee keer per dag met de auto vervoerd door Dutch Cell Dogs.
Verantwoordelijkheden binnen het project	De gedetineerden leven in gesloten woonafdelingen à tien personen per afdeling. Per afdeling bestaat er een hoofverantwoordelijke. Geprobeerd wordt om alle gedetineerden die mee doen aan het project in dezelfde wooneenheid te huisvesten en de verantwoordelijke begeleider van de afdeling is dan ook verantwoordelijk met betrekking tot het programma. Voor de trainingen en de interventies met de deelnemers is Dutch Cell Dogs verantwoordelijk en kan er desnoods de mentor bij worden betrokken; echter was dit nog nooit nodig.
Criteria voor de uitsluiting van deelnemers	Als een deelnemer tijdens de training positief op drugs getest werd, werd hij in het begin van de deelname uitgesloten. Henk Dillerop is echter voorstaander van bekrachtiging i.p.v. correctie. Daarom wordt in zo een geval nu met de deelnemer gecommuniceerd en wordt duidelijk aan hem gevraagd en uitgelegd wat de gevolgen van het gedrag zijn, niet alleen voor de gedetineerde zelf, maar ook wat het voor de hond betekent en welke effecten het op hem en op de training heeft. Inmiddels krijgt dus iedereen een tweede kans en wordt geprobeerd de gedetineerde door middel van positieve benadering te helpen zich zelf te helpen.
Begeleiding van de gedetineerde tijdens het project	Het is eens voorgekomen dat een hond uit het programma in het asiel is overleden. Dutch Cell Dogs heeft dit direct gemeld bij de PI, is er heen

	gereden en heeft het, samen met de mentor, met de gedetineerde opgepakt en besproken. In dit geval werd de gedetineerde echt begeleid en werd er nazorg geleverd. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het protocol dat in werking treedt wanneer er een aangrijpende gebeurtenis plaats vindt.
Nazorg van de gedetineerde na afloop van het project	Hier wordt nog niets aan gedaan en dit heeft negatieve gevolgen. Het is duidelijk te zien dat de gedetineerde weer in het oude patroon terugvalt wanneer het programma afgelopen is. Volgens de heer Dillerop moet hierin worden voorzien, om ervoor te zorgen dat de positieve effecten langer aanhouden. Hij zou graag willen dat de nieuwe eigenaren (het liefst met hond) nog een keer naar de PI terugkomen om te laten zien hoe het met de hond gaat en om de gedetineerde eventueel te danken. Voor de nazorg dient dus nog een stappenplan te worden ontwikkeld. De gedetineerden krijgen tot nu een foto van zich met de hond en een certificaat dat ze het programma succesvol afgerond hebben.
Trainingslocatie en voorzieningen	De trainingslocatie is afgescheiden van de locaties waar de gedetineerden zich bevinden. Daardoor bestaat er geen gevaar met betrekking tot allergieën, angst voor honden e.d. Er zijn ook nooit klachten geweest over de aanwezigheid van honden. De trainingslocatie ligt naast de buitenluchtlocatie van de gedetineerden, zo kunnen de niet deelnemende gedetineerden de deelnemers bij de training met hun honden bekijken (en doen dit ook veel). Er bestaat daarnaast een binnenruimte als slechtweergelegenheid voor de training.
Duur en frequentie van de training	Het gehele trainingstraject duurt rond de acht weken. Er wordt twee dagen per week 1 ½ uur per dag getraind. Elke deelnemer is dus gedurende acht weken 3 uur per week met zijn hond aan het trainen. De honden worden verder nog niet geïntegreerd in het dagelijkse programma van de gedetineerde. De heer Dillerop wil dit uitbreiden, omdat hij ziet wat voor een positieve invloed de aanwezigheid van de honden heeft op de 'detentiesfeer'. Hij is daar ook mee begonnen, door producten met betrekking tot de honden te produceren in de productieafdeling. Hij zou graag willen dat de honden echt in het programma van de gedetineerden geïntegreerd worden en hij gaat er ook voor om de honden binnen de PI te huisvesten. Er bestaan reeds plannen voor de locatie van de kennels.
Aanbevelingen en overige informatie	Henk Dillerop zou graag willen dat er onderzoek wordt gedaan naar de lange termijn effecten van het project voor de gedetineerden, dus de effecten na afloop van het project en tijdens en na de re-integratie in de maatschappij.

Afspraken

- Afspraak bezichtiging PI Herhugowaard (eventueel tijdens hondentraining), dinsdag 16 juli, 11.00 uur
- Henk Dillerop wil graag de scriptie ontvangen en uitgenodigd worden voor de afstudeerpresentatie

Notulen interview Janine Janssen (criminoloog)

Datum en tijdstip: woensdag 17 juli 2013, 10.00 – 11.00 uur

Geluidsopname: ja/ nee

Informatie over de respondent: hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld van de Nederlands politie en universitair docent bij de vakgroep strafrecht en criminologie aan de Vrij Universiteit in Amsterdam.

Labels	Samenvatting antwoord/commentaar respondent
Opstart van het project	Het gehele selectieproces, de procedures en de verantwoordelijkheden binnen het project moeten gestructureerd worden en de selectie en het trainingstraject moeten meer systematisch opgebouwd zijn en verlopen. Dat is helaas nog niet zo. Vooral komt dit doordat de doelen van het project niet helemaal duidelijk zijn. Echter hangt hier alles van af. Het gaat tot nu meestal of om de hond of de gedetineerde, maar het moet juist om het geheel gaan. Bij de selectie van de gedetineerden is het dan ook erg belangrijk om te kijken in hoeverre het project in het proces van de gedetineerde past: zijn doelen, dagindeling, bij de andere projecten die hij doorloopt, enz., en het moet gekeken worden naar de voor- en nadelen voor de hond. De projecten moeten dus meer "evidence based" zijn en vooral "het ingang en de exit" (de voorwaarden en hoe het allemaal afloopt) van het project moeten duidelijk zijn. Het gehele project moet een bepaald doel hebben en in zijn geheel daarop gebaseerd zijn dit doel te behalen. Het is noodzakelijk om alle aspecten van het project zo goed mogelijk op dit doel af te stemmen (Bijv.: Wordt de gedetineerde opgeleid tot hondentrainer? Als ja, op welk niveau? Welke voorwaarden zijn aan de diplomering gesteld? En hoe lang moet het project dan duren? Enz.). Gedetineerden moeten in een PI zodanig opgeleid worden dat ze na de detentie werk kunnen vinden. Echter mogen zij niet andere mensen werk wegnemen, wat betekent dat ze niet in de meest gevraagde beroepen opgeleid moeten worden.
Selectie van gedetineerden	De honden mogen niet blootgesteld worden aan risico's. De gedetineerden mogen dus geen agressie vertonen tegen de dieren of tegen elkaar, tijdens de trainingen. De geschiktheid van een gedetineerde is afhankelijk van veel verschillende aspecten: de toekomstperspectieven, de persoonlijkheid, de doelen, de motivatie, de wensen, de mogelijkheden en de beperkingen van de gedetineerde, zijn emotionele, psychologische en sociale behoeften en de effecten die het dier daarop kan hebben. Daarnaast is de geschiktheid afhankelijk van de duur van de detentie, want bij een te korte straf is het niet mogelijk om het gehele traject te volgen en een certificaat te halen of eventueel zelfs een opleiding af te ronden. Een grote invloed heeft ook de cultuur en/of het geloof van de gedetineerde. Zo is volgens de islam de speeksel van honden onrein. Als de gedetineerden voldoende hygiënemaatregelen kunnen treffen, zoals regelmatig de handen te wassen of vinyl handschoenen te dragen bij de aanraking met de hond, kunnen zij dan toch aan het project deelnemen. Zo kan iedereen die er geschikt voor is de kans krijgen om een hond te trainen. De gedetineerde kan in zo korte tijd bepaalde doelen of een bepaalde vooruitgang in de ontwikkeling niet behalen. Uitgesloten van de deelname zijn daarom sowieso mensen in het huis van bewaring (want die wachten nog op een rechterlijke uitspraak) en illegale vreemdelingen (want die verlaten het land eventueel snel weer). Een criterium dat nog van tevoren bepaald moet worden is welke taalvaardigheden voor de deelname nodig zijn (worden de trainingen alleen in het Nederlands gegeven of is er eventueel ook de mogelijkheid om het te vertalen?). Afhankelijk daarvan zouden eventueel ook gedetineerden van de deelname uitgesloten kunnen worden. Eventueel zouden de honden ook in meer therapeutische zin ingezet worden voor gedetineerden met een levenslange straf. De mensen zouden daardoor een "sociaal leven" ervaren dat zij anders nooit meer zouden hebben. Ten slotte dient er een bepaalde motivatie te worden geboden voor de gedetineerden, zoals het behalen van een certificaat of eventueel zelfs een diploma, en moet het project vrijwillig zijn, in de vrije tijd plaatsvinden en voor iedereen die aan de voorwaarden voldoet toegankelijk zijn.
Voor- en nadelen van het project voor de gedetineerden	Het project zou juist zeer positieve psychologische effecten kunnen hebben op de gedetineerden, door de sociale steun en de zinvolle tijdbesteding die

	de honden bieden. Daarnaast zou een erkend diploma de gedetineerden kunnen helpen om na de detentie werk te vinden. Wel moet er opgepast worden voor misbruik van het project en jalousie of andere negatieve gevoelens van de niet deelnemende gedetineerden. Bijv. als de trainingen buiten plaatsvinden en de deelnemers daardoor meer buitenlucht krijgen dan de andere gedetineerden of dergelijke.
Nazorg bij de gedetineerde	Het is niet bekend wat het effect is van contact tussen de nieuwe eigenaren van de hond en de gedetineerde. Echter kunnen er sowieso niet zomaar de gegevens van de nieuwe eigenaren aan de gedetineerde worden gegeven. Het zou misschien wel mooi zijn om in een soort nieuwsbrief of dergelijke aan de gedetineerden te laten weten hoe het verder met de honden verliep. Vooral is het belangrijk dat de gedetineerden er van tevoren goed op voorbereid worden dat het project straks afgelopen is. Ook is het niet bekend wat de psychische effecten zijn voor de gedetineerde als de hond ineens doodgaat. Hier zou verder onderzoek voor nodig zijn. Het is wel nodig om de afsluiting en de follow-up net zo systematisch te plannen als de ingang van het project en de gedetineerden daarin te begeleiden.
Mogelijke incidenten	Bij het contact met honden kan het wel tot incidenten komen (bijv. een beet). Tot nu zijn daar echter geen analytische onderzoeken over bekend.
Aanbevelingen en overige informatie	Het is noodzakelijk om de projecten niet alleen systematisch op te bouwen, maar ook systematisch te onderzoeken. Veel wetenschappelijke onderzoeken zijn vaag, omdat de onderzoeksmethoden niet helemaal duidelijk zijn of bepaalde documentatie mist of geheimgehouden wordt. Dit heeft geen positieve invloed op de kwaliteit van de projecten. Daarom moet er ook erg opgepast worden voor de vele claims waarmee de projecten werven, want veel daarvan zijn niet wetenschappelijk of alleen maar in vage onderzoeken aangetoond.

Afspraken

- Als wij Janine Janssen citeren dienen wij de citaten door haar te laten controleren voor we ze in de scriptie gebruiken.
- Janine Janssen ontvangt graag de scriptie en een uitnodiging voor de afstudeerpresentatie per email.
- Janine Janssen zal op vraag van het Van Hall lezingen willen geven over het onderwerp: dieren in combinatie met criminologie en forensische wetenschappen.

Notulen interview Stichting Young In Prison

Datum en tijdstip: woensdag 17 juli 2013, 14.00 – 14.30 uur

Geluidsopname: ja/ nee

Informatie over de respondent:

- 10 jaar werkzaam in de hulpverlening voor jongeren in detentie ("jongeren in conflict met de wet").
- Bezigt met opstarten van projecten in Nederland.

Labels	Samenvatting antwoord/commentaar respondent
Opstart van het project	Er zullen vast een aantal drempels zijn die genomen moeten worden om het project op te starten. Het is daarbij erg belangrijk om alle betrokkenen van het project, de "stakeholders", te involveren. De stakeholders binnen de PI zijn, als het gaat om jongeren, in ieder geval de behandelcoördinatoren, de trajectbegeleiders en de pedagogische behandelaars en/of begeleiders. De betrokkenen moeten dus van tevoren ook duidelijk gedefinieerd worden. Zo is het gewoon belangrijk om alle aspecten die een rol (kunnen) spelen bij het project van tevoren goed te verduidelijken en af te wegen. De voorbereiding maakt veel uit als het gaat om het succes van een project.
Selectie van gedetineerden	Bij de selectie van gedetineerden voor de deelname aan het project staat de centrale vraag voorop, in hoeverre het project in het behandelplan van de gedetineerde past. Vooral jongeren worden op grond van een detentie- en re-integratieplan behandeld en de manier van detentie (duur, beveiliging, mogelijkheid tot verlof en/of extramurale stage, opleiding of werk enz.), hun dagindeling en de projecten waaraan zij deelnemen zijn daarop gebaseerd, in hoeverre zij bijdragen aan de ontwikkeling van de gedetineerde met betrekking tot de re-integratie in de maatschappij en dus de voorbereiding op het sociale en het werkleven. In hoeverre een gedetineerde algemeen geschikt is voor het programma hangt af van zijn IQ, zijn persoonlijkheid, enz., maar vooral hangt het af in hoeverre het project aan de doelen van de gedetineerde bijdraagt. In een justitiële jeugdinrichting kan de duur van een detentiestraf van twee weken uitlopen tot maximaal zes jaar. Er zijn daarom zogenaamde kortverblijvers en langverblijvers. Kortverblijvers verblijven te kort in de inrichting en zijn daarom minder geschikt voor de deelname aan het project. Ze zouden in die korte tijd bijvoorbeeld zelf geen certificaat kunnen halen of zelfs een opleiding afronden. De langverblijvers zijn er geschikter voor.
Procedures en processen	Alle jongeren in de PI hebben een trajectbegeleider. Een begeleider is wel verantwoordelijk voor de trajectbegeleiding van meerdere gedetineerden. Hij kan het best bepalen in hoeverre het project een positieve of juist negatieve invloed zou kunnen uitoefenen op de ontwikkeling van de gedetineerde. Het moet duidelijk zijn dat binnen een justitiële inrichting het primaire proces (de beveiliging enz.) altijd voorrang heeft en centraal staat. Of het project verplicht zou zijn of vrijwillig maakt niet zo veel uit, want van projecten op vrijwillige basis wordt deels geen gebruik gemaakt omdat de mensen vinden of denken dat ze dat niet willen of nodig hebben. Echter komen ze er later vaak op dat het toch leuk was geweest om mee te doen. Dit is jammer. Op de andere kant geeft een verplichting het project een minder open en positief beeld bij de gedetineerden, wat ook weer jammer is. Bij een verplicht project hoort ook altijd bij dat de gedetineerden de gewone sancties van de inrichting opgelegd krijgen als zij zich niet goed gedragen. Een vrijwillig project zou wel in de vrije tijd van de gedetineerden plaatsvinden, maar er zouden wat lossere regels opgesteld kunnen worden met betrekking tot sancties en straffen. Het moet dan wel worden voorkomen dat de gedetineerden alleen maar aan het project deelnemen om meer vrijetijd, buitenlucht of dergelijke te krijgen dan anderen. De projecten van de stichting vinden in blokken van een tot twee maanden plaats en zijn deels vrijwillig en deels verplicht. De stichting begeleidt de jongeren zowel tijdens als na de detentie, maar vooral gaat het juist om de overgang tussen de twee fases ofwel de overdracht van de justitiële inrichting naar de maatschappij. Het is dan ook altijd zo dat binnen een gevangenis (intramuraal) de inrichting de verantwoordelijkheid heeft over de jongeren en buiten de muren (extramuraal) de jeugdreclassering. Wat

	de jeugdreclassering oplegt is in ieder geval verplicht en heeft in ieder geval voorrang voor alle andere projecten e.d.
Voor- en nadelen van het project voor de gedetineerden	Veel jongeren in conflict met de wet hebben 'slechte' ervaringen gemaakt met drugshonden en hechten daarom eventueel een slechte betekenis aan honden over het algemeen. Door dit soort projecten kan het beeld dat een gedetineerde over honden heeft positief beïnvloed worden. Zeker als het project bij de plannen, doelen en mogelijkheden van de gedetineerde past, zou het wel een positieve bijdrage kunnen leveren aan het detentie- en re-integratieproces van de jongere.
Aanbevelingen en overige informatie	Normaal gesproken zitten de jongeren hun straf in een justitiële jeugdinrichting af. Echter kunnen de jongeren tussen verschillende inrichting wisselen (tijdelijke verplaatsing), als zij zich betreffend goed of slecht gedragen. Jongeren die voor een zwaarder delict zijn veroordeeld krijgen een zogenaamde 'bijmaatregel' opgelegd en verblijven (voor een langere periode) onder zwaardere beveiliging.

Afspraken

- Stichting Young In Prison ontvangt graag de scriptie per email.

Notulen interview Esther Bouter (Dierenopvang De Wissel)

Datum en tijdstip: donderdag 18 juli 2013, 10.30 – 11.15 uur

Geluidsopname: ja/ nee

Informatie over de respondent:

- Langjarige medewerkster van het asiel met verantwoordelijkheid over de honden.

Labels	Samenvatting antwoord/commentaar respondent
Selectie van honden	Om tijdens de trainingen de 'basisveiligheid' te waarborgen, moet het gedrag van de honden van tevoren getoetst worden. Medewerkers van een dierenasiel zijn niet per se gekwalificeerd om deze gedragstesten door te voeren. Dit kan beter door een hondengedragstherapeut gebeuren. Geschikte honden zijn vooral deze die al langer in het asiel verblijven en (op grond van hun gedrag, leeftijd of andere redenen) moeilijk herplaatsbaar zijn. Verder is het asiel niet voor alle honden een slechte ervaring en reageren sommige honden bijvoorbeeld juist heel slecht op het vervoer. Er zullen dus per hond de voor- en nadelen van de deelname aan het project tegen elkaar afgewogen moeten worden. "Een hond moet er zeker niet slechter van worden". Het is wel de regel dat menselijke aandacht erg belangrijk is voor honden en op de meeste honden zullen al enkele uren per week positieve effecten hebben. Juist bij honden die erg stressgevoelig zijn heeft menselijke aandacht en zo weinig mogelijk verblijf in de kennel een positieve invloed op het gedrag. In het asiel is er weinig tijd en personeel om regelmatig met de honden te trainen. Er worden allen maar tussendoor wat oefeningen uitgevoerd. Wel wordt geprobeerd om zo veel mogelijk met hen te spelen en te wandelen, maar er is dus weinig tijd en personeel voor beschikbaar.
Mogelijkheden m.b.t. de huisvesting van honden	Ook de meest geschikte manier van huisvesting voor de honden is afhankelijk van het individu. Voor sommige honden is het verblijf in het asiel erger dan voor anderen, vooral voor de meer stressgevoelige honden, voor andere honden zou het regelmatige vervoer juist meer stress op kunnen leveren. Door het permanente verblijf van de hond in de PI kan er een stevigere relatie opgebouwd worden tussen de gedetineerde en de hond. Ideaal zou het zijn als de hond op de cel van de gedetineerde gehuisvest zou kunnen worden. Als de honden van de gedetineerden verzorgd worden, is het voldoende als er uitleg aan de gedetineerden wordt gegeven over de verzorging door een medewerker van het asiel. Er dient niet altijd een professionele dierversorger aanwezig te zijn. Wel dient er, net als in het asiel, een soort logboek bijgehouden te worden over de verzorging. Het logboek dient regelmatig gecontroleerd te worden.
Trainingsmethodes en –procedure	Het is erg belangrijk dat de honden op een positieve manier getraind worden. Correctie mag niet gebruikt worden. Dit wordt ook in het asiel niet toegestaan.
Beschikbaarheid honden	Er zitten tussen de 200 honden die gemiddeld per jaar in het asiel binnenkomen rond 5 tot 10 potentiële hulphonden. Van 10 tot maximaal 20 honden die gemiddeld op een tijdstip in het asiel aanwezig zijn, zijn ongeveer 5 honden moeilijk herplaatsbaar op grond van hun gedrag of andere redenen. Deze zouden eventueel een voordeel uit het project kunnen trekken. Het asiel zou er interesse in hebben om de mogelijkheid voor het ter beschikking stellen van honden voor het project in ieder geval in overweging nemen.
Medewerking van het asiel	Het asiel zou wel met een PI samen willen werken, maar er mogen geen extra kosten voor het asiel ontstaan en, indien überhaupt, kan er maar beperkt personeel van het asiel ingezet worden. Het is bijvoorbeeld niet mogelijk om een extra bus aan te schaffen voor het vervoer of een medewerker een hele dag voor het project te laten werken of dit soort dingen. "Het moet wel haalbaar zijn". Misschien zou het mogelijk zijn om vrijwilligers voor bepaalde dingen te vinden. Met een goede samenwerking kan er vast veel bereikt worden.
Criteria voor de uitsluiting van deelnemers en honden	Als deelnemers agressief zijn tegen de honden dienen zij direct van het project uitgesloten te worden. Honden die onder het gedrag van een gedetineerde moesten lijden dienen uit het project te worden gehaald. Als er honden zijn die erg gevoelig zijn en daardoor herhaaldelijk angst of stress

	ondervinden tijdens de training dienen uit het project te worden gehaald zodra dit opgemerkt wordt.
Nazorg bij de hond	Honden passen zich over het algemeen makkelijk aan nieuwe situaties. Sommige honden zullen er waarschijnlijk iets langer over doen dan andere, aangezien er een ehchte binding ontstaat tussen de hond en de gedetineerde tijdens het project. De nazorg van de honden zou via het asiel kunnen verlopen. Daarnaast zou het mooi zijn als de nieuwe eigenaren de gedetineerde na enkele tijd bijvoorbeeld een brief en/of een foto van de hond zouden sturen of op andere manier zouden laten weten hoe het met de hond gaat.
Mogelijke incidenten	Het kan altijd voorkomen dat honden tegen elkaar of tegen mensen agressief of anders gevaarlijk gedrag vertonen, maar dit kan in principe heel goed worden voorkomen door het gedrag van de honden van tevoren te testen op veiligheid in het omgang met mens en hond. Verder dienen er duidelijke regels opgesteld te worden met betrekking tot het omgang met de honden (niet lolaten e.d.) en dienen de gedetineerden zich aan deze regels te houden. Agressie tussen reuen is het meest waarschijnlijke risico, aangezien de honden in het asiel niet gecastreerd worden, als dit niet absoluut noodzakelijk is.
Aanbevelingen en overige informatie	Euthanasie is alleen maar nodig als uiterste maatregel bij honden die een echte gevaar voorstellen voor mensen of als het dier lijdt. De dieren moeten wel altijd een kans krijgen.

Afspraken

- De medewerkers van het asiel ontvangen graag de scriptie en een uitnodiging voor de afstudeerpresentatie op het algemene email adres van het asiel.